

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

YIL/YEAR: 8 SAYI/ISSUE: 28 BAHAR/SPRING 2021 ISSN: 2148-7537

TOPLUM BİLİMLERİ AÇISINDAN SALGIN HASTALIKLAR

EPIDEMIC ILLNESSES IN SOCIAL SCIENCE

MAKALELER / ARTICLES

ARUS YUMUL

Yine Bir Salgın, Yeni Bir Salgın
Another Outbreak, A New Outbreak

HAYRUNİSA TOPÇU

Türk Romanında Salgın Hastalıklar
Epidemic Diseases in Turkish Novel

M. EMİN ÇAYCI / ABİDİN ÇEVİK

Yıkıma Doğru Bir İmparatorluğun Salgınlarla İmtihani:
II. Meşrutiyet Dönemi Örneği
The Challenge of Epidemics of an Empire towards Collapse:
An Example of the Second Constitution Era

YASEMİN ÖZKENT

Karantinada Dasein Olmak: Homemade Antoloji Serisine
Heideggerci Bir Okuma
Being Dasein in Quarantine: A Heideggerian Reading of the
Homemade Anthology Series

ALİ MURAT YEL / FEYZA ÜNLÜ DALAYLI

Dijital Influencer Effect during Coronavirus Period within the
Framework of the Consumption Society
Tüketim Toplumu Kavramı Çerçevesinde Koronavirüs Döneminde
Influencer Etkisi

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

JOURNAL OF SCIENCE, CULTURE, ART AND THOUGHT

Hakkında

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi üç ayda bir elektronik olarak yayımlanan erişime açık hakemli bir dergidir. Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayıları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarında yayımlanır.

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi çok alanlı bir dergidir. Çevre, edebiyat, eğitim, etik, felsefe, hukuk, iktisat, iletişim, işletme, sanat, siyaset, şehir, tarih, toplum, uluslararası ilişkiler, yönetim ve yöntem bilim alanlarında insana dair, özgün bakış açısına sahip akademik araştırma, inceleme ve çalışmalara yer verir. Dergiye gönderilen yazılar yayın kurulunun ön değerlendirmesinden sonra, anonim en az iki hakem tarafından incelenir.

Dizin ve varitabanları

İNSAN&İNSAN Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) TR DİZİN'de 2017 yılından itibaren taranmaktadır. Index Copernicus, EBSCO Host, DOAJ, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), OAJI, Google Scholar Index ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayınlanan makaleler Dergipark Akademik altyapısında dijital olarak arşivlenmektedir.

About

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is an open access double blinded peer reviewed journal which is published quarterly. The spring, summer, fall and winter issues are published in April, July, October and January respectively.

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is a multidisciplinary journal. It includes academic researches, investigations and studies with a unique, human-related viewpoint on environment, literature, education, ethics, philosophy, law, economics, management, communications, art, politics, city, history, society, international relations, administration and methodology.

The papers sent to the journal are reviewed by two anonymous referees minimum after the preliminary evaluation of the editorial board.

Indexes and databases

İNSAN&İNSAN is indexed by TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) (Social Sciences and Humanities Database) TR DİZİN, Index Copernicus, EBSCO Host, DOAJ, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), OAJI, Google Scholar Index and Türk Eğitim İndeksi (Turkish Education Index). The articles published in the Journal are archived digitally in the Dergipark Akademik infrastructure.

İNSAN&İNSAN, Yıl/Year: 8 Sayı/Issue: 28 Bahar/Spring 2021

ISSN : 2148-7537

Elektronik Yayın Adresi : www.insanveinsan.org

Sahibi / Publisher:

Okur Yazar Derneği, İstanbul / Türkiye

İletişim / Contact: editor@insanveinsan.org

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Prof. Dr. H. Emre Bağcı
Marmara Üniversitesi

Sayı Editörü / Editor of Current Issue

Prof. Dr. Ali Murat Yel
Marmara Üniversitesi

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. H. Emre Bağce
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Ebubekir Ayan
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Harun Kırılmaz
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Doğa Başar Sariipek
Kocaeli Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Ali Mınarlı
Marmara Üniversitesi

Dr. Emre Ezgin

Öğr. Gör. Alparslan Erimli
Giresun Üniversitesi

Arş. Gör. Burçak Kadioğlu
Marmara Üniversitesi

Buşra Erimli
Tahran Üniversitesi, Doktora

Zafercan Bekir Çapar
Marmara Üniversitesi, Doktora

Hüseyin Kılınç
Marmara Üniversitesi, Doktora

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Banu Akdenizli
Northwestern Üniversitesi

Prof. Dr. Artun Avcı
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Aytaç
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin Bacak
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. H. Emre Bağce
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Kaya Bayraktar
Yalova Üniversitesi

Prof. Dr. Filiz Aydoğan Boschele
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Güven Büyükbaykal
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel Dede
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin Kula Demir
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Adem Doğan
Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Barış Doster
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Can Erbil
Boston College

Prof. Dr. Ebru Gülbuğ Erol
Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi

Prof. Dr. Kazım Özkan Ertürk
Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Ayhan Gençler
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşen Akkor Gül
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu Kümbül Güler
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur Gündüz
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Muhsin Halis
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Esra Hatipoğlu
Nişantaşı Üniversitesi

Prof. Dr. Gülcan Işık
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Metin Işık
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Özer Kanburoğlu
İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Kutay Karaca
İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet Kırık
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Selçuk Koç
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Emine Koyuncu
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut Masca
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Sadık Öncül
Cumhuriyet Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Birsen Örs
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Barış Özdal
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah Özkan
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Seçkin Özmen
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İrfan Paçacı
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu Pelvanoğlu
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Prof. Dr. Fikri Salman
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Şükrü Sim
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Kemalettin Şahin
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Rıdvan Şentürk
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Şimşek
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Şirin
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Soyalp Tamçelik
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Hacı Yunus Taş
Yalova Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah Taşkesen
Bingöl Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Sezai Türk
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Turgay Uzun
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. İnci Yakut
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Haldun Yalçınkaya
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Prof. Dr. Bahattin Yaman
Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Murat Yel
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Yılmaz
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün Yolcu
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Sayım Yorgun
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Salih Akkanat
Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Emre Ateş
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Anıl Ertok Atmaca
Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Ebubekir Ayan
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Meryem Ayan
Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. Göksel Aymaz
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Edip Asaf Bekaroğlu
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Esra Cizmeci
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Demir
Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Volkan Ekin
İstanbul Ayyansaray Üniversitesi

Doç. Dr. Devrim Ertürk
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Şakir Eşitti
Ardahan Üniversitesi

Doç. Dr. Özlem Gök
Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Nilfen Gökçen
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Filiz Erdemir Göze
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe Bilge Gürsoy
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Oğuz Işık
Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Tolga Kara
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Berna Karagözoğlu
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Doç. Dr. İhsan Karlı
Kocaeli Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Doç. Dr. Nazım Kartal
Sinop Üniversitesi

Doç. Dr. Yasin Keleş
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Bedrettin Kesgin
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Harun Kırılmaz
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Kocaoğlu
Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe Koncavar
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Oya Korkmaz
Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Pınar Seden Meral
Beykoz Üniversitesi

Doç. Dr. Haldun Narmanlıoğlu
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Alparslan Nas
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özçağlayan
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Hilmi Özkaya
Uşak Üniversitesi

Doç. Dr. Armağan Öztürk
Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. Veli Polat
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan Saka
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Doç. Dr. Doğa Başar Sariipek
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Mert Sunar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Cengiz Sunay
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Köksal Şahin
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu
Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Coşkun Taştan
Polis Akademisi

Doç. Dr. Yıldırım Torun
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Sefa Usta
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Doç. Dr. Bora Yenihan
Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Sinem Yıldırım alp
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Nilgün Çelebi Yıldız
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Aslı Yurdigül
Erzurum Atatürk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şevket Kamil Akar
İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ferda Alper Ay
Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Budak
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Çalık
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Adem Çelik
Kafkas Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Oktay Çetin
Piri Reis Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif Demoğlu
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Halil Emre Deniş
Hakkari Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakkı Cenk Erkin
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zühal Fidan
Aksaray Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şenel Gerçek
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya Gökçek
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Güven
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent Kabaş
Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Kaban Kadıoğlu
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Köktürk
Piri Reis Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İsmet Bihter Karagöz
Gelişim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol Kartal
Beykent Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Lüleci
Marmara Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Otrar
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Seçil Özay
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan
Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Yurttaş Özcan
Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Lale Özdemir
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Arzu Özsoy Özmen
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Feryade Tokan Şenol
Yeditepe Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Uzun
Fırat Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Aysel Ay
Marmara Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Mustafa Ali Minarlı
Marmara Üniversitesi

Dr. Emre Ezgin

Dr. Ahmet Tetik

Sayı Editörü / Editor of this issue

Prof. Dr. Ali Murat Yel
Marmara Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri / Referees of this issue

Prof. Dr. Ayşe Demir
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan Eroğlu
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Fatih Sakallı
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Filiz Aydoğan Boschele
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut Esat Harmancı
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Yalçın Kırdar
Maltepe Üniversitesi

Doç. Dr. Hamza Şimşek
Batman Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan Taner Kerimođlu
Dokuz Eylöl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şenel Gerçek
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Lüleci
Marmara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER CONTENTS

EDİTÖRDEN ISSUE EDITOR'S PREFACE	11
MAKALELER ARTICLES	
ARUS YUMUL <i>Yine Bir Salgın, Yeni Bir Salgın</i> <i>Another Outbreak, A New Outbreak</i>	13
M. EMİN ÇAYCI / ABİDİN ÇEVİK <i>Yıkıma Doğru Bir İmparatorluğun Salgınlarla İmtihani:</i> <i>II. Meşrutiyet Dönemi Örneği</i> <i>The Challenge of Epidemics of an Empire towards Collapse:</i> <i>An Example of the Second Constitution Era</i>	33
HAYRUNİSA TOPÇU <i>Türk Romanında Salgın Hastalıklar</i> <i>Epidemic Diseases in Turkish Novel</i>	53
YASEMİN ÖZKENT <i>Karantinada Dasein Olmak:</i> <i>Homemade Antoloji Serisine Heideggerci Bir Okuma</i> <i>Transition to Homeschooling during</i> <i>Schooling Process</i>	71
ALİ MURAT YEL / FEYZA ÜNLÜ DALAYLI <i>Dijital Influencer Effect during Coronavirus Period</i> <i>within the Framework of the Consumption Society</i> <i>Tüketim Toplumu Kavramı Çerçevesinde</i> <i>Koronavirüs Döneminde Influencer Etkisi</i>	91
YAZIM KURALLARI / PUBLICATION RULES / 103	

Editörden

Hastalıklar yalnızca tıp alanı için değil toplum bilimleri açısından da önemli bir inceleme alanını oluşturmaktadır. Bilhassa salgın hastalıklar tarih içerisinde toplumları savaşımlardan bile daha olumsuz etkilemiştir. Hatta bulaşıcı hastalıkların tarihin olağan akışını değiştirdiğini ve bazı medeniyetlerin ortadan kalkmasına bile sebep olduğunu ifade etmek mümkündür. Salgına sebep olan virüs veya bakteriler gözle görülemezken onların yol açtığı hastalıklar sadece biyolojik olarak kalmayıp aynı zamanda sosyal etkilere neden olmuştur. Bu doğrultuda hastalıkların çalışma düzeninden ekonomik değişimlere ve beşerî ilişkilere değin yeni toplumsal düzenlerin ortaya çıkışında da rol oynadığı ifade edilebilir.

Olaylar meydana gelip üzerinden zaman geçtikten sonra sebepleri ve neticeleri hakkında daha isabetli analizler yapılması nispeten kolaydır. Ancak tüm toplumu etkileyen bir hadise henüz meydana gelmekteyken bu hadiseyi tecrübe eden araştırmacıların görüşlerinin kayda alınması önemlidir. Ayrıca Covid-19 adı verilen salgının tarihte bilinen salgınlardan daha geniş bir alanda küresel bir etkiye sahip olması konuyu daha önemli bir hale getirmiştir. *İnsan ve İnsan Dergisi*'nin bu sayısı da söz konusu amaç doğrultusunda "Toplum Bilimleri Açısından Salgın Hastalıklar" temasıyla hazırlanmıştır. Bu bağlamda salgın hastalıkların toplumla olan ilişkisi farklı bakış açıları dahilinde serimlenmiştir.

Dünya tarihine bakıldığında hemen her aşamada ismi değişen ve farklılaşan pek çok salgın olduğu dikkat çekicidir. Bu minvalde Arus Yumul'un kaleme aldığı "Yine Bir Salgın, Yeni Bir Salgın" isimli makale, dünyayı kasıp kavuran salgınlara verilen insani tepkilerin değişmediğini öne çıkarmaktadır. Çalışmada tarihte bilinen en eski ve en etkili salgınlar yaşayanların tanıklıkları ile ortaya çıkarılmıştır. Bu doğrultuda salgınların tarihleri, isimleri ve kapsadığı yerler değişse de karşılaşılan duruma verilen tepkilerin değişmediği görülmektedir. Ayrıca günümüzde olduğu gibi geçmişteki salgınların da belirli oranda sınıfsallık taşıması ve bazı meslek gruplarında daha sık gözükmesi gibi hususlar da salgın ve toplumsallık ilişkisi açısından dikkat çekmektedir.

"Yıkıma Doğru Bir İmparatorluğun Salgınlarla İmtihani: II. Meşrutiyet Dönemi Örneği" başlıklı çalışmalarında Emin Çaycı ve Abidin Çevik Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde rastlanan kolera veya veba gibi salgın hastalıklarda alınan tedbirleri arşiv belgeleriyle değerlendirmişlerdir. Araştırma geçmişteki salgınları hatırlatması ve alınan tedbirlerin etkinliğinin karşılaştırılması açısından önem arz etmektedir. Makalede mücadele sürecinde imparatorluk bünyesinde alınan kararlar ve bu kararların sonucunda kimi zaman başarılı olan kimi zaman eleştirilen salgın dönemi tedbirleri günümüz salgını ile mukayese edilmiş ve hem alınan önlemlerin hem de çekilen sıkıntıların benzerliğine dikkat çekilmiştir.

Hayrunnisa Topçu “Türk Romanında Salgın Hastalıklar” isimli çalışmasında Türk Edebiyatı’nın bilinen bazı eserlerini salgın hastalıklar özelinde incelemiştir. Söz konusu çalışmada “Felâtun Bey ile Râkım Efendi, Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat, Aşk-ı Memnu, Hakka Sığındık, Yeşil Gece, Salgın, Hüyükteki Nar Ağacı, 30 Şubat Bir Gülme Salgının Romanı, Sıcak Kafa, Y, Hastalık, Meraklı Adamın On Günü” isimli eserler incelenmiştir. Salgın temasında ne gibi bir değişim olduğunun anlaşılması için özellikle farklı dönemlerde yazılmış olan romanlar seçilmiştir.

Korona virüs salgınında bütün dünyanın evde korkuyla kaldığı sırada Netflix’te bu durumundan yararlanarak insanların evdeki durumlarını ve hislerini ortaya koyan “Homemade” isimli 17 farklı yönetmenin çektiği birbirinden farklı bir kısa filmler dizisi yayınlamıştır. Bu kısa filmlerin en temel ortak özelliği korku, kaygı, endişe, yalnızlık ve ölüm gibi temaları işlemesidir. Yasemin Özkent de “Karantinada Dasein Olmak: *Homemade* Antoloji Serisine Heideggerci Bir Okuma” başlıklı çalışmasında Alman filozof Martin Heidegger’in “Dasein” kavramı temelinde söz konusu kısa filmleri tahlil etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda evde hiç olmadığı kadar vakit geçirmek zorunda kalan insanlar Heidegger’in “dünya-içinde-varlık”, “kaygı-duyan-varlık” ve “ölüme-doğru-varlık” kavramları çerçevesinde bu çalışmada anlaşılmaya çalışılmıştır. Özellikle 1950 ve 60’lı yıllarda popüler bir *genre* olan **antoloji** serisi varoluşsal felsefenin **ontoloji** temasıyla birlikte ele alınması kelime oyunun ötesinde bireyin Dasein içinde varlık/var olmağın hayat ile ölüm arasındaki durumları karantina koşullarında ortaya çıkan haletiruhiyeler açısından irdelenmiştir.

Ali Murat Yel ve Feyza Ünlü Dalaylı’nın makalesi ise Covid-19 salgın sürecinde toplumun karşı karşıya kaldığı tüketim kültürü içerisinde yaşananları konu edinmektedir. “Influencer Effect During Coronavirus Period Within the Framework of The Consumption Society” başlıklı çalışma sosyal medya araçlarının yaygın hale gelmesiyle tüketim konusunda adeta bir kanaat önderi gibi faaliyetlerini sürdüren “Influencer”ların salgın döneminde evlerinde kalması zorunlu olan toplumu nasıl alışverişe sürüklediğinden bahsetmektedir. Söz konusu makale temelini Jean Baudrillard ve Pierre Bourdieu’nün tüketim toplumu çalışmalarına dayandırarak, korona virüs sürecinde ihtiyaç duymadığı şeyleri bile bir habitusun parçası olabilmek adına satın alan kişileri konunun merkezine almaktadır. Bu minvalde makale günümüz tüketim toplumunun salgın döneminde ulaşılmış olduğu noktaya ışık tutma amacı taşımaktadır.

Seçilmiş olan makalelerin hepsi salgınlara farklı bakış açıları sunmaktadır. Olayların üzerinden zaman geçtikten sonra yorumlanması daha kolayken hâlâ pandemi ile iç içeyken bu yazıların yazılması *İnsan ve İnsan Dergisi*’nin bu sayısı açısından oldukça değerlidir. Gelecek zamanlarda bu konularla ilgili araştırma yapacaklar için bu tanıklıkların ayrı bir önemi olacağına inanıyoruz. Bu anlamda katkılarından dolayı yazarların her birine teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Ali Murat Yel
Sayı Editörü

Yine Bir Salgın, Yeni Bir Salgın

ARUS YUMUL*

arus.yumul@bilgi.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7783-2652

Öz: Dünya tarihi bir anlamda çok sayıda can kayıplarına neden olan salgınların da tarihidir. Aşıların ve diğer bilimsel, tıbbi ve teknolojik müdahale ve inovasyonların sağladığı tüm olumlu değişiklik ve ilerlemelere rağmen tarihsel tanıklıklar gösteriyor ki en azından iki bin beş yüz yıldır salgınlar ve ölüm karşısında insanın savunmasızlığı, çaresizliği, hastalık ve ölümle başa çıkma yolları ve -kişiden kişiye farklılık gösterse de- temel tepkileri değişmemektedir. Bu makale, tarihteki salgınlardan Atina Salgını (M.Ö. 430), Justiniyanus Veba Salgını (541-542), Kara Ölüm (1347-1351) veya Büyük Veba Salgını ve onunla bağlantılı olduğu düşünülen Büyük Londra Salgını (1665-1666), Fas Veba Salgını (1799) ve İspanyol Gribini (1918-1920) ilk elden ve yaşayanların tanıklıklarından yola çıkarak ele alıyor. Sonuçta, farklı dönem ve farklı şartlarda yaşanan bu salgınların benzer davranış kalıplarına yol açtığını gösteriyor.

Anahtar kelimeler: Salgın, Edebiyat, Tepkiler, Önlemler, Ölüm

Giriş

Dünya bugüne dek büyüklü küçüklü pek çok salgın hastalığa tanıklık etti, bundan sonra da bu tanıklığını sürdürecekmış gibi gözüküyor. Bu makale bu salgınların belli başlılarına dikkat çekmekte, tanık-yazarların gözüyle her salgında tekrar eden insan tepkilerini, alınan ve alınmayan tedbirleri, hastalık ve ölümle başa çıkma yollarındaki benzerlik ve benzersizlikleri ele almaktadır. Makale şu salgınları konu edinmektedir: Atina Salgını (M.Ö.430); Justiniyanus Veba Salgını (541-542); Kara Ölüm (1347-1351) veya Büyük Veba Salgını; Büyük Londra Salgını (1665-1666), Fas Veba Salgını (1799) ve İspanyol Gribini (1918-1920). Bu salgınların tanıkları sırasıyla, Thukydides,¹ Kayserili Prokopios² ve Efesli Yuhanna,³ Gi-

* Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

¹ Thucydides, *The History of the Peloponnesian War*, çev., Henry Dale, New York: Harper & Brothers, 1878.

² Procopius, *History of the Wars, Books I & II*, çev., H. B. Dewing, Londra: William Heinemann, 1914; Procopius, *History of the Wars, Books III & IV*, çev., H. B. Dewing, Londra: William Heinemann, 1916.

³ "John of Ephesus describes the Justinianic Plague", haz., Roger Pearse, erişim 3 Ocak, 2021, <https://www.roger-pearse.com/weblog/2017/05/10/john-of-ephesus-describes-the-justinianic-plague>.

ovanni Boccaccio⁴ ve Marchione di Coppo Stefani,⁵ Daniel Defoe⁶ ve Samuel Pepys;⁷ James G. Jackson;⁸ Suryakant Tripathi Nirala⁹ ve John O’Hara’dır.¹⁰

Thukydides’in Atinalılar ile Spartalılar arasındaki Peloponnesos Savaşları’nı anlattığı kitabı, savaş sürerken ortaya çıkan salgını; Bizans tarihçisi Prokopios’un *Savaşların Tarihi* yapıtı yazarın Jüstinyanus Salgını sırasında Bizans’ın başkenti Konstantinopolis’te yaşayıp gördüklerini; Efesli Yuhanna’nın *Kilise Tarihi* adlı eseri, aynı salgın hakkındaki yazarın izlenimlerini; Giovanni Boccaccio’nun 1348-1351 yılları arasında yazdığı *Decameron Hikayeleri* ve Marchione di Coppo Stefani’nin *Floransa Tarihi*, 1384 yılında “İtalya’nın en güzel şehirlerinden Floransa’da” hüküm süren “korkunç veba salgını”¹¹; Daniel Defoe’nun 1722 yılında, amcası H.F’nin (Henry Foe) günlüğünden yola çıkarak yazdığı *Veba Yılı Günlüğü* ise Büyük Londra Salgını’nı anlatır. Samuel Pepys’in 1660-1669 yılları arasında tuttuğu günlüğü de yine bu salgınla ilgili yazarın ilk elden gözlem ve tanıklığını içerir. 1799’da Fas’taki veba salgını, o sırada Mogador’da yaşayan Avrupalı tüccar James G. Jackson kaleme alır. Hint şairi Suryakant Tripathi Nirala, otobiyografik kitabı *A Life Misspent*’te Hindistan’ı kasıp kavuran İspanyol Gribi’yle ilgili anılarını kısa ama etkili bir dille yansıtır. Pennsylvania’da Gibbsville adını verdiği madencilik bölgesindeki salgını doktor babasıyla gözlemleyen Amerikalı yazar John O’Hara, İspanyol Gribi ile ilgili deneyimlerini kurguladığı yarı biyografik öyküsü *Doktor’un Oğlu*’nda aktarır.

İnsanın Kavrayışını Aşan Salgınlar

Thukydides’in eşi görülmemiş büyüklükte “hiçbir yerde yaşanmadığı kadar can kaybına”¹² yol açtığını söylediği Atina Salgını¹³ M.Ö. 430 baharında patlak verir. Etiyopya’da başlayan salgın “buradan Mısır ve Libya’ya ve Kral’ın ülkesine [İran]”¹⁴ ilerler. Oradan Yunan dünyasına geçer. Atina ile Sparta arasındaki Peloponnesos Savaşı’nın başlamasından kısa bir süre sonra Pire Limanı’ndan Atina’ya ulaşır. Pireliler, Spartalıların su kaynaklarını zehirlediklerini iddia ederler.¹⁵ Bugünkü terimlerle söyleyecek olursak, biyolojik savaştan şüphelenirler. Perikles, savaş nedeniyle kırsal kesimdeki halkı Atina’nın yeni inşa edilen surlarının arkasına çekilmeye ikna ederek¹⁶ istemeden de olsa salgının yayılmasını hızlandırır; taşradan

⁴ Giovanni Boccaccio, *The Decameron*. New York: Printed for the Trade, 1899.

⁵ Marchione di Coppo Stefani, “The Florentine Chronicle”, Fordham University, erişim 8 Ocak, 2021, <https://sourcebooks.fordham.edu/med/marchione.asp>.

⁶ Daniel Defoe, *A Journal of the Plague Year*, Londra: Cassel, 1909.

⁷ Samuel Pepys, *The Diary of Samuel Pepys*, Londra: Macmillan, 1905.

⁸ James Grey Jackson, *An Account of Timbuctoo and Housa, Territories in the Interior of Africa*, Londra: Longman, Hurst, Rees, Orme, Brown, 1820.

⁹ Suryakant Tripathi Nirala, *A Life Misspent*, çev., Satti Khanna, New York: Harper Perennial, 2016.

¹⁰ John O’Hara, *The Doctor’s Son*, New York: Library of America: E-Book Classics, 2016.

¹¹ Boccaccio, *Decameron*, s.1.

¹² Thucydides, *The History*, s.119.

¹³ Thucydides hastalığın fiziksel semptomlarını detaylı bir şekilde aşama aşama kaydetmiş olsa da (Thucydides, *The History*, s.119-120) hastalığın tanımlanmasında bugüne kadar fikir birliğine varılamadı. Tifüs, tifo ve çiçek hastalığı en çok tercih edilenler olsa da farklı hastalıkların salgına sebep olduğu öne sürüldü.

¹⁴ Thucydides, *The History*, s.119.

¹⁵ Thucydides, *The History*, s.119.

¹⁶ Thucydides, *The History*, s.100.

şehre akın eden halk mevcut felaketi daha da ağırlaştırır. Şehre gelen bu kalabalığın, “kendilerine ait bir evlerinin olmaması” ve “yılın bu sıcak mevsiminde boğucu kulübelerde yaşamaları” nedeniyle ölüm oranları hızla artar.¹⁷ Hastalığın nasıl ortaya çıktığına dair kural olarak akla yatkın bir sebep yoktur; semptomlar sağlığı yerinde olan kişilerde aniden ortaya çıkmaktadır.¹⁸ Güçlü ve zayıf bünyeler hastalığa aynı derecede dayanıksızdır; salgın bu iki bünye sahibini de silip süpürmüştür.¹⁹ Doktorlar mahiyetini, dolayısıyla nasıl tedavi edeceklerini bilmedikleri bu hastalıkla baş edemezler, salgını kontrol etmekte yetersiz kalırlar. Dahası, hastalarla sık temas ettiklerinden dolayı doktor ölümleri çok yüksektir.²⁰ Hastalık bulaşıcıdır.²¹ Ne tıp “ne de bir başka insan sanatı” hastalığın tedavisinde işe yaramaz. “Tapınlardaki dualar, kehanetler ve benzerleri de eşit derecede beyhude” kalır.²² Derde deva olacak kesinleşmiş bir tedavi şekli yoktur; “zira bir hastaya iyi gelen, diğerine zarar vermektedir.”²³ Atina’da hayvanlar da tehlike altındadır. Yırtıcı kuşlar ve vahşi hayvanlar, çoğunlukla gömülmemiş halde yatan cesetlerle temas etmekten imtina eder; temas edenler de oracıkta can verir.²⁴ Fas’ta kuşlar, adeta hastalanmamak için insanların yaşadıkları yerlerden kaçarken sırtlanlar cesetleri yemek için mezarlıklara üşüşür.²⁵

Floransa’da sadece insanlar değil “köpekler, kediler, tavuklar, öküzler, eşekler, koyunlar” da vebadan ölür.²⁶ Hastalığın yayılma hızı ve bulaşıcılığı azımsanmayacak büyüklüktedir. Hastalık sadece hasta kişiyle konuşmakla veya yakın temas kurmakla değil hastanın kıyafetlerine, yediği yemeğe veya daha önce ellediği herhangi bir nesneye dokunmakla da bulaşır.²⁷ Enfekte olan veya salgından ölen kişinin herhangi bir eşyasına dokunan hayvanlar da kısa sürede ölür. Vebadan ölen yoksul bir adamın sokağa atılan paçavralarına yemek bulmak umuduyla burunlarını sürten iki domuz, bir saat içinde havale belirtileri gösterip temas ettikleri paçavraların üzerine yığılarak can verir.²⁸ Boccaccio’ya göre, birkaç yıl önce doğuda başlayan salgın, sayısız can aldıktan sonra hiç duraksamadan batıya doğru ilerler. Hastalığın Floransa’ya girmesini engellemek için insan bilgeliği ve öngörüsünün aldığı hiçbir tedbirin faydası olmaz. Ne şehrin kirden arındırılması ne hastalığa yakalananların şehre girmesinin yasaklanması ne yayınlanan çok sayıda talimat ne de Tanrı’nın lütfunu dilemek için edilen bireysel ve toplu dualar işe yarar.²⁹ 1348 yılının ilkba-

¹⁷ Thucydides, *The History*, s.122.

¹⁸ Thucydides, *The History*, s.119.

¹⁹ Thucydides, *The History*, s.121.

²⁰ Thucydides, *The History*, s.119.

²¹ Tıpçı olmayan Thukidides, hastalıkların enfekte bir kişiden diğerine bulaştığını gözlemlerken tıp alanındaki çağdaşları hastalıkları miasma teorisi ile açıklıyordu. Thukidides hastalığı geçirenlerin hastalığa karşı bağışıklık kazandığını da gözlemlemişti (Thucydides, *The History*, s. 121).

²² Thucydides, *The History*, s.119.

²³ Thucydides, *The History*, s.121.

²⁴ Thucydides, *The History*, s.120-121.

²⁵ Jackson, *An Account*, s.173-174.

²⁶ Stefani, “The Florentine”.

²⁷ Boccaccio, *Decameron*, s.2.

²⁸ Boccaccio, *Decameron*, s.2.

²⁹ Boccaccio, *Decameron*, s.1.

harında, veba şehre girip korkunç yüzünü gösterir. Mart ile Temmuz ayları arasında Floransa'da en az yüz bin kişi ölür.³⁰ Boccaccio, "Galen, Hipokrat ve Asklepios'un" sağlıklı olduklarına şahitlik edeceği hayatlarının baharındaki pek çok genç kadın ve erkeğin, "sabah hayattaki arkadaşlarıyla kahvaltı ederken, akşam öteki dünyada ölmüş arkadaşlarıyla" yemek yediğini³¹ söyler. Hastalığın tedavisinde hiçbir doktor reçetesi, hiçbir ilaç, hiçbir tıbbi bilgi işe yaramaz. Etkinliği kanıtlanmış bir tedavi yöntemi yoktur; zira hekimler hastalığın nedeni gibi tedavisi hakkında da fikir oluşturamazlar.³² Stefani, Floransa'da hastalığa karşı "ne hekimlerin ne de ilaçların" etkili olduğunu söyler; bu hastalık daha önce bilinmediğinden veya doktorların bilgisi dışında kaldığından herhangi bir tedavisi yoktur; dolayısıyla herkes korku içinde ve ne yapacağını bilemez haldedir.³³ İnsan aklı salgınla başa çıkmakta yetersiz kalır. Hakim duygu çaresizliktir. Aklı yetersiz kılan benzer bir acz duygusunu, "Bu felaketi kelimelerle ifade etmek veya akıl yoluyla anlamak imkansızdır"³⁴ diyen Prokopios'un satırlarında da görürüz. Tüm insan ırkını yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan veba, Mısır'ın Pelusium şehrinde başlar ve oradan tüm dünyaya yayılır³⁵: "Yeryüzünün herhangi bir köşesinin kendisinden kaçabileceğinden adeta korkarcasına dünyanın her iki yönüne doğru ilerledi. İnsanların yaşadığı ne bir adayı ne bir mağarayı ne de bir dağ sırtını ihmal etti."³⁶ Prokopios'a göre veba bir ülkeden diğerine geçerken adeta bir plana göre hareket ediyor, "her ülkede belirli bir süre oyalanıyor", vereceği zararı veriyor, eğer herhangi bir bölgeye fazla zarar vermeden çekip gitmişse daha sonra tekrar geri geliyor, "adaletli ve tam"³⁷ sayıya ulaşmadan o diyardan ayrılmıyordu. Efesli Yuhanna bu salgının bir örneğe göre hareket ettiğini, uğradığı her bölgede normal seyrini izlemeden –yani oraya sağlam bir şekilde köklenmeden- başka bir bölgeye ilerlemediğini söyler.³⁸

Bizans'ta hastalık dört ay sürer.³⁹ Salgın, başlangıçta birkaç kurban alırken kısa sürede ivme kazanır. İlk günler ölümler her zamankinden biraz daha fazladır; sonra bu sayı artar ve zamanla günde beş bine, on bine, hatta daha fazlasına ulaşır.⁴⁰ Hastalık İstanbul'da farklı kişilerde farklı seyrederken tedavi yöntemleri de farklı hastalarda farklı sonuçlar verir. Banyo yapmak kimi hastaya iyi gelirken, kimi hastaya zarar vermektedir.⁴¹ Hiçbir tedavi görmeyenlerin çoğu beklendiği gibi hayatını kaybederken bir bölümü "akla aykırı bir şekilde" iyileşir.⁴² En ünlü doktorların kısa sürede öleceğini öngördükleri pek çok hasta iyileşirken hastalıktan kurtulacağını tahmin ettikleri pek çok hasta ise kısa sürede yaşamını yitirir.⁴³ Hastalık kendisini

³⁰ Boccaccio, *Decameron*, s.6.

³¹ Boccaccio, *Decameron*, s.2.

³² Boccaccio, *Decameron*, s.2.

³³ Stefani, "The Florentine".

³⁴ Procopius, *History*, I & II, s. 463.

³⁵ Procopius, *History*, I & II, s.453.

³⁶ Procopius, *History*, I & II, s.455.

³⁷ Procopius, *History*, I & II, s.455.

³⁸ "John of Ephesus".

³⁹ Procopius, *History*, I & II, s.465.

⁴⁰ Procopius, *History*, I & II, s.465.

⁴¹ Procopius, *History*, I & II, s.463.

⁴² Procopius, *History*, I & II, s.463.

⁴³ Procopius, *History*, I & II, s.463.

ne dünyanın belirli bir bölgesiyle, ne belirli gruplarla, ne de yılın herhangi bir mevsimiyle sınırlar; “kimilerini yaz mevsiminde, kimilerini kışın, kimilerini ise yılın başka bir döneminde enfekte eder,”⁴⁴ cinsiyete ya da yaşa aldırılmadan herkesi etkisi altına alır.⁴⁵ Semptomlar ve hastalığın yayılma şekli gibi salgının nedenleri de geçerli bir açıklamaya izin vermeyecek kadar tutarsızdır; dolayısıyla insan muhakermesini aşar.⁴⁶ Prokopios’a göre bu konuda tek mantıklı yaklaşım, salgını Tanrıya atfetmektir.⁴⁷ Efesli Yuhanna’ya göre de bu salgın ilahi gazabın bir tezahürü ve bir tövbe çağrısıdır.⁴⁸

Veba, Londra’da adeta tüm ilaç ve tedavilere meydan okur, doktorlara varıncaya kadar herkesi ele geçirir.⁴⁹ Burada da bulaşmanın doğasını keşfetmek veya önlemek her türlü insan becerisini aşar;⁵⁰ hastalığın tedavisi hakkında fikir birliği oluşmadığından herkes farklı şeyler söyler.⁵¹ Londralılar, veba şehre gelmeden salgının varlığından söylenti yoluyla haberdar olmuşlardır. Salgın, Pepys’in günlüğüne ilk kez Ekim 1663’te girer. 31 Ekim’de günlüğüne, Amsterdam’da büyük bir salgının patlak verdiğini ve İngiltere’ye ulaşmasından korktuğunu yazar.⁵² Hollanda’daki salgının hem karada hem de denizde büyüdüğüne dair haberler 1664 yılı boyunca Pepys’in günlüğünde yer bulur. Salgın, Pepys’in ve Londralıların endişelerini haklı çıkararak şehre ulaşır. Şehir hazırlıksız yakalanmıştır. 1664 yılının son aylarında baş gösteren ölümlere Londralılar gereken önemi atfetmemiş, vebanın şehre gelmeyeceğine dair sarsılmaz inançlarını aylar boyunca korumuşlardır.⁵³ Hükümet ise daha 1663’te, vebanın Hollanda’ya ulaştığından haberdar olmuş, yaklaşan tehlikeyle ilgili çeşitli toplantılar yapmış, ama bu bilgiyi halkla paylaşmaktan imtina etmiştir.⁵⁴ Hastalık, 1664 yılının sonları ile 1665’in başlarında, ilk olarak şehrin surlarının dışındaki fakir bir bölge olan St. Giles’da ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Pepys, 30 Nisan 1665’te şehirdeki iki üç evin kapatıldığından bahsedildiğini ve bunun büyük bir korkuya neden olduğunu söyler.⁵⁶ Mayıs ayında, gittiği kahvedeki insanlardan vebanın şehirde yayıldığını duyar.⁵⁷ Haziran ayının başında ilk kez kendi gözleriyle “kapıları kırmızı haçla işaretlenmiş” ve üzerinde “Rab bize merhamet et!” yazan “kapanmış” evleri görünce iyiden iyiye kaygılanır.⁵⁸ Ölü sayısı 13 Haziran’da 700’ü, 20 Haziran’da 1000’i, 10 Ağustos’ta 3000’i aşar.⁵⁹ Hastalık önce şehrin uzak bir bölgesinde ortaya çıkmış, kısa sürede şehre yayılmış, ardından komşular, arkadaşlar, tanıdıklar hastalanmaya ve ölmeye başlamıştır. Pepys, bu durumu günlüğüne “Garsonum zavallı Payne’in bir çocuğunu gömdüğünü ve kendisinin de ölmek

⁴⁴ Procopius, *History I & II*, s.453.

⁴⁵ Procopius, *History, I & II*, s.453.

⁴⁶ Procopius, *History I & II*, s.463.

⁴⁷ Procopius, *History, I & II*, s.453.

⁴⁸ “John of Ephesus”.

⁴⁹ Defoe, *A Journal*, s.49.

⁵⁰ Defoe, *A Journal*, s.246.

⁵¹ Pepys, *The Diary*, s.314.

⁵² Pepys, *The Diary*, s.224.

⁵³ Defoe, *A Journal*, s. 9-13.

⁵⁴ Defoe, *A Journal*, s.9.

⁵⁵ Defoe, *A Journal*, s.11.

⁵⁶ Pepys, *The Diary*, s.342.

⁵⁷ Pepys, *The Diary*, s.314.

⁵⁸ Pepys, *The Diary*, s.316.

⁵⁹ Pepys, *The Diary*, s.326-327; 334.

üzere olduğunu duymak, geçen gün oradaki durumu öğrenmek için Degenhams'a gönderdiğim işçinin vebadan öldüğünü duymak" sözleriyle kaydeder; kendisini her gün taşıyan kayıkçılardan birinin de vebadan öldüğünü öğrenir.⁶⁰ Uzak bir en-dişe olarak başlayan salgın gittikçe yaklaşmıştır.

Jackson'un "en ölümcül türlerinden biri"⁶¹ olarak tanımladığı veba Fes şehrinde 1799 yılında ortaya çıkar. Nerede ve nasıl ortaya çıktığına ve nedenlerine dair farklı fikirler ortaya atılır.⁶² "Bu benzersiz felaket" giderek hızını arttırır, vaka sayısı gide-rek yükselir.⁶³ Fes üzerinden Mogador'a ulaşır. Jackson'a göre salgını şehre İmpa-ratorun ordusunun şehirden geçen bir tümeni getirir; ölen askerler, tümenin kamp yaptığı alandaki çadırlarda gizlice gömülür ki halk bu ölümlerden haberdar olma-sın ve hastalık kapmaktan çekinip orduya erzak sağlamaktan vazgeçmesin.⁶⁴ 10000 nüfuslu kentte her gün kırk ile elli arasında kişi ölür ve bu sayı her geçen gün arta-rak 100'e ulaşır.⁶⁵ Hastalık önce genç, sağlıklı ve güçlü erkekleri, sonra kadın ve çocukları, en sonra da zayıf, hasta ve yaşlıları ele geçirir; semptomlar bir hastadan diğerine farklılık göstermektedir.⁶⁶ Burada da ilaç ve hekimlere başvurmak bir işe yaramaz. Sonunda insanlar çare aramaktan vazgeçerler. Bu "korkunç bela" tarafın-dan ele geçirilenler artık hayatta kalma umutlarını tamamen yitirmişlerdir.⁶⁷

Hindistan'da grip salgını başladığında Nirala, Bengal'dedir. Karısının ağır hasta ol-duğunu bildiren bir telgraf alır. Eşini görmek için kayınpederinin Dalmau'daki evine gider. Ancak eve vardığında karısı zaten hayatını kaybetmiştir.⁶⁸ Karşılaştığı tek ölüm bu değildir. Karısına bakmak için gelen kuzeni, hastalığı kapıp köyüne geri döner ve orada vefat eder. Ailenin birçok diğer üyesi de hastalığa yenik düşer. O kadar çok ölüme tanıklık eder ki "Ailem göz açıp kapayıncaya kadar ortadan kayboldu. Tüm ortaklarımız, işçilerimiz öldü"⁶⁹ diye yazar. Nirala, duygularını, "Kelimeler manzaranın ne kadar acınası ne kadar çaresiz ne kadar hassas olduğunu anlatamıyor"; "Hangi yöne dönsem karanlığı gördüm" sözleriyle ifade eder.⁷⁰

Tedbirler

Hastalığın güçlü bulaş riski karşısında Floransalılar, hasta ve hastanın eşyalarından kaçmaya çalışır.⁷¹ Komşu, akraba ve arkadaşlar birbirlerine el uzatmaz, birbirinin yanına yaklaşmaz. Kardeş kardeşi, karı kocayı, ana baba çocuklarını terk eder.⁷² Salgın ikliminde sosyal kodlar hayatta kalma dürtüsünün ağırlığı altında çözülür. Bugünün terimleriyle söyleyecek olursak, sosyal mesafeleşmeye duygusal mesafeleşme eşlik eder. Birçok kişi açlıktan ve bakımsızlıktan yapayalnız ölür. Evde biri

⁶⁰ Pepys, *The Diary*, s.342.

⁶¹ Jackson, *An Account*, s.159.

⁶² Jackson, *An Account*, s.166.

⁶³ Jackson, *An Account*, s.167.

⁶⁴ Jackson, *An Account*, s.158.

⁶⁵ Jackson, *An Account*, s.160-161.

⁶⁶ Jackson, *An Account*, s.170.

⁶⁷ Jackson, *An Account*, s.168.

⁶⁸ Nirala, *A Life*, s.83.

⁶⁹ Nirala, *A Life*, s.84.

⁷⁰ Nirala, *A Life*, s.84-85.

⁷¹ Boccaccio, *Decameron*, s.2.

⁷² Boccaccio, *Decameron*, s.3.

hastalandığında diğerleri, “Ben doktora gidiyorum” diyerek “sakin bir şekilde kapıdan çıkıyor ve bir daha geri dönmüyordu.”⁷³ Kimse hastalık olan eve girmek istemez, hatta bir hastanın evinden çıkan sağlıklı insanlarla yani temashlılarıyla da ilişkiye girmekten çekinir. Hastalananların çoğu tek başına ölür, cesetleri kokuşur. Kokuyu alan komşuları onları kefenleyip defnedilmek üzere dışarı çıkarırlar. Ev açık kalsa da hastalığı kapma korkusundan “kimse evdeki eşyalara dokunmaya cesaret edemez.”⁷⁴ Atina’da “Bazıları ihmalden”, “bazıları ise her türlü ilginin odağında” ölmüştür.⁷⁵ Hastalanmak korkusuyla arkadaşlarından kaçan, ailelerini dışlayanlar olduğu gibi sonunda kendileri hastalanana kadar hastaları ziyaret edenlere de rastlanır.⁷⁶

Londra’da herkes hastalarla temas etmekten sakındığından vebaya yakalananlar “komşularının kendilerinden uzak durup sohbetten kaçınmasını” önlemek için durumlarını gizlemeye çalışırlar.⁷⁷ Burada da kendini koruma ana kuraldır. Yaklaşan ölüm tehlikesi insanların birbirlerine duyduğu sevgi ve ilgiyi, şefkat ve acımayı ortadan kaldırır; çocuklar ebeveynlerinden, ana babalar çocuklarından kaçır.⁷⁸

Mogodor’da Avrupalı tüccarlar salgın boyunca evlerine kapanır. Yazarın gözlemlerine göre, hastalık mesafe ihlalden ziyade hastanın nefesini solumak veya enfekte kişiye dokunmakla bulaşıyordu.⁷⁹ Bu yüzden kendi evinde, mutfak ile yemek odası arasına, diğer taraftaki kişinin nefesini solumayı önleyecek yükseklikte bir bölme yaptırır, uşaklarla yakın temasa girmeden yemekleri bu bölmeden alır. Yemek odasına bir uçtan bir uca uzanan bir masa koyar, masanın bir tarafına kendisi oturur, diğer tarafına ziyaretçilerini oturtur, bu şekilde onlarla yakın temastan kaçır.⁸⁰ Kimsenin elini sıkımaz, tokalaşmak isteyenlere de salgın bitene kadar kimseyle el sıkışmayacağını söyler.

Sosyal mesafeleşme önleminin ötesinde Floransalılar salgın karşısında farklı yollar benimsemişlerdir. Bazıları tüm aşırılıklardan uzak kalarak, kararınca yiyip içerek, başkalarıyla ilişkiyi keserek, her türlü habere kulaklarını kapatarak ölçülü ve toplumdaki uzak bir yaşamı tercih etmiş, hoşça vakit geçirmek için müzik gibi evde yapılabilecek aktivitelere yönelmişler, bazıları ise tavernalarda, salgın nedeniyle boş kalan evlerde bir araya gelerek kendilerini yiyip içmeye, gezip eğlenmeye, hayattan olabildiğince zevk almaya vermişlerdir. Bir kısım insan da bu iki aşırı yaşam tarzından uzak kalıp orta bir yolu tercih etmiştir. Bazıları ise -sanki Tanrı’nın gazabı onları gittikleri yerde bulmayacakmış ve sadece şehrin duvarlarının içinde kalanları imha edecekmiş gibi- hastalıktan korunmanın en etkili yolunun ondan kaçmak olduğunu düşünerek şehirden ayrılmışlardır.⁸¹ Ancak, bu farklı grupların her birinin arasında hastalığa yakalanıp ölenler olduğu gibi hastalığa yakalanmaktan

⁷³ Stefani, “The Florentine”.

⁷⁴ Stefani, “The Florentine”.

⁷⁵Thucydides, *The History*, s.121.

⁷⁶ Thucydides, *The History*, s.121.

⁷⁷ Defoe, *A Journal*, s.15.

⁷⁸ Defoe, *A Journal*, s.143.

⁷⁹ Jackson, *An Account*, s.177.

⁸⁰ Jackson, *An Account*, s.161.

⁸¹ Boccaccio, *Decameron*, s.2-3.

kurtulanlar da olmuştur.⁸² Şehri terk edip köylere gidenler, hastalık olmayan bölgelere hastalığı taşımışlar, var olan bölgelerde ise hastalığın artmasına neden olmuşlardır. Kimse güvende değildi, ancak gruplar halinde bir araya gelenler daha fazla risk altındaydı. Korkularından kurtulup biraz rahatlamak için her akşam bir araya gelip birlikte yemek yiyenlerden ya birkaçı hastalanıp ertesi akşamki yemeğe katılamazdı ya da o akşamın ev sahibi hastalanmış olduğundan yemek iptal edilirdi.⁸³

1665 veba salgınında, Londralılar da Floransalılar gibi farklı sağkalım taktiklerine başvururlar. Özellikle zengin ve ayrıcalıklı kesim Londra'dan kaçır. Yollar kadın, erkek, çocuk, hizmetçi ve uşaklarla, bunların eşyalarını taşıyan yük arabaları, at arabaları ve yaylı arabalarla dolup taşır. Haziran sonunda insanlar şehirden vagonlarla kaçıyor, şehrin çıkış yollarında izdiham yaşanıyor.⁸⁴ Temmuz'da Ana Kraliçe Fransa'ya doğru yola çıkar; sarayın hademelerinden birinin karısı hastalanıp ölünce Kral ve Kraliçe şehri terk edip Milton'a gitmeye karar verirler.⁸⁵ Londralıların bir diğer kesimi istif edebilecekleri ne varsa stoklayıp kendilerini ve ailelerini eve kapatır, salgın geçene kadar dışarı çıkmayıp, dışarı ile tüm ilişkilerini keserler.⁸⁶ Esasen hekimlerin tavsiyesi de bu yöndedir: Herkesin kendisini ve ailesini eve kapatmasını, kimsenin dışarı çıkmamasını, pencere, perde ve panjurların sıkı sıkıya örtülmesini, odaların kükürt, barut, çamsakızı gibi maddelerle tütsülenmeden açılmamasını önerirler.⁸⁷ Bazıları ise veba kendi sokaklarına veya evlerine ulaşmaya kadar inatçı bir inkarı sürdürüp hiçbir şey olmamış gibi yaşamaya devam ederler. Floransa'da olduğu gibi Londra'da da kendilerini içkiye verip meyhane meyhane gezen, eğlenecek yer arayan ve ölümle alay edenlere rastlanır.⁸⁸

Veba şehirde yayılmaya başlayınca Londra Belediyesi çeşitli tedbirler alır.⁸⁹ Hastaların evlerine kapatılması kararlaştırılır. Hastalığın görüldüğü veya şüphelenildiği evler, sakinleriyle birlikte bir ay boyunca veya herkes iyileşinceye kadar tecrit edilir; enfekte olanların yanı sıra temaslıları da bulaş riski göz ardı edilerek, karantinaya alınır. Kapılarına bekçiler yerleştirilen bu kişiler bir nevi ev hapsindedir. Ancak birçok kişi yasağa uymak yerine bekçileri atlatıp evden çıkmanın bir yolunu bulur ve hastalığı başkalarına bulaştırır. Ailelerin gıda, ilaç gibi ihtiyaçlarını karşılamak, doktor veya hemşire çağırmak bekçilerin görevleri arasındadır; bir şartla ki bekçi kapının önünden ayrılırken ön kapıyı kilitlemekle kalmayacak, anahtarı da yanına alacaktır. Evde kalması gereken aileler anahtarın kopyasını çıkararak veya kilidi sökerek dışarı çıkarlar. Arka kapıları veya pencereleri kullanmak, bekçileri silahla tehdit etmek, onlara saldırıp şiddet kullanmak veya rüşvet vermek evden çıkmak için başvurulan diğer yollardır.⁹⁰ Kahvehaneler, birahaneler, tavernalar daha sıkı kontrole tabi tutulur, insanların bir araya geldiği aktiviteler yasaklanır.⁹¹ Londra'da

⁸² Boccaccio, *Decameron*, s.3.

⁸³ Stefani, "The Florentine".

⁸⁴ Pepys, *The Diary*, s.322.

⁸⁵ Pepys, *The Diary*, s. 322; 334.

⁸⁶ Defoe, *A Journal*, s.72.

⁸⁷ Defoe, *A Journal*, s.98.

⁸⁸ Defoe, *A Journal*, s.82-83.

⁸⁹ Defoe, *A Journal*, s.55-62.

⁹⁰ Defoe, *A Journal*, s.66-70.

⁹¹ Defoe, *A Journal*, s.61.

insanlar en çok gündelik alışverişlerini yaparken enfekte olur ve hastalığı bu şekilde kapanlar evdekilere de bulaştırırlar: “İhtiyaçların tedariki için evden çıkma zorunluluğu büyük ölçüde şehrin mahvolması”⁹² demektir. Gerçi insanlar alışveriş sırasında alınabilecek her türlü tedbiri alırlar. Et alacak kişi eti kasabın elinden almak yerine çengelden kendisi çıkarır; kasap müşterisinden, parayı sirke dolu bir kaba koymasını ister. Müşteriler kasaptan para üstü almak zorunda kalmadan tam tutarı ödeyebilmek için yanlarında bozuk para bulundurur.⁹³

Floransa’da birçok kişi salgından korunmak amacıyla yanlarında şifalı bitkiler ve çeşit çeşit baharat taşır.⁹⁴ Londra’da imkanları yeterli olanlar yanlarında şişe şişe koku ve parfüm bulundurmaya dahil çeşitli tedbirler alırlar.⁹⁵ Özellikle sağlam görünen asemptomatik taşıyıcıları öğrendiklerinde bitkisel profilaktikleri ağızlarında ve ceplerinde taşıyanların sayısı artar: “Doktorlar tehlikenin hasta kadar sağlıklıdan, yani görünüşte sağlıklı olandan da geldiği, ve kendilerini [hastalıktan] tamamen azade zanneden bu kişilerin çoğu zaman en ölümcülü oldukları konusunda” uyarınca çok sayıda kişi kendilerini eve kapatır ve yabancılarla konuşmak zorunda kaldıklarında, “ağızlarında her zaman koruyucular ve enfeksiyonu uzaklaştırmak için bezler” bulunur.⁹⁶

Kehanetler, Alametler, Hezeyanlar

Kaygı ve endişeler, Londralıları “falcılara, kurnaz adamlara ve astrologlara”⁹⁷ yönlendirir: “Başlarına ne geleceğini öğrenmek için” -kendilerinden para koparmak uğruna korkularını besleyip canlı tutan- “büyücülere, cadılara ve her türlü dolandırıcılara koştular.”⁹⁸ Şarlatanların, sahte ilaç satıcılarının, şifacıların verdiği hap ve iksirlere boşa para vermekle kalmazlar, ayrıca vebadan korunmak için aldıkları bu ilaçlarla kendilerini zehirleyip vücutlarını vebaya açık hale getirirler.⁹⁹ Astroloji ve batıl inançlar halk arasında yaygınlaşır. Salgından önce vuku bulan alametlere, özellikle astronomik olaylara, gök cisimlerinin hareketlerine ilgi artar. Salgın, vebanın başlamasından aylar önce görülen kuyruklu yıldız, gezegenlerin birleşimine atfedilir.¹⁰⁰ Prokopios, 536 yılında gerçekleşen “korkunç bir alamet”ten bahseder: “Güneş tüm yıl boyunca ay gibi parlaklığını yitirdi ve fazlasıyla güneş tutulmasına benziyordu, çünkü saçtığı ışınlar net değildi” ve “bu olayın meydana geldiği andan itibaren, insanlar ne savaştan, ne salgın hastalıktan ne de ölüme götüren” diğer felaketlerden kurtuldular.¹⁰¹ Boccaccio ise vebanın belki gezegenlerin etkisiyle ortaya çıktığını belki de “günahlarımız için Tanrı tarafından gönderilen adil bir ceza” olduğunu söyler.¹⁰²

⁹² Defoe, *A Journal*, s.98-99.

⁹³ Defoe, *A Journal*, s.99.

⁹⁴ Boccaccio, *Decameron*, s.3.

⁹⁵ Defoe, *A Journal*, s.99.

⁹⁶ Defoe, *A Journal*, s.252-253.

⁹⁷ Defoe, *A Journal*, s.38-39.

⁹⁸ Defoe, *A Journal*, s.42.

⁹⁹ Defoe, *A Journal*, s.42.

¹⁰⁰ Defoe, *A Journal*, s.30; 36.

¹⁰¹ Procopius, *History*, III & IV, s.329.

¹⁰² Boccaccio, *Decameron*, s.1.

Halk arasında çeşitli hurafeler yayılır. Efesli Yuhanna'ya göre, besbelli “iblisler insanları yoldan çıkarmak ve deliliklerine gülmek istiyorlardı” ki hastalığı atlatıp “hayatta kalanlar, üst katların pencerelerinden testi atar ve testiler aşağıda patlarsa ölüm şehirden kaçacaktır söylentisi” halk arasında yayılır: “Şayia bir mahalleden diğerine ve tüm şehre yayıldı ve herkes bu aptallığa yenik düştü”, öyle ki ölümden kurtulanlar “evlerinde tek başlarına ya da gruplar halinde azimle testi kırarak ölümü kovaladıklarından” üç gün boyunca sokağa çıkamazlar.¹⁰³ Atina'da eski kehanetler hatırlanır, ve salgına uyacak şekilde yeniden yorumlanır.¹⁰⁴ Fas'ta ise karşılaştıkları herkesi vebayla devirmeye çalışan ölümlerin varlığına inanılır.¹⁰⁵

Efesli Yuhanna ve Prokopios, vebaya yakalanmadan önce potansiyel kurbanların gördükleri halüsinasyonlardan, rahatsız edici alametlerden bahsederler. Yuhanna, vebanın bir ülkeden diğerine geçerken birçok kişiye ellerinde bronz sopalarla, bronz tekneler içinde denizde seyahat eden başsız insanlar şeklinde görüldüğünü yazar.¹⁰⁶ Prokopios'a göre hastalığa yakalananlar yakalanmadan önce görsel ve işitsel halüsinasyonlar deneyimliyordu. Prokopios vebadan etkilenen birçok kişinin, “insan kılığına girmiş doğaüstü varlıklar” gördüğünü ve insan şeklindeki bu hayaletlerin kendi vücutlarına çarptıktan hemen sonra hastalığa yakalandıklarına inandıklarını söyler. Bu iblislerden kaçmak için kendilerini odalarına kapatıp hiçbir şekilde dışarı çıkmayan ve gelenin bu hayaletlerden biri olabileceği endişesiyle, kapılarını çalan kim olursa olsun, duymamış gibi davrananlardan ve uykularında kendilerinin de ölümler kütüğüne kaydedildiğini söyleyen sesler duyduklarını iddia edenlerden bahseder.¹⁰⁷ Hastalığa yakalananların bir kısmında derin bir koma hali galip gelirken bir diğer kısmında ise çılgın bir taşkınlık ortaya çıkar. Komanın etkisi altında olanlar sürekli uyurken, “hezeyana yakalananlar uykusuzluktan muzdaripti ve çarpık bir hayal gücünün kurbanı olarak insanların kendilerini yok etmek için üzerlerine geldiklerinden şüpheleniyor” ve kaçmaya çalışıyorlardı.¹⁰⁸ Defoe, buluttan çıkan bir elin tuttuğu alev saçan bir kılıç, havada gezinen tabutlar, cenaze arabaları, gömülmemiş ceset yığınları gördüklerini ısrarla iddia edenlerle karşılaşır.¹⁰⁹

İssizlik ve Ölülerin Kalabalığı

İstanbul'da tüm işler durma noktasına gelir, alım satım durur, “tüm dünyevi zenginliklerle” donatılmış dükkanlar kapanır.¹¹⁰ Şehir adeta hareketsizdir. Bir zamanlar kalabalık olan bu kentte “ıssızlık ve boşluk bir günden diğerine” artar.¹¹¹ İmparatorluğa hükmeden şehirde resmi kıyafetli birini görmek neredeyse imkansızdır, zira herkes kendi evinde gündelik kıyafetleriyle sessizce oturup beklemektedir.¹¹²

¹⁰³ “John of Ephesus”.

¹⁰⁴ Thucydides, *The History*, s.123.

¹⁰⁵ Jackson, *An Account*, s.177.

¹⁰⁶ “John of Ephesus”.

¹⁰⁷ Procopius, *History, I & II*, s.455-457.

¹⁰⁸ Procopius, *History, I & II*, s.459.

¹⁰⁹ Defoe, *A Journal*, s.33.

¹¹⁰ “John of Ephesus”.

¹¹¹ “John of Ephesus”.

¹¹² Procopius, *History, I & II*, s.473.

Yiyecek tedariki yapılamaz olur, kıtlık genellikle her şeyin bol olduğu kenti tehdit eder.¹¹³

Floransa'nın da sokakları boşalmıştır. Şehirdeki loncaların hepsi faaliyetlerini durdurur: "Bütün dükkanlar kapatıldı, tavernalar kapatıldı; sadece eczacılar ve kiliseler açık kaldı"¹¹⁴ diye yazar Stefani.

Önce madenlerin, sonra okul ve kiliselerin kapatıldığı ve tüm toplantıların iptal edildiği¹¹⁵ Gibberville'de de sokaklar o kadar ıssızdır ki salgın adeta "yeni bir tür bayram" getirmiş gibidir. Ama sessizliğe bürünmüş sokaklarda ne bayram günlerinin telaşı ne de iş günlerinin faaliyeti gözlenir.¹¹⁶

Salgın ilerledikçe Londra'da da sokaklar ıssızlaşır, hareketli ticaret merkezleri boşalır, iki dükkandan biri kapanır.¹¹⁷ Pepys'in sokaklarda gördüğü az sayıdaki kişi ise yarı ölü halde dolaşan "dünyayı terk etmiş insanları" andırır.¹¹⁸ Londra bir hayalet şehre dönmüş, ürkütücü bir sessizliğe bürünmüştür: "Tanrım! Sokaklar ne kadar boş ve melankolik, sokaklarda o kadar çok ... zavallı hasta var ki; ve yürürken duyduğum pek çok hüznü hikaye; herkes ya bir ölüden veya hasta bir adamdan söz ediyor ve burada şu kadar, orada bu kadar kişi var diyor."¹¹⁹ Nehirde teknelerin görünmediği, Whitehall Sarayı Caddesi boyunca çimenlerin öylesine uzadığı ve sokaklarda biçare zavallılardan başka kimsenin olmadığı üzücü zamanlardır bunlar.¹²⁰ İnsanların bakışına da söylemine de ölüm hükmetmektedir:¹²¹ "En yakın akrabalarının ölmekte olduğu ya da henüz öldüğü evlerin pencere ve kapılarındaki kadınların ve çocukların çığlıkları, biz sokaklardan geçerken o kadar sık duyulacaktı ki."¹²² H. F. de boş bir sokakta bir kadının pencereyi açıp "üç korkunç çığlık" attığını duyar: "Ah! Ölüm, ölüm, ölüm!"¹²³ Bu çığlıkların ardından sokak tekrar sessizliğe bürünür. Yasın sesinden başka ses duyulmaz olmuştur. Londra'da "bütün sokaklar terk edilmiş görünüyordu" der Defoe, "boş evlerde kapılar açık bırakılmış, insanların kapatmasına muhtaç pencereler, rüzgarla paramparça olmuştu".¹²⁴ Korkularına teslim olup, umutlarını kaybeden insanları "evrensel bir ıssızlık"¹²⁵ hissi kaplar.

Londra'nın sokakları eski canlılığını yitirmesine yitirmiştir ancak salgının en fazla etkilediği kesim olan yoksullar hala sokaklardadır: "Vebanın esas olarak yoksullar arasında olduğu itiraf edilmelidir" der Defoe'nun anlatıcısı H. F.¹²⁶ Buna rağmen, salgına karşı en korkusuz ve gözü pek olanlar yine onlardır; "vahşi bir cesaretle" hiçbir tedbir almadan çalışabilecekleri her türlü işin peşinden giderler. Hastalara

¹¹³ Procopius, *History I & II*, s.471.

¹¹⁴ Stefani, "The Florentine".

¹¹⁵ O'Hara, *The Doctor's*, s.8.

¹¹⁶ O'Hara, *The Doctor's*, s.37.

¹¹⁷ Pepys, *The Diary*, s.335.

¹¹⁸ Pepys, *The Diary*, s. 337.

¹¹⁹ Pepys, *The Diary*, s.350.

¹²⁰ Pepys, *The Diary*, s.344.

¹²¹ Pepys, *The Diary*, s.338.

¹²² Defoe, *A Journal*, s.33.

¹²³ Defoe, *A Journal*, s.102.

¹²⁴ Defoe, *A Journal*, s.208.

¹²⁵ Defoe, *A Journal*, s.208.

¹²⁶ Defoe, *A Journal*, s.112.

bakmak, karantinadakilere bekçilik etmek, hastaları veba hastanelerine, ölüleri mezara taşımak gibi hastalık açısından en riskli işleri yaparlar.¹²⁷ Cesaretleri, ekonomik zorunlulukların çaresizliğinden doğmaktadır.

Floransa’da da veba en çok, gidecek yerleri ve olanakları olmayan fakirleri vurur.¹²⁸ Benzer şekilde O’Hara, Pennsylvania’nın kömür madenlerinde çalışan ve genç yaşta “madenci astımından” mustarip olanların “bu gizemli yeni hastalığa” karşı hiç şanslarının olmadığına dikkat çeker. İstanbul’da da önce fakirler ölür: “Tanrı’nın merhameti kendini her yerde fakirlere gösterdi, çünkü önce onlar öldü.”¹²⁹ Efesli Yuhanna fakirlerin salgının başında ölmesini ilahi bir rahmet olarak görür, zira salgının ilk aşamalarında ölümler hala kurallara uygun gömülürken, ilerleyen günlerde artan ölüm oranları geleneksel cenaze törenlerini olanaksız kılar, tüm gömü adetleri göz ardı edilir. Başlarda ölenlerin cenazelerine katılan akraba ve uşaklar, salgın hızını arttırdıkça törenlere katılmaktan vazgeçerler. Ölülere ne cenaze alayı ne de ilahiler eşlik eder.¹³⁰ Atina’da cenaze törenlerinin kuralları altüst olmuştur; ölümler “mümkün olan her şekilde” gömülür: Birçoğu, uygun gereçlerin yokluğundan “en rezil defin” yolunu seçerler, kendi ölümlerini yabancılar için hazırlanan odun yığının içine atıp ateşe verirler veya “taşdıkları cesedi yanmakta olan bir diğerinin üzerine fırlatıp” giderler.¹³¹

İstanbul’da cesetlerin imhası kısa sürede ciddi bir sorun haline gelir. Salgının zirvesinde insanları evlerinden çıkaran tek şey, cesetlerin ortadan kaldırılması gerekliliğidir: “Hepsinden acil olan şey hala hayatta olanların evlerindeki cesetleri çıkarılması” ve sokaktaki cesetlerin deniz kıyısına götürülüp teknelere doldurulmasıydı. Cesetleri denize attıktan sonra tekneler kalanları almak için geri dönüyordu. İçlerinden cerahat akan sayısız ceset kıyı boyunca yığılmıştı.¹³² Ödenen yüksek ücrete rağmen, cesetleri taşıyıp köpek leşleri gibi çukurlara atacak birini bulmak neredeyse imkansızdır. İnsanlar “ceset kokusu ve köpekler tarafından yenen bedenler” sebebiyle sokağa çıkmaya korkar olmuştur. Gömülmeden bırakılma ya da leş yiyicilere yem olma endişesi o kadar büyüktür ki, kimse üzerinde kimlik etiketi olmadan dışarıya çıkmaya cesaret edemez.¹³³

Mezarlıklar yetersiz kalınca cesetler önce şehrin dört bir yanında kazılan hendeklere gömülür: “[Cesetler] yer kıtlığından birbirine bastırıldı, ayaklarla ezildi ve bozulmuş üzüm gibi çiğnendi” ve baş aşağı hendeklere atıldı; “Soylu erkekler ve kadınlar, yaşlı erkekler ve kadınlar, genç erkek ve bakireler, genç kızlar ve bebekler” atıldıkları çukurlarda parçalandılar.¹³⁴ Hendekler de yetersiz kalınca Galata’daki surların kulelerinin çatıları sökülür, cesetler gelişigüzel bu kulelerin içine atılır. Kuleler dolunca çatıları tekrar kapatılır. Rüzgarın Galata bölgesinden estiği günlerde, insanları kederlendiren kötü bir koku şehri kaplar.¹³⁵ Aynı koku Floransa’nın havasına

¹²⁷ Defoe, *A Journal*, s.112-113.

¹²⁸ Boccaccio, *Decameron*, s.4.

¹²⁹ “John of Ephesus”.

¹³⁰ Procopius, *History, I & II*, s.469.

¹³¹ Thucydides, *The History*, s.122.

¹³² “John of Ephesus”.

¹³³ “John of Ephesus”.

¹³⁴ “John of Ephesus”.

¹³⁵ Procopius, *History, I & II*, s. 467-8.

da nüfuz eder.¹³⁶ Ölüler şehrin تنها ve kasvetli sokaklarında büyük bir kalabalık oluştururlar. Floransa'da gece ve gündüz çok sayıda insan ölür; evlerinde ölenleri ancak çürüyüp kokmaya başlayınca fark eden komşuları, kapıların önüne taşıyıp sokağa bırakırlar.¹³⁷ Londra sokakları da orada burada yatan cansız bedenlerle doludur; cesetleri gören herkes yolunu değiştirir.¹³⁸ Pepys, vebadan ölmüş birinin tabutunun sokakta bekletildiğini ve kimsenin yanına yaklaşmaması için başında bir nöbetçinin görevlendirildiğini görünce “bu hastalık bizi birbirimize karşı köpeklerin birbirlerine karşı olduğundan daha acımasız yapıyor” der.¹³⁹ Cesetler bazen cenaze arabaları gelip toplansın diye sokağa bırakılır, bazen pencere veya balkondan iple aşağı sarkıtılır.¹⁴⁰ Defoe “Ölülerinizi dışarı çıkarın!” çığlıkları eşliğinde ceset yüklü arabaların ürpertici ilerleyişine tanıklık eder.¹⁴¹ Cansız bedenleri taşıyan arabalar kilise avlularını toplu mezarlara dönüştürür.¹⁴² Salgın en tepeye ulaştığı dönemde, ölümler için kimse çan çalmaz, yas tutup ağlamaz, yas kıyafeti giymez, tabut dahi kullanılmaz.¹⁴³ Londra'da alınan tedbirler kapsamında, cenazelere komşu ve arkadaşların katılması yasaklanır; defin işlemi ya güneş doğmadan önce ya da güneş battıktan sonra yapılacak ve mezarlar gerektiği kadar derin kazılacaktır.¹⁴⁴ Floransa'da cenazeye katılma yasağı yoktur; ancak burada da ölümler neredeyse tek başlarına gömülür. Cenazeye ne gözyaşları ne sevenleri ne de mumlar eşlik eder. İşler öyle bir noktaya gelir ki ölüye ancak hayvanlara gösterileninki kadar özen gösterilir.¹⁴⁵ Ne zaman ve hangi şartlar altında bu dünyadan ayrıldığı bilinmeyen pek çok insan bu şekilde gömülür.

Sayılar arttıkça ölümleri gömecek yer bulmak Floransa'da da sorun olur. O kadar çok ceset gelir ki mezarlıklar yetersiz kalır. Muazzam sayıdaki ölüyü tek tek gömmek imkansız olduğundan yüzlercesi, gemilerde yan yana ve sıra sıra dizilen mallar misali, aynı anda gömülür.¹⁴⁶ Kiliselerde, cemaatlerinin büyüklüğüne göre geniş ve derin hendekler kazılır, cesetler gece sırtlarda taşınarak bu hendeklere atılır. Ertesi sabah cesetler toprakla kaplanıp bir üst sıraya geçilir; Stefani'nin deyişiyle, “bunların üstüne daha fazla ceset kondu, bunların üzerine de biraz daha toprak; tabaka üstüne tabaka eklediler, tıpkı lazanyaya kat kat peynir konduğu gibi.”¹⁴⁷ Eski ve Yeni Fes şehirlerinde ölüm oranları o kadar artar ki cesetleri tek tek gömmeye vakit olmaz; defin konusundaki tüm usuller göz ardı edilir, ölü bedenler toplanıp büyük çukurlara atılır ve bu çukurlar dolduğunda üzerleri toprakla örtülür.¹⁴⁸ Hindistan'da da Ganga nehri terkedilmiş cesetlerle dolup taşar.¹⁴⁹

¹³⁶ Boccaccio, *Decameron*, s.3.

¹³⁷ Boccaccio, *Decameron*, s.4.

¹³⁸ Defoe, *A Journal*, s.100.

¹³⁹ Pepys, *The Diary*, s.337.

¹⁴⁰ Defoe, *A Journal*, s.219.

¹⁴¹ Defoe, *A Journal*, s.65.

¹⁴² Defoe, *A Journal*, s.219.

¹⁴³ Defoe, *A Journal*, s.208.

¹⁴⁴ Defoe, *A Journal*, s.57.

¹⁴⁵ Boccaccio, *Decameron*, s.5.

¹⁴⁶ Boccaccio, *Decameron*, s.5.

¹⁴⁷ Stefani, “The Florentine”.

¹⁴⁸ Jackson, *An Account*, s.170.

¹⁴⁹ Nirala, *A Life*, s.83.

Ahlak ile Ahlaksızlık Arasında

Salgınların ahlaki ve sosyal etkileri de olur; bazıları dine döner, bazıları dinden çıkar. Atina’da birçok kişi, daha önce ancak bir köşede, başkalarından gizli yapmaya yeltendikleri şeyleri, artık soğukkanlı bir cesaretle herkesin gözü önünde, çekinmeden yapar.¹⁵⁰ Ölen zenginlerin mal ve mülklerinden yararlanan yoksullar, hayatlarının ve dolayısıyla yeni edindikleri servetlerinin kısa ömürlü olacağına inanarak hiç ertelemeden anında kar ve zevke odaklanmanın makul, onurlu ve yararlı olduğunu düşünürler.¹⁵¹ Tanrılardan ya da insan yasalarından korkmanın herhangi bir kısıtlayıcı gücü kalmamıştır çünkü dindar olan da olmayan da hastalığa yakalanıyor, hastalık iyi ile kötüyü ayırt etmiyordur.¹⁵² Salgın hem şiddetli hem de acımasızdır. Kimse suçlarının cezasını ödemek zorunda kalacak kadar uzun yaşayacağını düşünmez. İnsanlar daha ziyade, önceden kararlaştırılmış çok daha ağır bir ceza hükmünün –ölüm cezası hükmünün- üzerlerinde asılı olduğunu ve infaz edilmeden önce, hayattan biraz zevk almanın akıllıca olduğunu düşünmek eğilimindedir.¹⁵³ Floransa’da da “hem ilahi hem de insan yasalarının” otoritesi fiilen ortadan kalkar.¹⁵⁴ Aniden boşalan şehirde evlerin çoğu ortak mülkiyet haline gelir ve yabancılar onları gerçek sahipleri gibi kullanır.¹⁵⁵ Ölülere ve ölmekte olanlara yaptıkları hizmetlerden büyük ölçüde kar eden bir “akbabalar” sınıfı ortaya çıkar.¹⁵⁶ Hasta bakımı kadar hastaların yediği tatlı, şeker ve şekerlemelerin, kümes hayvanları ve yumurtanın fiyatı da artar; balmumu bulmak neredeyse imkansız ve çok az kişinin karşılayabileceği kadar pahalı hale gelir: “Floransalıların her daim cenazeler için yaptıkları kibirli gösterişe hükümet, cenazelerde ikiden fazla mum taşınmasını yasaklayarak, dur demeseydi bir kilo balmumunun fiyatı” daha fazla yükselirdi.¹⁵⁷ Baharat tüccarları ve mezar kazıcıları artan ölü sayıları karşısında yetersiz kalan tabut sehpa, tabut örtüsü ve tabut yastığını fahiş fiyatlarla satarlar; yas kıyafetlerinin fiyatları on kat artar.¹⁵⁸ Gibbsville’de de cenaze levazımatçıları vurgunculuğa başlar. “Salgın öncesi maun tabutlar için istedikleri parayı” şimdi “kaba kutular” için talep ederler.¹⁵⁹

Hem Floransa’da hem de Londra’da dolandırıcılar, sahtekarlar, şarlatanlar paniğe kapılmış insanların kaygılarından yararlanmak için türlü yollara başvururlar. Vurguncular, sahte doktorlar, şifacılar ortaya çıkar, sahte virüs ilaçları, “mucize” tedaviler dolaşıma girer. Londra’da “bu korkunç zamanda bile” çok sayıda soygun ve kötülük yapılır. Bazılarının açgözlülüğünün haddi hududu yoktur; çalmak ve yağmalamak için her türlü tehlikeyi göze alırlar, tüm sakinlerinin öldüğü evlere bulaş riskine aldırılmaksızın girip ölümlerin elbiselerini, yatak örtülerini çalarlar.¹⁶⁰ Proko-

¹⁵⁰ Thucydides, *The History*, s.122.

¹⁵¹ Thucydides, *The History*, s.122.

¹⁵² Thucydides, *The History*, s.122-123.

¹⁵³ Thucydides, *The History*, s.123.

¹⁵⁴ Boccaccio, *Decameron*, s.3.

¹⁵⁵ Boccaccio, *Decameron*, s.3.

¹⁵⁶ Stefani, “The Florentine”.

¹⁵⁷ Stefani, “The Florentine”.

¹⁵⁸ Stefani, “The Florentine”.

¹⁵⁹ O’Hara, *The Doctor’s*, s.35.

¹⁶⁰ Defoe, *A Journal*, s.105.

pios'a göre vebanın dehşeti, kendi ölümlerinin eli kulağında olmasından korkanları ahlaksızlıktan dindarlığa döndürür: "Geçmişte kendilerini hem utanç verici hem de adi arayışlara adanmış zevk alanlar günlük yaşamlarının ahlaksızlığından sıyrılıp dinin gereklerini özenle yerine getirdiler."¹⁶¹ Bununla birlikte, hasta olup iyileşenler, lanet kendilerini terk edip başka insanlara uğradığında "artık güvende olduklarını düşünerek" alçaklıklarına geri döner, "her türden kötülük ve kanunsuzlukta kendilerini aşarak" eskisinden daha da ahlaksız hale gelirler.¹⁶² Fas'ta da eskiden fakir olan zenginleşir, ata nasıl binileceğini bilmeyenler at sahibi olur. Halkın alaycı bir şekilde sonradan görme "mirasçılar" adını taktığı bu kesime her yerde rastlanır.¹⁶³ Koyun ve sığırlar tarlalarda sahipsiz kaldıkları halde adalet duygusu ile yağma edilmez, zira salgın insan itaatsizliğine karşı Tanrı'nın bir yargısı olarak görüldüğünden pek çok kişi cennete hazırlık olarak görür bu süreci. Bir dahaki sefere sıranın kendilerine geleceğine inananlar işlerini düşünmez olur ve dünyevi kaygıları bir kenara bırakırlar.¹⁶⁴

İkinci Dalga

İnsanlar normal hayata dönmek için can atmaktadır. Eylül'de ölüm oranları düşünce, doktorların aksi yöndeki tavsiyelerine rağmen, Londralılar her türlü önlemden vazgeçip veba öncesi yaşamlarına dönerler. Hekimler, halkın bu düşüncesiz davranışına, hastalığın daha ölümcül ve tehlikeli geri dönüşü tehlikesine dikkat çekerek, "tüm güçleriyle" karşı çıkarlar, bu yöndeki yazılı talimatlarını şehrin ve banliyölerin her yerine yayarak halka "ihtiyatlı davranmaya devam etmelerini ve hastalığı azalmaya rağmen davranışlarında hala son derece dikkatli olmalarını tavsiye" ederler.¹⁶⁵ Ancak "cüretkar yaratıklar" öylesine mutludurlar ki ölüm tehlikesinin geçmediğine onları ikna etmek olanaksızdır: "Dükkanlarını açtılar, sokaklarda dolaştılar, iş yaptılar ve karşılaştıkları herkesle, işleri olsun veya olmasın, sağlıklarını sorgulamadan ya da onlardan gelecek herhangi bir tehlikeden endişe duymadan rahatlıkla sohbet ettiler."¹⁶⁶ Toplum erken açılmış, tedbirlerden erken vazgeçilmiştir. Bu durum hastalığın yeniden alevlenmesine yol açar: "Bu tedbirsiz, aceleci davranış, büyük bir özen ve dikkatle kendilerini kapatmış, deyim yerindeyse, tüm insanlıktan elini ayağını çekmiş" ve kendilerini hastalıktan korumuş olan birçok kişinin canına mal olur.¹⁶⁷ Hastalığın azaldığına dair söylenti kırsal bölgelere yayıldığında, "Londra'dan bu kadar uzun süre uzakta kalmaktan öylesine yorulmuş ve geri dönmeye son derece hevesli olan insanlar, korkmadan ve sonuçlarını öngörmeden" şehre akın etmekle kalmaz "sanki tehlike ortadan kalkmış gibi sokaklarda boy göstermeye başlarlar."¹⁶⁸ 5 Ocak 1666'da Pepys, günlüğüne "Bir asilzadenin arabasının şehre geldiğini görmek ne güzel! Şehrin yeniden insanlarla dolu olduğunu görmek çok hoş; ve her ne kadar birçok yerde yedi veya sekizi ve

¹⁶¹ Procopius, *History, I & II*, s. 469.

¹⁶² Procopius, *History, I & II*, s.471.

¹⁶³ Jackson, *An Account*, s.170-171.

¹⁶⁴ Jackson, *An Account*, s.160.

¹⁶⁵ Defoe, *A Journal*, s.273.

¹⁶⁶ Defoe, *A Journal*, s.273-4.

¹⁶⁷ Defoe, *A Journal*, s.274.

¹⁶⁸ Defoe, *A Journal*, s.274.

daha fazlası kapalı olsa da dükkanlar açılmaya başladı” notunu düşer.¹⁶⁹ Ertesi gün salgın nedeniyle Londra’yı terk etmiş olan Pepys’in eşi de şehre döner. Ancak tehlike geçmemiştir. Ocak ayının ikinci haftasında salgın kurbanlarının sayısında artış yaşanır.¹⁷⁰ Yine de sayılardaki dalgalanmalara ve bu dalgalanmaların yarattığı endişelere rağmen salgın ölümleri eskiye kıyasla dramatik şekilde düştüğü için hayat normale döner. Pepys veba başladığından beri ilk kez eski uğrak yerlerine gidip gelmeye başlar, eski arkadaşlarıyla buluşur, kiliseye gider.¹⁷¹ Fas’ta da benzer bir durum yaşanır. Ekim sonunda Mogodor’da salgın durur. Çevre illerdeki ölümlere rağmen hayat normale döner. Ancak Haha’dan Berberilerin şehre gelip ölen akrabalarının kıyafetlerini satmaya başlamalarıyla salgın Kasım’ın ilk yarısında yeniden alevlenir.¹⁷² Şehirden kaçanlar, salgının zayıflamış görünümüne aldanıp geri dönünce hastalığa yakalanıp hayatlarını kaybederler.¹⁷³

Sağlık Çalışanları

Salgınlarda en fazla etkilenen kesim sağlık çalışanlarıdır: Atina’da hastalarla en fazla temasta bulunan kişiler olan sağlıkçılar arasında ölüm oranı çok yüksektir.¹⁷⁴ Londra’da “Westminster’daki tüm hekimler ve bir eczacı dışında tüm eczacılar” hayatını kaybeder; Pepys’in kendi doktoru da vebadan ölür.¹⁷⁵ Floransa’da doktor ölümlerinden dolayı hekim bulmak neredeyse imkansız hale gelir. Bulunabilenler ise çağrıldıkları evlere girmeden önce büyük meblağlar talep ederler. İçeri girdiklerinde bulaş korkusundan hastanın nabzını yüzlerini başka tarafa dönerek kontrol ederler.¹⁷⁶

Salgını, hekim babasıyla birlikte yaşayan John O’Hara’nın doktorlar hakkındaki gözlemleri daha detaylıdır: “Babam 1918 sonbaharında bir sabah saat dörtte eve geldi ve oturma odasında bir kanepeye yığıldı. Kahvaltı yapıp -henüz kapanmamış olan- okula gitmek için yaptığımız hazırlıkların gürültüsünü duyana kadar uyanmadı. Uyandığında ise dışarı çıkıp çalışır durumda bıraktığı arabanın motorunu kapattı, sonra yatağına gitti ve yaklaşık iki gün uyudu. O sabaha kadar, neredeyse üç gündür ara vermeden iki saatten fazla uyumamıştı.”¹⁷⁷ Salgından önce “günde kırk hastaya” bakan babası “salgınla beraber kaç hastaya baktığını hatırlamıyordu bile.”¹⁷⁸ Salgının zirvesinde Doktor Malloy uyumak için ofisinin kapısını kilitleyip yere ya da ameliyat masasına uzanır, kendisini zorla götürmek için gelecek ya da tehdit edecek hasta yakınlarına, “vahşi adam veya kadınlara” karşı korunmak için yanına bir tabanca koyar.¹⁷⁹ İşini geçici olarak devralacak genç doktor kalmamıştır; onlar da salgın nedeniyle, bir günde, normal zamanlarda bir ayda gördüklerinden

¹⁶⁹ Pepys, *The Diary*, s.364.

¹⁷⁰ Pepys, *The Diary*, s.366.

¹⁷¹ Pepys, *The Diary*, s.368.

¹⁷² Jackson, *An Account*, s.163.

¹⁷³ Jackson, *An Account*, s.169.

¹⁷⁴ Thucydides, *The History*, s.119.

¹⁷⁵ Pepys, *The Diary*, s.350; 337.

¹⁷⁶ Stefani, “The Florentine”.

¹⁷⁷ O’Hara, *The Doctor’s*, s.6.

¹⁷⁸ O’Hara, *The Doctor’s*, s.7.

¹⁷⁹ O’Hara, *The Doctor’s*, s.6-7.

çok daha fazla hasta gördüklerinden, iş yükleri yaşlılarınkı kadar yoğundur.¹⁸⁰ Babası stres, uykusuzluk ve yorgunluktan bitap düşünce bir tıp öğrencisi olan Doktor Myers geçici olarak onun yerini alır. Oğul James de doktorun şoförlüğünü üstlenip onunla birlikte hastaları ziyarete gider. Doktor Malloy'un hastalarıyla kişisel ilişki geliştirmesine izin veren eski tip ev ziyareti tarzı, salgınla birlikte yerini acil hastanelere ve anonim ama geniş çaplı sağlık hizmetlerine bırakır. Barlar, madenciler ve aileleri için derme çatma doktor muayenehanelerine dönüştürülür. Doktor Myers, düzinelerce madenci ve madenci eşinin kendisini görmek için bir araya geldiği barları ziyaret eder. Buralara girerken başlarda, hem kendisi hem de James, burun ve ağızlarını kapatan maske takarlar. Ama gazlı bez dudaklarına yapışınca James maskeyi takmaktan vazgeçer. Gerektiğinde maskeyi çıkarıp yeniden takmak zahmetlidir; “grupta hiç kimse maske takmıyorken yüzünüzde maske ile yürümek oldukça aşağılayıcı”¹⁸¹ olduğundan doktor da maske takmayı bırakır. Salgını yönetmek kolay değildir. Sağlık personeli eksikliği, yetersiz ilaç tedariki hastaların tedavi edilmesini olanaksız kılarken, bilinen tehlikesine rağmen engellenmesi zor kalabalıkların bir araya gelmesi de salgının hızını arttırır. Hastalar doktoru görmek veya yakınları için tıbbi tavsiye almak amacıyla sıraya girerler. Ailelerinde o kadar çok hasta vardır ki doktora gelen kişi her birinin semptomlarını tek tek tarif eder, Doktor Myers da hepsi için topluca reçete yazar.¹⁸² Doktorlar her hastaya üç dört soru sorup her vaka için ayrı reçete yazıyormuş gibi yaparlar. Sadece zamandan tasarruf etmek için değil, aynı zamanda eczanelerdeki ilaçlar yetersiz olduğundan hastaların neredeyse tamamına aynı reçeteyi yazarlar.¹⁸³

Sonuç Yerine

Tarihin koronavirüs salgınına nasıl kaydedeceği, tanıklarının bu salgını nasıl kalemle alacağı henüz belli değil. Ancak gelecekte, bu kayıtları bu makaledeki tanıklıklarla birlikte ele alanlar, bilim, tıp ve teknolojideki büyük değişimlere rağmen salgınlar karşısında yaşanan insan çaresizliğinin, tedbirlilik ve tedbirsizliğinin, ümit ve ümitsizliğinin, yöneticilerin tutumlarının, sağlık çalışanlarının durumunun ve salgınların sınıfsallığının değişmediğini fark edeceklerdir.

Kaynakça

- Boccaccio, Giovanni. *The Decameron*. New York: Printed for the Trade, 1899.
- Defoe, Danie. *A Journal of the Plague Year*. Londra: Cassel, 1909.
- Jackson, James Grey. *An Account of Timbuctoo and Housa: Tewrritories in the Interior of Africa.*, London: Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, 1820.
- Nirala, Suryakant Tripathi, *A Life Missspent*. Çev. Satti Khanna. New York: Harper Perennial, 2016.
- O'Hara, John. *The Doctor's Son*. New York: Library of America E-Book Classics, 2016.
- Pepys, Samuel. *The Diary of Samuel Pepys*. Londra: Macmillan, 1905.

¹⁸⁰ O'Hara, *The Doctor's* s.8.

¹⁸¹ O'Hara, *The Doctor's*, s.35.

¹⁸² O'Hara, *The Doctor's*, s.23-24.

¹⁸³ O'Hara, *The Doctor's*, s.52.

- Procopius. *History of the Wars, Books I & II*. Çev. H. B. Dewing, Londra: William Heinemann, 1914.
- Procopius. *History of the Wars, Books III & IV*. Çev. H. B. Dewing, Londra: William Heinemann, 1916.
- “John of Ephesus describes the Justinianic Plague”. Haz., Roger Pearse. Erişim 3 Ocak, 2021. <https://www.roger-pearse.com/weblog/2017/05/10/john-of-ephesus-describes-the-justinianic-plague/>.
- Stefani, Marchione di Coppo. “The Florentine Chronicle”. Fordham University. Erişim 8 Ocak, 2021. <https://sourcebooks.fordham.edu/med/marchione.asp>.
- Thucydides. *The History of the Peloponnesian War*. Çev. Henry Dale New York: Harper & Brothers, 1878.

Another Outbreak, A New Outbreak

ARUS YUMUL^{*}
arus.yumul@bilgi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7783-2652

Abstract: *In a sense, the world history is also the history of epidemics and pandemics that have caused huge numbers of deaths. Regardless of all positive advances brought about by vaccines and other scientific, medical and technological interventions and innovations, historical testimonies demonstrate that human vulnerability, despair and ways of dealing with disease and death, and - although they differ from one person to another- basic human reactions in the face of epidemics and death have not greatly changed for at least two thousand and five hundred years. This article deals with the testimonies of first-hand witnesses of the Athenian Plague (B.C.E. 430); Justinian Plague (541-542); Black Death, or the Great Plague (1347-1351); the Great Plague of London (1665-1666); the Plague of Morocco (1799), and the Spanish Flu (1918-1920). It shows that epidemics occurring in different times and under different conditions, by and large, lead to similar and comparable behaviour patterns.*

Keywords: *Epidemic, Literature, Responses, Precautions, Death*

^{*} Prof. Dr., İstanbul Bilgi University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Sociology.

Yıkıma Doğru Bir İmparatorluğun Salgınlarla İmtihani: II. Meşrutiyet Dönemi Örneği

M. EMİN ÇAYCI*
emincayci@kocaeli.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0381-1936

ABİDİN ÇEVİK**
abidin.cevik@kocaeli.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5459-2935

Öz: Osmanlı Devleti'nin son dönemi ekonomik krizler, savaşlar ve iç karışıklıklarla geçmiş, bunun yanı sıra salgın hastalıklarla da mücadele edilmiştir. İran ve Kafkasya üzerinden gelen ticaret yolları, kutsal topraklardan dönen ziyaretçiler, Antalya, İstanbul, İzmir ve Trabzon gibi liman kentlerine gelen gemiler, hastalıkların yayılmasında etkili olmuştur. Salgınların önlenmesinde karantina uygulaması, sınırların kapatılması, hijyen önlemleri gibi yöntemler kullanılmıştır. Tıbbi imkânlar ve genel ekonomik manzara mücadelenin sağlıklı yapılmasını engellemiştir. Farklı yöntemlerle sürdürülen mücadele, basında ve siyasal düzlemde çeşitli eleştirilere uğruyordu. Alınan önlemler eğitim, ulaşım ve ticaret gibi alanlarda aksamalara neden oluyor, bu durum eleştirilere yol açıyordu. Osmanlı arşiv belgelerinin ana kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmada, II. Meşrutiyet dönemi salgınları ile yerel ve merkezi yönetimlerin aldığı önlemler anlatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinin temel kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmada, II. Meşrutiyet dönemi salgınlarının toplumsal etkilerini, yerel ve merkezi yönetimin aldığı tedbirler anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Salgın hastalıklar, Kolera, Veba, II. Meşrutiyet, Osmanlı İmparatorluğu

Giriş

Toplumlar, tarih boyunca sel, deprem, kuraklık gibi pek çok yıkıcı doğa olayına maruz kaldıkları gibi salgın hastalıklarla da uğraşmak zorunda kalmışlardır. Salgın hastalıklar, yalnız insan hayatını değil toplumların siyasi ve demografik yapılarını derinden etkileyen kitlesel kayıplara yol açmıştır. Bunlardan biri günümüz Türkiye'sinde "veba", Osmanlı döneminde "veba" ya da "taun" olarak bilinen ve Avrupa dillerindeki "plague" ya da "black death"e (kara ölüm) karşılık gelen salgın hastalıktır. Veba farklı tarih ve coğrafyalarda büyük insan kayıplarına yol açmıştır. Örneğin, 1347'de Avrupa'yı kasıp kavuran veba, Avrupa nüfusunun üçte birinin ölümüne neden olmuştur. Hastalık, etkisini yitirdikten sonra da kıtlığa, açlıktan ölümlere ve yeni sağlık sorunlarına yol açmıştır. Veba sonrası ortaya çıkan

* Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

** Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

tablo, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik ilişkilerin dönüşümünü de hızlandırmıştır.¹ Salgın nedeniyle çalışma hayatı sekteye uğramış, iş gücüne olan yoğun talep ücretleri aşırı derecede yükseltmiştir. Bu nedenle 1350 *Emekçiler Yasası* gibi düzenlemelerle çalışma yaşamında köklü değişimlere gidilmeye çalışılmıştır.² 14. yüzyılda Avrupa'da yaşanan bu salgının benzerleri ilerleyen dönemlerde de görülmüştür.

Hastalığın en önemli yayılma nedeni fare ve pire gibi hayvanlardır. Özellikle liman kentlerinde, yük gemileriyle taşınan fare ve pireler hastalığı hızlı bir şekilde yayıyorlardı. Pirelerin bu hastalıktaki rolü uzun süre anlaşılamadığından yayılmasını önlemek de zor olmuştur. Hızlı ve kolay bir biçimde kente bulaşan veba, toplu ölümlere yol açıyor, sokaklara taşan insan cesetleri hayvanlar tarafından parçalanıyor, böylece hastalığın yayılma hızı artıyordu.³

Veba, yalnızca halkı değil Kastilya Kralı XI. Alfonso, İngiltere Kralı III. Edward'ın kızı Prenses Joan gibi soyluları da öldürmüştür.⁴ Ancak vebanın en büyük yıkımı yoksullar üzerinde gerçekleşmiştir. Yoksul halkın büyük kısmı rutubetli, güneş görmeyen, her türlü mikrobun yaşamasına müsait konutlarda yaşıyordu. Artan kayıplar karşısında tedbir almak zorunda kalan yönetimler, domuzların sokaklarda gezmesini yasaklamak, lağım sistemleri yapmak gibi tedbirler alarak salgınla mücadele etmeye çalışmıştır.⁵

Veba dışında tifüs, çiçek, tifo, difteri, boğmaca gibi pek çok başka hastalık da Avrupa kıtasında insan ölümlerine yol açmıştır. Ülkeler arası yoğun ticaret nedeniyle bu hastalıklar Avrupa dışına da yayılmış, bağışıklığı olmayan toplumları zaman zaman felaketlere sürüklemiştir. Örneğin İspanyolların taşıdığı çiçek mikrobunu, bu hastalığa bağışıklığı olmayan Güney Amerika halklarında kitlesel ölümlere neden olmuştur.⁶

Veba salgını, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde Anadolu'da da görülmüştür. İmparator Justinianos zamanında VI. yüzyılda, Akdeniz sahilleri ile Ortadoğu'da çıkan büyük bir veba salgını Anadolu'ya yayılmış, pek çok kişinin ölümüne sebep olmuştur. Yine V. Konstantin ve II. Nikephoros Phokas dönemlerinde İstanbul'u etkileyen büyük veba salgınları görüldüğü bilinmektedir.⁷ Selçukluların Anadolu'da hâkimiyet kurdukları ve Haçlı Seferleri'nin ortalığı kasıp kavurduğu dönemde veba salgınları etkili olmuştur. 13. yüzyıldaki Moğol istilası

¹ Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev., Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.60-63.

² Robert Castel, *Ücretli Çalışmanın Tarihçesi*, çev., Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s.74-75.

³ Kemal Özden ve Mustafa Özmat, "Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları", *İdeal Kent Dergisi*, 12 (2014), s.66-67.

⁴ Tolgahan Karaimamoğlu, "Kara Ölüm Veba Salgını ve Ortaçağ İngiltere'sine Etkileri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 37, (2016), s.593.

⁵ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş Ortaçağ*, İstanbul: Cem Yayınları, 1995, s.492.

⁶ Castel, *Ücretli Çalışmanın*, s.390.

⁷ Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26 (1991), s.38-40.

sırasında da vebanın görüldüğü kayıtlara geçmiştir. Kayıtlara göre salgınlar kimi zaman aylarca sürmüş ve yaşam koşulları üzerinde olumsuz etki bırakmıştır.⁸

Veba salgını Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden itibaren de Anadolu'da etkili olmuştur. Osmanlı'nın ikinci padişahı Orhan Gazi'nin ölümünün veba kaynaklı olduğu yönünde güçlü rivayetler vardır.⁹ 1429'da Bursa'da başlayan veba salgınında halkın yanında Emir Buharî, Molla Fenarî, Emir Süleyman'ın oğlu Orhan Bey, Hacı İvaz Paşa gibi dönemin önemli isimlerinin de hayatını kaybettiği görülmür.¹⁰ Yine 1455-1475 yılları arasında İstanbul'da etkili olan veba salgınları nedeni ile Fatih Sultan Mehmet'in şehirden ayrıldığı ve Balkanlarda sürekli yer değiştirerek kendi önlemini aldığı bilinmektedir.¹¹ Salgın imparatorluk ekonomisi üzerinde yıkıcı etkiler yaratmış, geniş halk kitleleri yoksullukla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1500'lü yılların başında ortaya çıkan ve yaklaşık üç yıl süren veba, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kıtlıklar yaşanmasına neden olmuştur. Solakzade Tarihi'nde halkın elli altmış dirhem (160-190 gram) ekmeği 1 Osmaniye'ye aldığı zaman mutlu olduğu, kıtlık ve pahalılık yüzünden insanların zayıf düştüğü, hatta Bolu tarafında yaşayanların iki aydan fazla ekmeksiz geçinip *ot otladıklarını* nakledilmektedir.¹²

Başkent İstanbul'da 1539, 1573, 1576, 1578, 1591-1592 ve 1596 yıllarında da veba salgınları yaşanmıştır. Salgınlar, XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar kimi zaman şiddetli kimi zaman daha hafif şekilde etkili olmuştur.¹³ İstanbul, 1700-1850 arasında geçen 150 yılın neredeyse üçte ikisinde veba salgınına maruz kalmıştır.¹⁴ Salgının genel olarak nisan ayında başlayıp ağustos ayı gibi zirve yaptığı ve ekim ayında bittiği kaydedilmiştir. İklim koşullarının bu aylarda başta ticaret olmak üzere nüfus hareketine uygun olması, salgının şiddetini ve yayılma hızını artırmıştır. Tarihi kayıtlar özellikle İran ve Mısır'dan gelen kervan ve gemilerin hastalığın taşınmasında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Veba İstanbul dışında İzmir, Halep, Basra ve Bağdat gibi ticaretin yoğun olduğu kentlerde de görülmüştür.¹⁵ Yine 1910 yılında Antalya'da ortaya çıkan vebanın, her sene İskenderiye ve Dimyat'tan gelen gemiler vasıtasıyla yayıldığı tespit edilmiştir.¹⁶ Veba salgını 19. yüzyılın ilk yarısında yıkıcı bir dalga ile yeniden Osmanlı topraklarında görülmüşse de hızlı bir şekilde etkisini kaybetmiştir.

Osmanlı topraklarında etkili olan diğer bir salgın hastalık da "kolera"dır. *Vibrio cholerae* adlı bir bakteri türü olan, kirli içme suları ve yiyeceklerle bulaşan kolera

⁸ Arık, "Selçuklular Zamanında", s.44-49.

⁹ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015, s.41.

¹⁰ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s.23.

¹¹ Nalan Turna, "İstanbul'un Veba ile İmtihani: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi", *Studies of The Ottoman Domain*, 1/1 (2011), s.16.

¹² *Solakzade Tarihi*, İstanbul: Mahmutbey Matbaası, 1297, s.318.

¹³ Mesut Ayar, "Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği 1892-1895", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005, s.2.

¹⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğunda Yollara Düşenler*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2016, s.292.

¹⁵ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2*, der., Halil İnalcık ve Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayınları, 2004, s.571.

¹⁶ DH. MÜİ. 3-19.

oldukça hızlı yayılan bir hastalık olarak bilinmektedir. Genellikle, bağırsaklara yerleşen bakteri insan dışkıının sulara karışması yoluyla yayılmaktaydı.¹⁷ 1821 yılında Rusya'dan Anadolu'ya taşınan kolera mikrobu, önce Doğu Anadolu'da, daha sonra zamanla Irak ve Suriye'de baş göstermiştir. Savaşlar, Hindistan üzerinden gelen ve Türkiye'deki limanlara uğrayan ticaret gemileri ya da Medine'den dönen hacılar da hastalığın taşınıp yayılmasında önemli roller oynamışlardır.¹⁸

Aynı anda ve aynı yerde birlikte de görülebilen bu hastalıklar toplu ölümlere, dolayısıyla da sosyal trajedilere yol açmışlar, ekonomik yapıyı bozarak toplumsal ilişkilere zararlar vermişlerdir.

Devletler 19. yüzyıldan itibaren salgınlara karşı etkili yöntemler geliştirmeye başlamışlardır. Avrupa ve Amerika'da pek çok uluslararası sağlık konferansı düzenlenmiş, buralarda halk sağlığının korunmasına yönelik kararlar alınmıştır. Karantina kurallarının belirlenmesi, aşı ve serumların sınıflandırılması, limanlarda sağlık şartlarının iyileştirilmesi, bazı hastalıkların ortaya çıktığı anda bildirilme zorunluluğu gibi günümüzde salgın hastalıkların yayılmasını önleme amaçlı kullanılan yöntemler bu süreçte tartışılmıştır.¹⁹ Bu yöntemler Osmanlı Devleti tarafından da gücü ve imkânları ölçüğünde kullanılmaya çalışılmıştır. Salgın hastalığın tipine göre hastanelerin kurulması veya var olan hastanelerde salgına yönelik özel yerler yapılması bu kapsamda değerlendirilebilir. Yine hastalığa yakalanan kişilerin ücretsiz tedavisi, karantina, tebhîr (buharla dezenfekte), etüv (buhar) makinesi kullanımı gibi yöntemler de uygulanmıştır. Karantina İdaresi, Tathirat (temizlik) Komisyonu, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye gibi kurumlar vasıtasıyla da salgının yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, limanlar ve gümrüklerin yakınlarına tahafuzhane denilen karantina yapıları inşa edilerek yurt dışı kaynaklı salgınların ülkeye girişinin engellemesi hedeflenmiştir. Salgınların görüldüğü bölgelerde altyapı sorunları çözülmeye çalışılmış, hijyen kurallarının sıkı şekilde uygulanmasına yönelik önlemler alınmıştır. Özellikle içme sularının temizliğine ve kanalizasyon sisteminin geliştirilmesine ağırlık verilmiştir. Devletin tüm bu çabaları, ekonomik sıkıntılar ve bitmek bilmeyen savaşların yarattığı yıkımlar yüzünden sürekli akamete uğramıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi Salgın Hastalıklar ve Alınan Tedbirler

İmparatorluğun kendi sınırları dâhilinde ortaya çıkan, zaman içerisinde sıradan kabul edilen ve öldürme etkisi uzun zamana yayılan veba, kolera, tifüs, verem, çiçek, sıtma gibi geniş toplum kesimlerini etkileyen hastalıklar meselesi İmparatorluk yöneticilerinin de gündemini meşgul etmiştir. Meclis-i Sıhhiye İkinci Reisi Dr. Esat Bey, 1911 tarihli Meclis-i Mebusan konuşmasında bu konuyu derinlemesine analiz etmiştir. Doğum sonrası yaşanan ölümlerin oranları konusuna değinen Esat Bey, Eskişehir'de son 3 yılda ölüm sayısının doğum sayısından 3000 fazla olduğunu, bunun da sıtmadan kaynaklandığını belirtmiştir. Böyle bir oranın nüfusun

¹⁷ Ayar, *Osmanlı Devleti'nde*, s.3.

¹⁸ Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* 2, der., Halil İncelik ve Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayınları, 2004, s.911-912.

¹⁹ Özgür Topkaya, "Sosyal Politika Bağlamında Dünyada Sağlık Politikalarının Tarihsel Gelişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21/2 (2016), s.707.

artışına imkân vermeyeceğini vurgulayan Esat Bey, Avrupalıların “*hayat eşit sıhhat; sıhhat eşit servet*” dediğini, sıhhatin servetten önce geldiğini savunduğunu belirttikten sonra hastalıklara dikkat çeker:

“(birincisi veba ve kolera) bu gibi hariçten gelen hastalıklar nüfus-ı memleketi mühim zayıyata duçar edebilir. Buna karşı adeta nasıl ki hariçten gelecek düşmana ordumuz, kalemiz, toplarımız, tüfeklerimiz, süngülerimiz lazımsa, cihet-i sıhhiyede de böyle hariçten gelecek gayr-i mer’i (gözle görülmez) bir düşmana karşı vesait-i fenniye (bilimsel araçlar) lazımdır. Bunlardan min küll-il-vücut (her yönden) memleketimiz mahrumdur... İkincisi bunu daha tali derecede bırakacak kadar büyüktür, o da dâhili olan emrazdır (hastalıklar). Bunların içinden birkaç tanesini arz edeyim: Bir tanesi, en başta sıtma; ikincisi frengi, üçüncüsü verem, dördüncüsü çiçek; beşincisi kuşpalazı ve tifo gibi emraz-ı müstevliye-i içtimaiyedir (salgın hastalıklardır). Bendenizce bu emrazın ehemmiyeti, hariçten gelen kolera ve vebadan büyüktür. Zira bu hastalıklar, ara sıra gelir, muayyen bir müddet zarfında zail olur ve defolur gider. Hâlbuki öbürleri, daima içimizde, memlekette mevcuttur. İstatistiğimiz olmadığı cihetle vefiyatın (ölümlerin) miktarını bilmiyoruz. Eğer böyle bir istatistiğimiz mevcut olsa, zannederim ki hâsıl olacak neticeden tüyler ürperir efendim.”²⁰

Esat Bey’in konuşması Osmanlı’nın son dönemindeki salgın hastalık meselesinin özeti gibidir. Devlet, kolera ve vebayla mücadeleyi imkânlar ölçüsünde sürdürse de, onca sosyal, siyasal ve ekonomik sıkıntı içinde salgınlarla başarılı şekilde mücadele ettiğini söylemek zordur.

Esat Bey’in sözünü ettiği istatistikler kendisini doğrular niteliktedir. Şehremaneti Sıhhiye Müdürlüğü tarafından 1915’te yayınlanan sıhhi istatistiklerde özellikle verem hastalığının ölüm oranı dikkat çekmektedir.

*Tablo 1. 1908-1914 Yılları Arasında İstanbul’da Gerçekleşen Genel Ölüm Sayısı ile Salgın Hastalıktan Ölüm Mukayese Cetveli*²¹

Yıl	Genel Ölüm	Verem	Humma-i Tifoidi	Kızamık	Kızıl	Diffteri	Çiçek	Kolera
1908	16.741	2804	648	136	14	68	349	-
1909	16.630	2863	513	76	39	45	49	-
1910	11.703	2838	371	112	86	60	1	798
1911	17.984	3055	438	183	167	74	221	1583
1912	21.662	2886	459	548	188	102	917	1277
1913	18.538	2639	614	617	180	97	400	238
1914	17.714	3078	429	105	69	64	45	4

²⁰ MMZC, C: 6, D: 1, İ: 102, s.690.

²¹ Dersaadet 1330 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistiklerdir, Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti, Dersaadet, 1331: 26.

Bu dönemin en korkulan hastalığı koleradır. Tehlike, Osmanlı sınırlarına ulaşır ulaşmaz devlet önlemler almaya girişmiştir. Sınır komşusu olan ülkelerdeki büyükelçilikler, herhangi bir salgın hastalık durumunda Hariciye Nezareti'ne hızlı bir şekilde bildirilmesi konusunda sürekli uyarılmışlardır.²² Özellikle Rusya'da yaşanan salgınlar deniz yolu ile Trabzon, kara yolu ile Erzurum gibi kentlere taşınmaktaydı. Rusya topraklarında yaşayan Müslümanların hac güzergâhı olarak Osmanlı topraklarını kullanmaları, tehlikeyi daha da artırıyordu. 1908 sonbaharında Petersburg'da 24 saat içinde 2420 kolera vakasının tespit edildiği ve bunların 760'ının öldüğü bildirilmiştir. Bu salgında ölümler, hastalık belirtisinden hemen sonra başlamıştır; bu nedenle tehlikenin çok daha büyük olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca kış mevsiminin yaklaşması ve Rusya'daki hacıların dönmeye başlaması yüzünden önlemlerin artırılması ve sınırların kapatılması gerektiği belirtilmektedir.²³

Rusya'daki 1908 salgını hızla yayıldığı için kontrolünün çok zor olduğu bilinmektedir; bu nedenle göçmen tehlikesine karşı önlemler alınması gerekmiştir. Örneğin, Rusya'dan Kavak Tahaffuzhanesi'ne (karantina yeri) gelen Çariçe isimli gemide 113 kişi olduğu ve henüz sayısı bilinmeyen insanın da Osmanlı topraklarına gelmek üzere yola çıktığı haberi alınmıştır. Bunların özel bir vapur ile Beyrut Tahaffuzhanesi'ne gönderilmesine karar verilmiş, Osmanlı sınırlarına gelmeyi planlayanların hareket tarihlerinin ertelenmesi gerektiği Petersburg'daki elçiliğe bildirilmiştir.²⁴ Ayrıca bir şekilde gelenlerin beş gün süreyle karantina altında tutulup sağlık kontrollerinden geçirilmesi zorunlu kılınmıştır.²⁵

Salgınlardaki bir diğer temel sorun da, kaçak yollarla imparatorluk geçişler olmasıdır. Dönemin koşulları, bu geçişleri önlemeyi zorlaştırmıştır. Yine de, imkânlar ölçüsünde Rize ve Sürmene kıyılarında sürekli kolcu kayıkları gezdirildiği, askeri gambotlar (küçük savaş gemisi) ile devriye atılarak olası kaçak girişlerin önlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca ek tedbir olarak Mesud Vapuru da bölgeye gönderilmiş ve Sürmene ile Hopa arasında kontroller artırılmıştır.²⁶ Aynı şekilde, 1910 yılında koleranın artış gösterdiği Rusya ve Kafkasya'dan gelecek muhacirlerin Osmanlı topraklarına girişinin engellenmesi için harekete geçildiği bilinmektedir.²⁷

Salgınların imparatorluğa yayılmasını hızlandıran temel faktörlerden biri de hac ve umre ziyaretleridir. Hacıların, Mekke ve Medine'de kaptıkları hastalıkları imparatorluğun dört bir yanına hızla yaydıkları bilindiği için devlet önlemler konusunda dikkatli hareket ediyordu. Örneğin, 1908 yılında Mısır Sıhhiye Meclisi, Suriye üzerinden dönecek hacıların taşıyan gemilerin önce İskenderiye'de 10 gün karantina altında tutulacağı yönünde karar almış, bununla da yetinmemiş, ardından hacıların taşıyan hiçbir geminin limanlara almayacağı kararını duyurmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Sıhhiye Nezareti, Sadrazamlığa bir yazı göndermiştir. Yazıda Medine'den kara yoluyla dönen hacıların 12 gün Medayin-i Salih'de (Medine'nin ku-

²² HR.SFR.04. 843-26.

²³ DH.MKT. 2617-68.

²⁴ DH.MKT. 2617-64.

²⁵ DH.MKT. 2615-50.

²⁶ DH.MKT. 2650-93.

²⁷ HR. İD. 10-63.

zeyinde bir bölge), ardından 3 gün de Beyrut Tahaffuzhanesi'nde karantinada tutulduğunu, tedbir ve temizlik işlemleri uygulandıktan sonra durumlarının beş gün boyunca gözlemlendiğini ve hiçbir hastalık belirtisi göstermediklerinin anlaşıldığı belirtilmiştir.²⁸ Suriye'de ise, hastalık belirtisi olmadığı için Mısır Sıhhiye Meclisi'nin kararının değiştirilmesi konusunda görüşmeler yapılması istenmiştir. Hac dönüşüne denk gelen böyle bir dönemde herhangi bir hastalığın görülmemesi, o dönem için bir şanstır. Ancak 1910 yılında hac dönüşleri sırasında kolera ve veba vakaları rapor edilmiştir.²⁹ Beyrut'a hastalıklı vapurlarla gelen Rusya hacılarında kolera vakasına rastlanmış, bunun üzerine hacılar Beyrut Karantinahanesi'nde bekletilmiş, gerekli fenni tedbirler alındıktan sonra ancak işlemleri yapılmıştır.³⁰ 1912 yılında ise, Mekke ve Medine'den dönen kabilede koleraya bağlı olarak 32 kişinin hayatını kaybettiği bildirilmiştir.³¹

Tüm bu uğraşlar zaten sorunlu olan ekonomik koşulları da etkilemiştir. Farklı bölgelerde ortaya çıkan ve imparatorluk sınırlarında yayılan salgınları önleme çabaları hazineye büyük yük getirmekteydi. Sadrazam İbrahim Hakkı ve Dâhiliye Nazırı Halil imzasıyla Meclisi Mebusan'a sunulan bir kanun teklifi ile hacıların rahatını sağlamak ve salgın hastalık tehditlerine karşı sıhhi tedbirler almak için Hicaz Sıhhiye Meclisi aracılığı ile kutsal topraklara giden her kişiden "*Hicaz'a mahsus tedbir-i sıhhiyye resmi*" adıyla 10 kuruş vergi alınacağı belirtilmiştir.³² Bölgedeki karantina ve tedavi masrafları sadece hazineye gönderilen para ile halledilemediği için bu yöntemin uygulanması Meclis tarafından kabul edilmiştir.

Karantina ve temizlik, salgınların kontrol altına alınmasında ilk başvurulacak en etkili mücadele yöntemi idi. Bu yönde öncelikle sınırlarda önlem alınıyor, böylece dışarıdan gelecek vakaların önü kesilmeye çalışılıyordu. Girişler sınır ve liman bölgelerinde kurulan tahaffuzhaneler ve tebhirhanelerle (buharla dezenfekte yerleri) denetleniyordu. Yine Karadeniz, Akdeniz ve Kızıldeniz'de önemli geçiş noktalarına karantinahaneler kuruluyordu.³³ Öte yandan, İstanbul'un Gedikpaşa, Topthane, Üsküdar gibi bölgelerindeki atıl durumdaki tebhirhaneler yeniden düzenlenerek işler hale getirilmiş ve yurt dışından hijyen için kullanılacak cihazlar ve ilaçlar sipariş verilmiştir.³⁴ 1909 yılında Dâhiliye Nezareti, her vilayete seyyar bir etüv makinesi ile pülverizatör (ilaçlama makinesi) satın alınmasını kararlaştırmıştır.³⁵ Ancak belediye bütçelerinden ödenmesi istenen cihazları her vilayetin alması mümkün olmamıştır. Bu gerçek, sonraki dönemlerde söz konusu vilayetlerde yaşanan vakalarla ilgili yazışmalara da yansımıştır.

Özellikle kolera konusunda, hastane ve karantina merkezlerinin oluşturulması konusunda –yetersiz bile olsa– yetkililerin çabaları arşiv belgelerine ve meclis zabıtlarına da yansımıştır. Bu çabanın, diğer hastalıklar için gösterilmediği görülmekte-

²⁸ A_MTZ.05 19-112.

²⁹ MMZC. C: 2, D: 1, İ: 29: s.293.

³⁰ DH.İD. 50-6.

³¹ BEO. 4103-307685.

³² MMZC. C: 5, İ: 75, D:1, s.116..

³³ MMZC. C: 5, D: 1, İ:83: s.432-433.

³⁴ MMZC C: 1, D: 1, İ: 6, s.126.

³⁵ DH HMŞ. 14-26.

dir. Örneğin, 1911 yılında Konya Mebusu Mehmet Emin imzasıyla verilen bu konudaki bir önerge tartışılmaya bile gerek görülmeden reddedilmiştir.³⁶

“Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Vilayati (şehirleri) çiçek, verem, frengi, sıtma gibi bir takım mühim hastalıklar daima taht-ı tehditte bulundurmakta ve maatteessüf nüfusumuzu gündün güne tenkis etmekte (azaltmakta) olduğundan, her livaya hiç olmazsa 30’ar yataklı birer hastahane yaptırmak ve seyyar aşı memurları ve tabipler tayin olunmak misillu (benzeri) tedabir-i ciddiye tevessül olunarak, teves-suuna meydan verilmemesini hükümete tebliği teklif ederim.”

Öneri reddedilince Çorum Mebusu Ali Osman Bey “*Efendim bu tahrir pek mühimdir, reddolunacak bir şey değildir. Dahiliye Nezaretine havale olunsun.*” diye itiraz etmiş ancak bu itiraz meclis başkanı tarafından kabul edilmemiştir.

Mecliste yaşanan bu tartışmaların benzerleri çeşitli vesilelerle dönemin basınına da yansımıştır. Gazeteler yönetimin başarısızlıklarını ya da yanlış uygulamalarını haber yapmış, halktan gelen şikayet telgraflarını yayınlamışlardır. Kimi zaman duyurdukları bir olayla ya da bir köşe yazısı ile sorumluları harekete geçirmişler, hatta bunların Mecliste tartışılmasını sağlamışlardır. Örneğin Türkiye gazetesinde *Bir Kürt* imzası ile yazılan “*İnsan Tavuk mudur*” başlıklı haber oldukça ses getirmiştir:

“İnsan Tavuk mudur?

Sivas ile Kayseri arasında Kayseri’ye 6 saat mesafede Palas isminde müdürlük, bir köy vardır. Sekenesi 300 haneden ibarettir. Bu köyün civarı bataklıklarla malamdır. Malarya yani hummay-ı merzagi (bataklık) hastalığı. Bizim sıtma dediğimiz hastalık burada o derecede müthiş bir surette icra-i hükm ediyor ki bu sene bu hastalığın mevsim-i tahribi olan iki üç ay zarfında 80 kişi telef olmuştur. 300 haneli bir köyde 80 vatandaş telef olması adi bir vaka, adi bir mesele değildir itikadındayım. Sivas’tan Kayseri’ye kadar 36 saatlik bir mesafe vardır. Bu mesafe üzerinde Bünyan Hamit ve Şehr-i Kışla kazalarıyla birçok köyler ve nahiyeler vardır. Bütün bu mesafede tek bir tabip yoktur!... Bizim vatandaşlarımızın bir kısmı açlıktan, bir kısmı humma-i merzagiden, bir kısmı da frengi hastalığından kırılıp gidiyor. Hükümet ki milletin adeta babası olmak lazımdır, bu zayıat-ı mütemadiye-i müthişeye karşı ne tedbir ittihazetmiştir gösterebilir. Kastamonu’daki frengi seyyar tabiplerin bulunduğunu bilmiyor değiliz. Fakat bunların ne kadar sudan olduğunu da biliyoruz. Ben misal olarak yalnız Palas’ı zikrettim. Anadolu’da birkaç bin nüfuslu iken şimdi nüfusu 13 (onüç) kişiye tenzil etmiş çok köyler biliriz. Buralarda sülfato (sıtma için kinin) ismi işitilmemiştir. Buralarda bataklık kurutmak nedir bilinmez. Bir tavukçunun tavuklarına bu derecede bir kırgın düşse hükümetin bu insan kırgınına karşı gösterdiği lakaytlık kadar lakaytlık göstermez. Fakat insan tavuk değildir.”³⁷

³⁶ MMZC. C: 6, D: 1, İ: 102, s.714.

³⁷ Türkiye, “*İnsan Tavuk mudur*”, No: 4, 30 Ekim 1910.

Bu yazı yayınlandıktan sonra olay ihbar kabul edilmiş ve Dahiliye Nezareti tarafından Palas köyüne araştırma heyeti eşliğinde bir doktor ve kinin gönderilmesi kararı alınmıştır.³⁸

Sabah gazetesinde ise Bursa'da yaşanan sıtma kaynaklı ölümlerle ilgili yapılan bir haberde hastalık için önlem alınmadığı ve bölgedeki Ermenilerin durumu Patrikhane'ye yazarak seslerini duyurdukları yer almaktadır.³⁹ Karahisar Mebusu Rıza Paşa da Meclis-i Mebusan'da pirinç tarımı ve sulak arazilerin varlığından kaynaklı hastalıklar üzerine yaptığı konuşmada gazetenin bu haberini okumuş ve durumun ciddiye alınması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁰

Basında salgınlarla mücadeledeki eksikliklerin yanı sıra uygulamalarda gerekli hassasiyetlerin gösterilmemesi de eleştirilir. 9 Aralık 1912 tarihli *Sabah* gazetesinde Şehremanetine hitaben "*Böyle mi olmalı?*" başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda, Hoca Paşa Hamamı Sokağı'nda bir kahvenin üstündeki odalardan birinde ikamet eden bir adamın kolera olması üzerine arabaya kadar bir hamal tarafından taşındığı ve hamalın hiçbir sıhhi temizlik yapmadan tekrar kahveye döndüğü belirtilmektedir.⁴¹ Ertesi günkü sayıda *Şehremaneti İdare-i Sıhhiye Riyaseti'nden* gazeteye gönderilen cevap yayınlanır. Cevapta yapılan tahkikatta hastayı taşıyan kişinin hamal olmadığını, iş elbisesini giyen, işi bittikten sonra bu elbiseyi sıcak buharla temizleyen bir memur olduğu ve hastayı götürdükten sonra geri dönüp gerekenleri usulüne uygun olarak yaptığı belirtilir. Gazete ise bu cevaba karşılık "*bu vaka üzerine tekrar tahkikat icra ettik... daha hastahaneye vasil olmadan vefat eden mezkur hastayı odasından aşağı indiren adam kahvecinin çırağı Seyit Ahmet'tir. Hastahaneye götüren de mezkur kahvede ikamet eden aşçı esnafından Süleyman Ağa'dır. Acaba bunlardan hangisi iş elbisesini labes (giymiş) mubahhar (buhara tutulmuş) idi?*" diyerek Şehremaneti'nin doğruyu söylemediğini ileri sürer.⁴² Bu haberin hemen altına bir vatandaşın gelen bilgi paylaşılır: Pendik'te Sarrafoğlu Anarkiros'un damadı Ligoraki beş gün önce Tavuk Pazarı'nda bakkal dükkânında hastalanır. Tedavisine bakılamaz. Cumartesi günü iki kişinin refakatinde acılar içinde dükkândan Pendik'teki evine nakledilir. Mahallesindeki tek belediye çavuşuna haber verilir ve hemen doktor getirilerek muayene edilir ve kolera olmadığı söylenir. Kayınpederi ise kolera olduğunu iddia eder ev karantinaya alınır. Evvelki gün Ligoraki vefat eder. Gazete bu kez de kolerayı bir hastanın nasıl olup da Tavuk Pazarı'ndan Pendik'e kadar herkesle temas ede ede gitmesine müsaade olunduğu yetkililere sormaktadır.

Gerek Meclis-i Mebusan'daki tartışmalar gerekse basına yansıyan bu haberler mali durumun yetersizliği ve teknik olanaksızlıklar nedeniyle devletin salgın hastalıklarla yeterince mücadele edemediğini göstermektedir. Bu durum alınan önlemlerin ve yapılan düzenlemelerin başarılı olmasını da engellemektedir.

³⁸ DH. İD. 50-56.

³⁹ *Sabah*, No: 7311, 29 Ocak 1910.

⁴⁰ MMZC. C: 2 D: 1 İ: 33: s.76.

⁴¹ *Sabah*, No: 8342, 12 Aralık 1912.

⁴² *Sabah*, No: 8343, 10 Aralık 1912.

Salgınlar ve Eğitim Kurumları

Salgın hastalıklardan en fazla etkilenen alanlardan biri de eğitimidir. Eğitim toplu halde sürdürülen bir eylemdir; bu nedenle eğitim mekanlarında gerekli hijyen koşullarının sağlanması her dönem sorun olmuştur. Bu zorluk, özellikle ilk kademe eğitim kurumlarında daha da artmaktadır. Salgın dönemlerinde ilk akla gelen önlemler okulların tatil edilmesi, hijyen kurallarının titizlikle uygulaması ve aşılama olmuştur. Osmanlı Devleti'nde bu önlemlerle ilgili yetki *Hıfzıssıhha Mekatib Komisyonu* ile *Mekatib-i Hususiye Müfettişliği*'ne verilmiştir. 1908'de İstanbul'da görülen salgınlarda okulların temizliğine daha fazla dikkat edilmesi ve öğrencilere kaynatılmış su içirilmesi gerekliliği okullara bildirilmiş, bu nedenle İstanbul'daki 280 okul için birer semaver alınması amacıyla Maarif Nezareti'ne 10 bin kuruş bütçe ayrıldığı belirtilmiştir.⁴³

Okulların bir kısmının veya tamamının, belli bir süre veya tehlike geçene kadar kapatılması salgın dönemlerinde en yaygın başvuru olan önlemdir. 1908'de Kadıköy Hamidiye Erkek Mektebi ve Erenköy Rüüşdiye Mektebi'nde kabakulak, kızamık, kuş palazı gibi hastalıklar yayılmış, bu iki okul on iki gün tatil edilmiş ve bu okullarda dezenfekte işlemi yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁴ Salgın döneminde okulların dönem dönem dezenfekte edilmesi yaygın bir uygulama olarak görülmektedir.⁴⁵ Çocukları etkileyen hastalıkların öldürücü etkisi de kolera ve veba gibi yüksek olabiliyordu. 1909 yılında Bursa Valiliği tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda iki buçuk aydan beri Gemlik'te devam eden kızıl hastalığından dolayı on dokuz çocuğun hayatını kaybettiği belirtilmiştir.⁴⁶

Kolera salgınlarının yaşandığı dönemlerde hem devlet okulları hem de özel okullar hastalık geçene kadar tatil edilmiştir. Üstelik bu tatil esnasında izdihama neden olacak her türlü merasim yasaklanmıştır.⁴⁷ Bununla beraber okul dışında kalabalığa neden olan toplantıların da yasaklandığı görülmektedir. Örneğin, 1910 yılında, İstanbul'da yaşanan kolera salgını şiddetlenince Kumkapı'daki Kız Mektebi salonunda yapılması planlanan sağlık ve temizlik konulu konferans ile Sosyal Demokrat Hınçakyan Komitesi'nin kuruluş yıldönümü nedeniyle düzenlenecek toplantıya Dahiliye Nezareti izin vermemiştir.⁴⁸

Salgınlar ve Hapishaneler

Salgın dönemlerinde en riskli yerlerden biri de hapishaneler olmuştur. Hapishaneler genel olarak kalabalıktı; rutubet ve temizlik sorunları nedeniyle normal zamanlarda dahi ciddi sağlık sorunlarına yol açma potansiyeline sahipti.⁴⁹ Bunlara salgın

⁴³ MF. IBT 295-13.

⁴⁴ MF. MKT. 1041-14.

⁴⁵ MF. IBT. 204-27.

⁴⁶ DH. MÜİ. 1-32.

⁴⁷ MF. MKT 1178-58.

⁴⁸ DH. EUM. THR 98-95.

⁴⁹ 1909-1914 arasında Anadolu'yu dolaşarak yazdığı yazılar Tanin Gazetesi'nde yayınlayan Ahmet Şerif Bey dolaştığı hapishanelerden de bilgiler aktarır. Anadolu'daki hapishanelerin genellikle rutubetli ve pis yerler olduğunu dile getirirken pek nadir olarak düzenli hapishaneler gördüğünden bahsetmektedir (Gazel, 2005: 150).

hastalıklar da eklendiğinde risk daha çok artıyordu. Bu nedenle salgın zamanlarında ek önlemler alınması gerekmiştir. Örneğin, mahkûm sayısının fazla olduğu hapishanelerde salgın baş gösterir göstermez daha geniş yerler kiralanır, böylece koğuş sayıları artırılarak temas ihtimali azaltılırdı.⁵⁰ Yine salgın zamanı kalabalık hapishanelerde hafif suçlardan tutuklu bulunan kişilerin mahkemeleri öne alınır ve mevcudun azaltılması yoluna gidilirdi. Örneğin, 1918-1920 yılları arasında dünya nüfusunun üçte birini etkileyen İspanyol Gribi imparatorluk başkenti İstanbul'da da görülünce, vali Süleyman Kâni Bey Dâhiliye Nezareti'ne mahkemelerin hızlandırılması talebini iletmiştir.⁵¹

Salgın dönemlerinde hastalanan tutuklu ve hükümlüler için hapishanenin bir kısmının hastane haline getirilmesi de bir uygulama olarak zaman zaman kullanılmıştır. Örneğin 1914 yılında Tokat Hapishanesi'nde 70 mahkûm tifoya yakalanmış, birkaç gün içinde on yedi mahkûm hayatını kaybetmiştir. Diğer hasta mahkûmların dışarı çıkarılmasının yaratacağı risk göz önüne alınarak hapishanenin uygun kısımları hastaneye çevrilmiştir.⁵²

Mahkûmların maddi durumlarının kötü olması, yatak, yorgan, yiyecek yetersizliği hastalığın yayılım ve artış hızını yükseltmiştir.⁵³ 1914 yılında İstanbul Hapishane-i Umumisi'nde uyuz ve kolera baş gösterdiği zaman fakir mahkûmlara yeni elbise dağıtılması, hamamın tamiri, temiz suyun akmasının sağlanması ve hapishaneye sevk edilen mahkûmların önce tevkifhanede karantina altında tutulması gibi usuller uygulanmıştır.⁵⁴ Fiziksel aksaklıkların tadilatla giderilemeyeceği durumlarda ise sağlık şartlarına uygun olarak hapishanelerin yeniden inşa edilmesi gerekliliği gündeme gelmiş, ancak devletin mali durumu bu tip yeniliklere pek olanak vermemiştir.⁵⁵

Kısacası hapishaneler, kalabalıkları, topluca birlikte bulunma zorunluluğu ve temizlik eksikliği gibi sorunlar yüzünden salgın dönemlerinde dikkatle izlenmişlerdir. Hapishane mekânlarının, salgın dönemlerinde farklı yöntemlerle kontrol edilmeye çalışıldığı, buralardaki mahkûmların hastalıktan en az düzeyde etkilenmesi için büyük gayretler sarf edildiği anlaşılmaktadır.

Salgınlar ve Ticari Hayat

Salgın hastalıkların yayılmasında çok büyük rolü olan ticaret sektörü, alışverişin yavaşlamasına bağlı olarak zora düşen ekonomi nedeniyle salgın dönemlerinde hayli zarar görmüştür. Üretim azaldığı gibi kamusal harcamalar da artış göstermiştir. Bunun sonucu olarak devlet ek bütçe ya da geçici bütçe hazırlayarak olumsuz etkileri azaltmaya çalışmıştır. Mevcut kayıtlar, Osmanlı döneminde bu yöntemle bütçe oluşturularak salgınla mücadele edildiğini göstermektedir.⁵⁶ Ancak önlem

⁵⁰ DH. MB. HPS. 6-23; 45-11.

⁵¹ DH. MB. HPS. 79-22.

⁵² DH. MB. HBS. 6-17.

⁵³ DH. MB. HPS. 98-40.

⁵⁴ DH. MB. HPS. 72-26.

⁵⁵ DH. MB. HPS 75-8.

⁵⁶ DH. MUİ. 148-40.

amaçlı geçici bütçeler de çoğunlukla salgınla mücadelede yetersiz kalmıştır. Dâhiliye Nezareti, 1911 yılında yerel yönetimlere bir yazı göndermiş, bazı kazalarda sulara lağımın karıştığını, bunun çeşitli hastalıklara ve özellikle koleraya neden olduğunu, bu sorunun giderilmesi için suların demir borularla akıtılması ve lağım mecralarının tamir edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak tamir için hükümete nakit yardım yapması yönündeki müracaatların sayısı çok fazla olunca kolera münasebetiyle büyük masraflar yapan hazinenin suyu ve lağım için yerel yönetimlere *yardıma tahammülü olmadığı* belirtilir. Bu nedenle tamirat ve inşaat ihtiyacı hisseden mahallerde idare ve belediye meclisleri tarafından öncelikle halktan para toplanması yoluna gidilmesi, eğer yetmezse hazineden talep edilmesi istenir.⁵⁷ Suyun halka temiz bir şekilde ulaşması ve kanalizasyon sistemlerinin kapalı olması salgınlarla mücadelede önemli unsurlar olarak bilinir. Ancak ekonomik koşullar nedeniyle imparatorluğun bu konuda yeterli önlemleri alabildiğini söylemek mümkün değildir.

Salgınlar zaten ekonomik olarak sıkıntı içinde olan Osmanlı mali sistemine daha büyük yükler getirmiş, bu da temel kamusal sorumlulukların yerine getirilmesini zorlaştırmıştır. Örneğin, kolera salgını döneminde tedbir amaçlı okulların kapatılması, genel olarak problem yaratmanın ötesinde özellikle özel okul çalışanlarına ek sorunlar çıkarmıştır. Salgın dönemlerinde, öğretmen ve müstahdemlerinin maaşlarını ödemediği çeken özel okullar merkezi idareden bu konuda yardım talep etmişlerdir. Ancak mali durum devletin bu konuda adımlar atmasını zorlaştırmıştır. Nitekim bu tür yardım taleplerine olumsuz cevap verildiğine yönelik kayıtlar vardır.⁵⁸ Yine 1910 yılı kolera salgını sırasında, İstanbul'da, Askeri Rüşdiye Mektepleri kantinlerinin işletmecileri Mektepler Müdüriyet-i Umumiyesi'ne başvurarak 500-600 kuruş kira ödediklerini, kolera nedeniyle yiyecek ve içecek satışında kısıtlanmaya gidildiği için sadece ekmek peynir satabildiklerini, bu nedenle kazançlarının düştüğünü ve kiralarında indirim yapılması gerektiğini talep etmişlerdir. Ne var ki kendilerine, kiraların zaten uygun olduğu ve herhangi bir indirimin söz konusu olamayacağı bildirilmiştir.⁵⁹

Salgın dönemlerinde alınan önlemlerden en çok esnaf mağdur olmuştur. Esnafın sık sık devlete başvurup mağduriyetinin giderilmesi konusunda taleplerde bulunması oldukça yaygındır. Örneğin, 1911'de kolera nedeniyle hıyar (salatalık) mahsulünün satışının yasaklanması üzerine zarara uğradıklarını belirten bostancı esnafı adına Abduh Dede ve Şerif imzasıyla verilen dilekçede zararlarının karşılanması istenmiş ancak bu istek kabul edilmemiştir.⁶⁰ Yine ertesi yıl Kayseri'de kolera hastalığı nedeniyle tedbir amaçlı olarak hayvanların kesilmesi ve pastırma yapılması yasaklanmıştır. Buna rağmen bazı etlikçi esnafı, kanuna rağmen hayvan kesip pastırma yaptığı için cezalandırılmıştır.⁶¹ Ayvansaray'da Osman adında bir kayıkçının koleradan ölmesi üzerine Haliç ve Boğaziçi sahillerindeki bazı bölgelerden midye ve istiridye toplanmış, tahlil edilmiş, pek çoğunda mikrop ve kolera vibriyonlarına benzer virüsler tespit edilmiştir. Bu nedenle, halk sağlığını korumak

⁵⁷ DH. MB. HPS. M. 2-37.

⁵⁸ BEO. 3839-287898.

⁵⁹ ML. EEM. 849-41.

⁶⁰ DH. İD. 53-24.

⁶¹ DH. İD. 38-15.

adına sahillerde istiridye ve midye yetiştirilmesi ve çıkarılması kesinlikle yasaklanmıştır.⁶²

Salgınlar ulaşım faaliyetlerini de olumsuz yönde etkilemekteydi. 1913 yılında, kolera yüzünden Yalova-İstanbul arası vapur seferleri durdurulunca, İstanbul ile başka bir ulaşım imkânı olmayan Yalova'da ticaret zarar görmüş, ahalinin çoğu işlerini halledemediğinden yakınmıştır. Pek çok kişi, *önceki yıl da* kolera salgını olmasına rağmen böyle bir uygulamaya gidilmediğini, bu yılki uygulamaya anlam verilemediğini belirtmiş, seferlerin yeniden başlaması için talepte bulunmuş, bu talepleri İzmit Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir.⁶³

Bulgaristan ve Osmanlı arasında ortak kullanılan tarım alanlarıyla ilgili olarak karşılıklı bir anlaşma yapılmıştır. Ancak kolerayı gerekçe gösteren Bulgaristan kendi tarafındaki pek çok su kaynağını kapatmış ve Bakorin mıntıkasında hastalık olmasına rağmen karışık arazi sahiplerinin ekinlerini biçmeleri için izin vermemiştir. Zaten fakir olan ahalinin bu durumda büyük zarara uğradığı ve gereken adımların atılması için gereğinin yapılması, Hariciye Nezareti'nden Sofya elçiliğine bildirilmiştir.⁶⁴

Salgınlar ve Askeriye

Salgın dönemlerinde gözlerin çevrildiği kurumların başında gelen bir diğer kurum askeriyedir. Buralarda birlikte yaşam kesintisiz biçimde 24 saat devam ettiği için hastalık riski diğer alanlardan daha yüksek olmuştur. Salgın dönemlerinde eğitime ara vermek gibi bir seçenek mümkün olmadığı için süreci idare etmek daha da güçleştirmektedir. Bu yüzden, farklı toplumsal sınıflardan ve coğrafyalardan gelen, belki de yaşadıkları yerlerden hastalık taşıyan binlerce askerin topluca yaşadığı kışlalarda, hijyen sağlamak ya da temizlik işlerini sürdürmek her zaman sorun olmuştur. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında Anadolu'da görülen ciddi salgınlar, aynı dönemlerde yaşanan pek çok savaşla birleşince bulaşma riski katlanarak artmıştır. Kimi savaşlarda hastalık nedeni ile ölen asker sayısının ciddi boyutlara ulaştığı bilinmektedir. Örneğin, 1853-1856 Kırım Savaşı sırasında sadece hastalıktan ölen İngiliz, Fransız, Osmanlı ve Rus askerlerinin toplamı 500 bin civarındadır.⁶⁵

Aynı şekilde, 1910 yılında, Rusya'da başlayan kolera salgınının Karadeniz limanlarından geçişi önlenememiştir.⁶⁶ Koleranın önce Trabzon'da görüldüğü, sonra Sinop'taki Redif Taburlarına bulaştığı, en sonunda da tatbikat için İstanbul Hasköy'e getirilen bu taburlar aracılığı ile tüm şehre yayıldığı iddia edilmiş, bu konuyla ilgili Meclis-i Mebusan'da sert tartışmalar yapılmıştır. Dâhiliye Nazırı Talat Bey, hastalığın Sinop Taburlarından geldiği iddialarına karşı çıkmış ancak bazı vekilleri ikna edememiştir.⁶⁷ Dahası hastalığın bir biçimde yayıldığı bilindiği halde gerekli ted-

⁶² DH. MKT. 1239-1.

⁶³ DH. İD. 197-5.

⁶⁴ HR. SFR.04., 682-84.

⁶⁵ Özdemir, *Salgın Hastalıklardan*, s.53.

⁶⁶ MMZC. C: 1, D: 1 İ: 6, s.129.

⁶⁷ MMZC. C: 1, D: 1 İ: 6, s.132-133.

birler alınmadan planlanan ve 1910 yılı sonbaharında Edirne’de yapılan askeri tatbikat da tartışma konusu olmuştur. Tatbikat sırasında başlayan kolera salgını sebebiyle hayatını kaybeden asker sayısının hayli yüksek olduğu anlaşılmıştır. Zöhrab Efendi ve Arif Hikmet Bey gibi vekiller, tatbikatın neden ertelenmediğini sormuşlar, kolera salgını bilindiği halde askerlerin göz göre göre ölüme gönderildiğini iddia etmişlerdir. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ise, tatbikat başlamadan önce İstanbul’daki salgının bittiğini, Edirne’ye gönderilen askerler arasında kolera vaka-sının görülmediğini, tatbikatın başında bile hasta kimse olmadığını savunmuş, salgının birdenbire başladığını ve sebebini bilemediklerini ifade etmiştir.⁶⁸

Salgın nedeniyle memleketlerine gönderilemeyen askerler için Sıhhiye İdaresi’nde bulunan karantinahanelerin her birinde dört beş bin kişi barındırabilecek barakalar ve birkaç yüz kişilik binalar yapılması gerekliliği Sadrazamlık’tan Sıhhiye Nezareti’ne bildirilmiştir,⁶⁹ terhisleri yapılamayan askerler için tedavinin ve salgının bitmesi beklenmiştir. Askerlerin kışları ise ayrı bir sorun oluşturmuştur. İstanbul ve civarındaki kışların durumlarının düzeltilmesi için düzenlemelerin genellikle hızlı yapıldığı, Anadolu’daki, özellikle de Doğu Anadolu’daki kışların ise kapasite yetersizliği ve temizlik sorunları hemen çözülemediği için hayli sıkıntı yaşadıkları belirtilmektedir.⁷⁰

Özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı’nda salgının yayılma hızı ve etkisi açık bir şekilde görülmektedir. 1913 yılında Bulgar ordusunda başlayan koleranın 25 bin askere bulaştığı tahmin edilmektedir. Yeterli tıbbi gereçler olmadığından bu salgında çok fazla ölüm yaşanmıştır. Bu nedenle, Bulgar Krallığı tarafından Viyana Tıp Fakültesi doktorları davet edilmiş, tetkikler yaptırılmıştır. Ayrıca Viyana’da, Kızılhaç öncülüğünde kolera başta olmak üzere askerler arasında yaygın görülen hastalıklarla ilgili olarak bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Pek çok ülkenin Kızılhaç örgütlerinin katılacağı bu organizasyonda Osmanlı Devleti de temsil edilmiştir.⁷¹ Özellikle Balkan Savaşları’nda, Osmanlı askerlerinde görülen koleranın şiddeti, dahası, cephede başlayan bu salgının Edirne ve İstanbul’a kadar sıçrayarak sivil halkı da etkilemesi Osmanlı yönetimini harekete geçirmiş, Kızılay’dan bir heyetin Viyana’ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Dört yıl süren I. Dünya Savaşı’nda ise, pek çok cepheye dağılan Osmanlı askerleri savaş felaketi ve yetersiz beslenme, susuzluk, esirlik, temizlik, ilaç yokluğu gibi zorlukların yanında hastalıklarla da boğuşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı askerleri arasında hastalık kaynaklı ölüm oranı oldukça yüksektir. Tablo 2 ve Tablo 3’te, savaş boyunca hastalıktan ölen asker sayıları ve tespit edilen bazı hastalıklarla buna bağlı ölümler görülmektedir.

⁶⁸ MMZC. C: 1, D: 1 İ: 6, s.134-136..

⁶⁹ BEO. 3843-288198.

⁷⁰ MMZC. C: 4, D: 1, İ: 61, s.159.

⁷¹ BEO. 4228-317038.

Tablo 2. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Hastalıktan Ölen Asker Sayısı⁷²

Yıllar	Hastalıktan Ölüm
Savaşın 1. Yılı	57,462
Savaşın 2. Yılı	126,216
Savaşın 3. Yılı	133,469
Savaşın 4. Yılı	84,712
Toplam	401,859

Tablo 3. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Tespit Edilen Bazı Vaka ve Ölümler⁷³

Hastalık	Ölümler	Vaka Sayısı
Sıtma	23,351	461,799
Dizanteri	40,000	147,000
Dönüslü Ateş	4,000	103,000
Tifüs	26,000	93,000
Frengi	150	27,000

Savaşlardaki hastalık kaynaklı ölümler dönemin üst rütbeli subaylarında da görülmüştür. II. Abdülhamit zamanında Osmanlı ordusunun modernizasyonu için Almanya'dan getirtilen ve I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda kurmay başkanlığı görevini de yürüten Von der Goltz Paşa Bağdat'ta cephede yakalandığı tifüs hastalığı nedeni ile hayatını kaybetmiştir.⁷⁴ İkdâm Gazetesi haberi birinci sayfadan *Büyük Von der Goltz'un Vefatı* başlığı ile duyurmuştur.⁷⁵ Tifüsten hayatını kaybeden bir diğer general de Enver Paşa'nın Harbiye'den sınıf arkadaşı, Sarıkamış Harekâtı'nın da önemli komutanlarından biri olan Hafız Hakkı Paşa'dır. Doğu Cephesi'ndeki ağır yenilgiden kısa süre sonra 3. Ordu Komutanı olarak görev yaptığı Erzurum'da tifüsten yaşamını yitirmiştir.⁷⁶

Salgın, özellikle esir kamplarında çok hızlı bulaşmaktaydı. Bu kamplarda gerek Osmanlı gerekse Osmanlı'nın esir aldığı askerler arasında hastalıklar yüzünden hayatını kaybeden çok sayıda asker vardır. Osmanlı topraklarında bulunan esir kamplarında İngiliz, Fransız ve Rumen esir askerlerle ilgili pek çok yazışma yapıldığı arşiv belgelerinde bulunmaktadır. 1917'de, Kütahya'da bir iki köyde esir tutulan Romanya askerlerinin bir kısmı tifodan hayatını kaybedince İspanya Büyükelçiliği kalan askerlerin başka tarafa nakillerini talep etmiştir.⁷⁷ İki askerinden sağlıklı bilgi alamayan İngiltere'nin isteği üzerine gönderilen bir yazıda, Başçavuş William Smith'in 30 Nisan 1917'de lekeli humma hastalığından Davut Paşa Hastanesi'nde vefat ettiği, diğer asker James Smith'in ise hayatta olup Samatya esir garnizonunda olduğu belirtilmektedir.⁷⁸ James Mayol adlı bir başka İngiliz esirinin, 17 Şubat

⁷² Özdemir, *Salgın Hastalıklardan*, s.136.

⁷³ Özdemir, *Salgın Hastalıklardan*, s.137.

⁷⁴ HR. MTV. 768-14.

⁷⁵ İkdâm, No: 6895, 23 Nisan 1916.

⁷⁶ DH. ŞFR. 461-64.

⁷⁷ HR. SYS. 2224-45.

⁷⁸ HR. SYS. 2225-18.

1917’de Ankara Kurbağalı civarında lekeli humma hastalığı nedeniyle vefat ettiği, ardından bu mahalde bir mezarlığa defnedildiği ve usulüne uygun olarak hazırlanan vefat bildirim belgesinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderildiği bildirilmiştir.⁷⁹

Savaşa katılmayan ülkelerin, savaşan taraflardaki esirler için aracı olduğu ve bazı konuları çözmek için kendilerinden yardım istendiği görülmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti’nin elinde esir bulunan Jean Beauvoir, François Herlo, Le Pare ve Seizie adındaki dört Fransız subay için Papalık devreye girmiştir. Papalığın İstanbul temsilcisi Monsenyör Dolci, humma hastalığına yakalanan bu subayların tedavisi için İsviçre’ye gönderilmelerini istemiştir. Hatta Enver Paşa’nın Hariciye Nezareti’ne bu konuda yardımcı olmaları için bir yazı yazdığı iddia edilmektedir. Ancak Enver Paşa, bu vaadini hatırlamadığını ama Papalık makamına olan saygılarından dolayı daha önce birkaç Fransız subayını ülkelere gönderdiklerini fakat karşı tarafın hiçbir Osmanlı esirini tedavi için ne İsviçre’ye ne de Türkiye’ye göndermediğini belirtir.⁸⁰

Sonuç

İnsanlık tarihinde, savaşlar ve büyük göçlerin yanı sıra salgın hastalıklar da toplumları kitlesel olarak etkilemiştir. 2020 yılının başından itibaren dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını şimdiden 21. yüzyılın en önemli olayları arasına girmiş bulunmaktadır. Tıpkı Ortaçağ’daki veba gibi insanların evlerine kapanmasına ve ölüm endişesi içinde yaşamasına neden olmuş, dahası, sonuçları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan sosyo-ekonomik yıkımların önünü açmıştır.

Covid-19 salgını için alınan önlemler, bir asır önceki salgınlarda kullanılan yöntemlerle benzerdir; hatta birebir aynı olduğu bile söylenebilir: Karantina uygulaması, sınırların kapatılması, okulların tatil edilmesi, kalabalığa neden olacak etkinliklerin yasaklanması, başta el yıkama olmak üzere kişisel temizliğin sürekli tavsiye edilmesi, ulaşımda kısıtlama getirilmesi, bazı ürünlerin satışının yasaklanması, tarihin salgın hastalıklarla ilgili deneyimlere dayalı hikayelerinin aynı şekilde “teker-rür ettiğini” göstermektedir. Öte yandan, tıpkı Osmanlı Dönemi salgınlarında olduğu gibi Covid-19 salgınında da neredeyse aynı ekonomik sıkıntıların yaşandığı görülmektedir. Kirasını ve vergisini ödemekte zorlanan esnaf, maaşlarını kaybettiği için ekonomik darboğaza düşen çalışanlar, devlet desteğine ihtiyaç duyan işletmeler ve daha başka pek çok sıkıntı bu benzerliğin nitelik değiştirmiş yansımalarından başka bir şey değildir.

Özetle, Osmanlı Devleti birçok salgın hastalığın yıkıcı etkisini yakından hissetmiştir. II. Meşrutiyet döneminin her alanda yarattığı değişimlere Trablusgarp Savaşı ile başlayan savaşlar eşlik edince ekonomik ve sosyal sorunlar daha da artmış, uzun zamandır ekonomik bunalımın acılarını yaşayan halk iyice zor duruma düşmüştür. Bir yandan, kaybedilen topraklardan Anadolu’ya başlayan göç dalgası diğer yandan etnik gruplar arasında yaşanan gerilimler toplumsal düzeni iyice alt üst etmiştir. Ülkenin pek çok yerinde yoksulluk neredeyse sıradan bir hal almıştır. Nüfusun

⁷⁹ HR. SYS. 2261-20.

⁸⁰ HR. SYS. 2225-36.

büyük bir kısmı bakımsızlıktan ve salgın hastalıklardan kırılmaktadır; özellikle hastalık kaynaklı ölüm oranları oldukça yüksektir. Öteden beri var olan verem, çiçek, dizanteri gibi hastalıklara dış kaynaklı veba ve kolera gibi çok öldürücü salgınlar da eklenince tahribat trajik düzeylere çıkmıştır.

İmparatorluğun son yüz yıllık döneminde en çok korkulan hastalık olan kolera olmuştur. Veremden ölenlerin sayısı koleradan ölenlerin sayısını üçe katlamasına rağmen kolera daha büyük bir tehdit olarak görülmüş, adının duyulması bile, devletin hemen önlemlere girişmesi için yeterli sayılmıştır. Okulların tatil edilmesi, kalabalık toplantıların ertelenmesi, yurt dışından gelen gemi ve kabilelerin karantinaya alınması, hastalığın görüldüğü yerlerde dezenfekte çalışmalarının yapılması gibi tedbir amaçlı adımlar hemen atılmıştır. Ancak temel altyapı sorunları nedeniyle salgınlarla baş etmekte çok zorluklar çekilmiştir. Ülkenin pek çok yerinde hastane ve sağlık personeli eksikliği bulunmaktadır. Ayrıca temiz içme suyunun demir borularla taşınması ve kanalizasyon sistemlerinin yapılması gibi işler için devlet bütçesi hiçbir zaman yeterli olmamıştır.

Cezaevi, askeriye, okul gibi insanların toplu halde bulunduğu mekanlar her türlü salgın için risk oluşturmıştır. Özellikle cezaevi ve kışlaların durumu sağlık açısından hiç de elverişli değildir. Bakımsız binaların yerine yeni binaların yapılması defalarca gündeme gelmiş olmasına rağmen ödenek yetersizliği, bunun hayata geçmesini mümkün kılmamıştır. Özellikle savaş dönemlerinde, asker arasında salgınlar normal zamanla kıyaslanmayacak ölçüde artmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı en yoğun salgın zamanlarıdır. Orduda görülen salgınların zaman zaman sivil halka da bulaştığı görülmüştür.

Salgın hastalıklar kuşkusuz en fazla ekonomide tahribat yaratmıştır. Bu tür zamanlarda tedbir olarak kimi ürünlerin satışının yasaklanması, ulaşım ve ticaretin sınırlandırılması gibi uygulamalar farklı ticari kesimlerin önemli gelir kayıpları yaşamasına neden olmuştur. Salgınların ekonomik hayata verdiği zarar, doğrudan vergi gelirleri üzerinden devleti de etkilemiştir. Vergi gelirlerinde yaşanan düşüş ek olarak, salgını önlemeye yönelik kamu harcamaları nedeniyle devlet büyük mali yükler altına girmiştir. Zor durumdaki Osmanlı maliyesi, bu yüklerle temel kamusal yükümlülüklerini yerine getirmede oldukça zorlanmıştır. Salgınlarda kaybedilen insan sayısı aynı zamanda üretimde büyük iş gücü kayıplarına yol açmıştır.

Sonuç olarak, geçmişte yaşanan salgınlardaki gibi bugün yaşanan salgının da ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda uzun erimli sonuçlar üretme potansiyeline yatkın olduğu görünmekte ve yakın zamanda gerçekleşecek toplumsal değişim ve dönüşümlerin ateşini yakacak gibi durmaktadır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

A_MTZ.05. 19-112.

BEO. 3839-287898, 3843-288198, 4103-307685, 4228-317038, 4233-317456.

DH. EUM. THR. 98-95.

DH. HMŞ. 14-26.

DH. İD. 38-15, 50-6, 50-56, 53-24, 197-5.
DH. MB. HPS. 6-17, 6-23, 45-11, 72-26, 75-8, 79-22, 98-40.
DH. MB. HPS. M. 2-37.
DH. MKT. 1239-1, 2617-64 /68, 2615-50, 2650-93
DH. MUİ. 1-32, 3-19, 148-40.
DH. ŞFR. 461-64.
HR. İD. 10-63.
HR. SFR.04. 682-84, 843-26.
HR. SYS. 2224-45, 2225-18, 2225-36, 2261-20.
MF. IBT. 204-27, 295-13.
MF. MKT. 1041-14, 1178-58.
ML. EEM. 849-41.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

MMZC. C: 1, D: 1 İ:6.
MMZC. C: 2, D: 1, İ:29.
MMZC. C: 2, D: 1, İ:33.
MMZC. C: 4, D: 1, İ:61.
MMZC. C: 5, D: 1, İ:83.
MMZC. C: 5, D: 1, İ:75.
MMZC. C: 6, D: 1, İ:102.

Gazeteler

İkdam, No: 6895.
Sabah, No: 7311, 8343.
Türkiye, No: 4.

Diğer Kaynaklar

Arık, Fedâ Şamil. "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları". *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*. XV/26 (1991): 27-57.
Ayar, Mesut. "Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği 1892-1895". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
Castel, Robert. *Ücretli Çalışmanın Tarihiçesi*. Çev., Işık Ergüden. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
Dersaadet 1330 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistiklerdir, Dersaadet 1331, Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti.
Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler*. İstanbul: Kitap Yayınları, 2016.
Faroqhi, Suraiya. "Krizler ve Değişim 1590-1699". *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2. Der.*, Halil İncılık ve Donald Quataert. İstanbul: Eren Yayınları, 2004.
Gazel, Ahmet Ali. "Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri". *Hapishane Kitabı*. Der., Emine Gürsoy Naskalli ve Hilal Oytun Altun. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.

- Huberman, Leo. *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. Çev., Murat Belge. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Karaimamoğlu, Tolgahan. “Kara Ölüm Veba Salgını ve Ortaçağ İngiltere’sine Etkileri”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 37 (2016): 591-610.
- Özdemir, Hikmet. *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Özden, Kemal ve Özmat, Mustafa. “Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa’da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları”. *İdeal Kent Dergisi*. 12 (2014): 60-87.
- Quataert, Donald. “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914”. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2. Der.*, Halil İnalcık ve Donald Quataert. İstanbul: Eren Yayınları, 2005: 885-1051.
- Roberts, J.M. *Avrupa Tarihi*. Çev., Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2015.
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Sultanları*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Solakzade Tarihi*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1297.
- Tanilli, Server. *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş: Ortaçağ*. İstanbul: Cem Yayınları, 1995.
- Topkaya, Özgür. “Sosyal Politika Bağlamında Dünyada Sağlık Politikalarının Tarihsel Gelişimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21/2 (2016): 707-722.
- Turna, Nalan. “İstanbul’un Veba ile İmtihani: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”. *Studies of the Ottoman Domain*. 1/1 (2011): 1-36.

The Challenge of Epidemics of an Empire towards Collapse: An Example of the Second Constitution Era

M. EMİN ÇAYCI*
emincayci@kocaeli.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0381-1936

ABİDİN ÇEVİK**
abidin.cevik@kocaeli.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5459-2935

Abstract: *The last period of the Ottoman Empire was full of economic crises, wars and internal turmoil, and epidemic diseases were also fought. Trade routes coming through Iran and the Caucasus, returning visitors from the holy lands, ships coming to port cities such as Antalya, Istanbul, Izmir and Trabzon have been effective in the spread of the diseases. In such epidemics, methods such as quarantine application, closing borders and hygiene measures were used to prevent the spread. Medical facilities and general economic situation prevented the struggle to be carried out properly. The struggle, which was carried out with different methods, was criticized in the press and at the political level. The measures taken caused problems in areas such as education, transportation and trade, which led to criticism. In this study Ottoman archive documents were used as the main source, the social effects of the II. Constitutional Era epidemics and the measures taken by local and central administrations were tried to be explained.*

Keywords: *Epidemic, Cholera, Plague, 2nd Constitutional Era, Ottoman Empire*

* Lect., Kocaeli University, Department of Atatürk's Principles and History of Revolution.

** Lect. Dr., Kocaeli University, Department of Atatürk's Principles and History of Revolution.

Türk Romanında Salgın Hastalıklar

HAYRUNİSA TOPÇU*

nisa@hacettepe.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2624-5148

Öz: Salgın hastalıkların geçmişi, insanlığın ortaya çıkışı kadar eskidir. Toplu ölümler, insanların hastalık karşısındaki çaresizlikleri, ıstırapları edebiyat açısından zengin bir malzeme kaynağıdır. Türk Romanında Salgın Hastalıklar isimli bu çalışmada, Tanzimat'tan günümüze romanlarda salgın hastalıkları konu eden eserler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen eserler içerisinden kronolojik sıralamayla Felâtun Bey ile Râkım Efendi, Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat, Aşk-ı Memnu, Hakka Sığındık, Yeşil Gece, Salgın, Hüyükteki Nar Ağacı, 30 Şubat Bir Gülme Salgının Romanı, Sıcak Kafa, Y, Hastalık, Meraklı Adamın On Günü isimli romanlar değerlendirmek üzere seçilmiştir. Bu romanları değerlendirmekteki amaç salgın temasının romanlardaki değişimini gözlemlemektir. Nitekim Tanzimat ve Servet-i Fünûn romanlarında verem hastalığı öne çıkarken, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi romanlarında salgın, toplumsal sorunların tespit edilmesinde bir araç halini alır. 2000'li yıllarda kaleme alınan romanlarda ise salgın teması distopik/fantastik unsurlar etrafında şekillenir.

Anahtar kelimeler: Hastalık, Salgın, Türk romanı, Fantastik roman, Distopik roman

Giriş: Edebiyat ve Salgın Hastalıklar

Hastalık, en basit tabirle, standart işleyiş içerisinde ilerleyen fiziksel ve ruhsal sistemde görülen aksaklık sonucu ortaya çıkan durumdur. Tahmin edileceği üzere hastalıkların onlarca farklı nedeni olabilir. Tıp, gerek hastalıkların nedenlerini ortadan kaldırmak, gerekse hastalıklara yakalanmayı önlemek adına birçok farklı disiplinle işbirliğini halinde çalışmalarını sürdürür. Hastalığı edebiyat araştırmacıları için çalışma konusu haline getirense yaratım süreci ile kurduğu ilişki ve bireysel, toplumsal düzlemdeki yansımalarıdır.

Sanat – onun özelinde edebiyat – yaşama ve evrene dair soru / sorunların itkisiyle ortaya çıkar. Yani insanın arayışından, tamamlanmamışlığından, tereddütlerinden ve varoluşunu bunların içinde sürdürerek dünyayı anlamlandırma çabasından beslenir. Tamamını sisteme dahil olmuş ve hayatı kabullenmiş içerisinde yaşayan insanların oluşturduğu bir dünyada sanatın varlığı da tartışmalı olacaktır. İşte bu noktada hastalık hem sanatçıya hem de okura yeni bir pencere açar: Ruhsal ve fiziksel

* Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ıstırapın gerisinden yaşamı kavrama çabası. Cem Uraldı hastalığın edebiyatta açtığı pencereleri şu cümlelerle özetler: “Bir tema olarak hastalık ürettiği acı, ıstırap, düşkünlük, yalnızlık, hayal kırıklığı, ümit, ümitsizlik, merhamet gibi duygularla alabildiğine zengin bir yazın alanı oluşturur. Kurgusal dünyaları ete kemiğe büründüren, sahici kılan bir atmosfer oluşturmaya katkı sunar. Kahramanların deneyimledikleri maddi olguların yanı sıra ruhsal hissedişlerine dair betimlemeler yapabilmeye de olanak sağlar.”¹ Yani edebiyatta hastalık algısı, hem gerçekliğe hizmet eder hem de insanın acizliği ve varoluşundaki açmazların sorgulanacağı zengin bir alan sağlar.

Selçuk Çıkla, edebiyat eserlerine konu olan hastalıkları bireysel ve toplumsal olmak üzere ikiye ayırır. Bireysel hastalıkları üç grupta toplar. İlk gruptaki hastalıklar; fiziksel rahatsızlıklar, vehim, takıntı, histeri gibi ruhsal rahatsızlıklar, huy ve inanç dünyasıyla ilgili olan kibir, hayâsızlık, riya, yalan gibi manevi rahatsızlıklar başlıkları altında kendi aralarında üçe ayrılırlar. İkinci gruptaki toplumsal hastalıklar bağlamında ise haset, entrikacılık, tamahkârlık, adam kayırma, hurafecilik, tefecilik gibi davranış biçimlerinden bahsedilebilir. Bu gruptaki hastalıklar, toplumda çürüme ve yozlaşma yaratırlar.² Bu çalışmanın konusunu oluşturan salgın hastalıklar ise fiziksel rahatsızlıklar kapsamındadır. Salgınları ortaya çıkışları ve ilerleme süreçleri itibarıyla fiziksel hastalık bağlamında değerlendirmek mümkün olsa da bıraktıkları etkiyi fiziksel, toplumsal ve ruhsal düzlemde incelemek gerekir.

Salgınların toplumda bıraktıkları etkiler benzer özellikler gösterir. Salgının görülme süresine bağlı olarak da bu etkilerin kalıcılığı artabilir. İşte edebiyat bu noktada devreye girerek salgın hastalıkla karşı karşıya kalan insanın ölüm korkusunu, acizliğini, – diğer hastalıklardan farklı olarak – hastalığı başkalarına bulaştırma endişesini kendine malzeme eder. Salgınları ölümcül olan diğer hastalıklardan ayıran temel özellik bulaş riski taşımalarıdır. Çünkü bu riskin büyüklüğü veya küçüklüğü yeni bir yaşam algısının doğmasına neden olabilir. Salgın hastalıkların birçoğunda temel korunma yöntemlerinden kabul edilen izolasyon ve sınırlı temas, sosyal bir canlı olan insanı korunaklı mekânlara hapseder. Ne var ki bu durum yalnızca fiziksel bir hapsoluşu değil, yeni bir yaşam biçimini ve ruhsal buhranı da beraberinde getirir. Edebiyat bu sorgulama ve anlamlandırma sürecinin zaman zaman destekçisi zaman da aynası işlevini görür. Salgını işleyen edebiyat eserlerine hemen her toplumda rastlamak mümkündür. Bunları hatırlayacak olursak ilk olarak İtalyan edebiyatçı Giovanni Boccaccio’nun veba salgınında kaleme aldığı eseri *Decameron Hikâyeleri*’nden bahsedilebilir. Bunu Gabriel Garcia Marquez’in *Kolera Günlerinde Aşk*, Daniel Defoe’nin *Veba Yılı Günlüğü*, Jose Saramago’nun *Körlük*, Albert Camus ve Michael Grant’ın *Veba*, Lack London’ın *Kızıl Veba* ve Erin Bowman’ın *Salgın* adlı eserleri izler.³ *Roman Kahramanları* isimli derginin salgın edebiyatı konulu dosyasında bu listeye Mary Shelley’nin *Son İnsan*,⁴ Alessandro Manzoni’nin

¹ Cem Uraldı, “Edebiyat ve Sağlık”, *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), 225 (2015), s.101.

² Selçuk Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2016, s.17.

³ Faik Bulut, “Salgın ve Hastalıkların Edebiyat ve Sanata Yansımış Hikâyeleri”, *İndepent Türkçe*, erişim 26 Ocak, 2021, <https://www.indyturk.com/node/162101/türkiyeden-sesler/salgın-hastalıkların-edebiyat-ve-sanata-yansımış-hikâyeleri>.

⁴ İsmail Cem Doğru, “Shelley’nin Kapanış Teorisi: Son İnsan”, *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası), 44 (2020), s.19.

Nişanlılar,⁵ Edgar Allen Poe'nun *Kızıl Ölümün Maskesi Üzerine*,⁶ Thomas Mann'ın *Venedik'te Ölüm*,⁷ Katherine Anne Porter'in *Suluk At, Soluk Binici*,⁸ Robin Cook'un *Salgın*,⁹ Vlademir Sorokin'in *Tipi*,¹⁰ Philip Roth'un *Nemesis*,¹¹ Dan Brown'un *Cehennem*,¹² Yuri Herrera'nın *Bedenlerin Göçü*¹³ isimli eserleri de eklenir. Sıralanan bu eserlerde salgın hastalıklar insanların bireysel yaşamlarında yaptığı ruhsal, fiziksel tahribat ve toplumların karşı karşıya kaldıkları yeni yaşam biçimleri bağlamında ele alınmışlardır.

Türk romanında salgını konu alan eserlere bakıldığında ise nicelik olarak olmasa da nitelik anlamında zenginlik ve dönüşümün yaşandığı görülür. Modern Türk romanının doğuşuna kaynaklık eden Tanzimat Dönemi'nde salgın hastalıklar maddi olarak yoksulluğun, duygusal olarak aşkın ve melankolinin simgesi iken, II. Meşrutiyet Dönemi'nde ve cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekçi ve eleştirel bir tavırla ele alınır. Sosyal adaletsizlik, cehalet, bürokrasinin yarattığı sıkıntılar bağlamlarında işlenir. Günümüze yaklaştıkça ise salgın hastalıkların konu edildiği eserlere distopik ve fantastik unsurlar egemen olur. Bu temaların etraflı şekilde analiz edilebilmesi ve dönüşüm süreçlerinin incelenebilmesi için tarihteki salgın hastalıklara göz atmak faydalı olacaktır.

2002 yılında başlayan SARS salgını 2003 yılında Haziran ayında sona erer. Damlacık yolu ile insandan insana bulaşan solunum yolu hastalığıdır. 2012'de Arap yarımadası, 2015'te Kore Cumhuriyeti'nde görülen MERS'in insandan insana yakın temas yoluyla geçtiği tespit edilmiştir. Ölümcül bir hastalık olan Ebola virüsü, hastalığı kapmış canlı / ölü insan veya hayvandan bulaşabilir. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da yaygın biçimde görülen sifiliz cinsel yolla bulan bir hastalıktır. Sivrisinekler aracılığıyla bulaşan sıtmayla ilgili kayıtlar M. Ö. 1500'lü yıllara dek uzanır. Gribe neden olan virüslerin sürekli mutasyon geçirmeleri sonucu tarihin çeşitli dönemlerinde grip salgınları yaşanmıştır. Grip salgınlarının en etkilisi 1918-1919 yılları arasında yaşanan İspanyol gribidir. Milyonlarca kişinin ölümüne neden olmuştur. Bunun ardından 1956-1958 yılları arasında Asya gribi, 1997'de Hong Kong'ta ise HN51 salgını görülmüştür. Birçok edebiyat eserine de konu olan veba salgınları tarihte 541, 1347, 1894'te olmak üzere üç defa görülmüş ve milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. 1950'li yıllardan itibaren koruyucu hekimlik ve antibiyotik kullanımıyla birlikte salgınlar engellenmiştir. Su ve mikroplu gıdalar

⁵ Zeynep Yenen, "Trump ve Bolsonaro Manzoni Okusaydı", *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası), 44 (2020), s.27.

⁶ Erkan Karakiraz, "Edgar Allen Poe'nun Maskesi – *Kızıl Ölümün Maskesi Üzerine*", *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası), 44 (2020), s.32.

⁷ Medeni Yılmaz, "*Venedik'te Ölüm*: Şimdi Ben Gidiyorum, Phaidros, Sen Burada Kal!", *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası), 44 (2020), s.35.

⁸ John Domini, "Uyduruk Haberler, Aşırı Vatansızlık ve Savaş: 1918'de Amerika", çev. Altay Ömer Erdoğan, *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası), 44 (2020), s.56

⁹ Neslihan Yalman, "Koronavirüsten Öncesi – Romandan Güne Bakmak 'Salgın' Notları: İzmir, Türkiye 1 Haziran 2020", *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası), 44 (2020), s.93.

¹⁰ Fatih Akça, "Çağdaş Bir Kış Masalı: *Tipi*", *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası), 44 (2020), s.127.

¹¹ Eda Demir, "Philip Roth'un *Nemesis*'inde Ayarı Bozuk Terazi ve İlahi Adalet", *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası), 44 (2020), s.131.

¹² Hüma Erk Görgülü, "*Cehennem*: Şimdi değilse, ne zaman?", *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası), 44 (2020), s.136.

¹³ Altay Ömer Erdoğan, "Korkunç Şeylerin Masumiyeti", *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası), 44 (2020), s.145.

aracılığıyla bulaşan koleraya ait ilk salgın 1817’de ortaya çıkmıştır. Daha sonra 1860’lara kadar Asya, Avrupa, Kuzey Amerika ve Afrika’yı etkileyen salgınlar görülmüştür. Salgınlara neden olan bir diğer hastalık lepradır. Sinirleri, deriyi, gözü, kemikleri, testisleri ve üst solunum yolunu etkileyen bir hastalık olan lepranın tedavisi 1980’lerden sonra etkili bir şekilde yapılmaya başlanır. Kirli içme suları ve pis yiyecekler aracılığı ile bulaşan tifo dünyada her yıl 20 milyon insanın hastalanmasına neden olmaktadır. Kişinin bağışıklık sistemine saldıran bir virüs olan HIV/AİDS ilk kez 1976’da Kongo Demokratik Cumhuriyeti’nde tanımlanmıştır. Tarihte en fazla kayba neden olan hastalık olarak bilinen çiçek hastalığı, 300 ile 500 milyon arasında kişinin ölümüne neden olmuştur. Hastalığın geçmişinin Mısır’da firavunlar dönemine dek uzandığı tespit edilmiştir. Tifüse neden olan bakteri, enfekte olmuş bit, pire, kene, akarlar tarafından taşınır. 1. ve 2. Dünya savaşlarından sonra Anadolu’da, Avrupa’da, Kuzey Afrika’da salgınlara neden olmuştur. Geçmiş M.Ö 5. yüzyıla dek uzanan tüberküloz, halk arasında bilinen adıyla veremin Avrupa’da neden olduğu salgınlar 1600’lü yıllarda başlamıştır, yaklaşık 200 yıl devam etmiştir. 2020 yılında başlayan COVID-19 salgını ise halen devam etmektedir.¹⁴ Bu hastalıklara ek olarak kızamık, trahom, difteri (kuşpalazı) ve frengiden de bahsedilmelidir. Kızamık 11. ve 12. yüzyıllarda büyük çaplı salgınlara neden olan bir çocukluk çağı hastalığıdır. Frenginin 1493’te Christoph Colomb ve beraberindeki denizciler tarafından Avrupa’ya taşındığı düşünülmektedir. Sonraki beş yüz yıl boyunca etkili olmuştur.¹⁵ Ayrıca 16. yüzyılda görülen dizanteri ve 21. yüzyılda görülen domuz gribini de anımsamak gerekir.¹⁶ Görüldüğü üzere salgın hastalıkların tarihi milattan önceki yıllara dek uzanmakta, birçoğu ise hâlen etkisini sürdürmektedir. Edebiyat eserlerinde ise bazı salgın hastalıkların diğerlerine göre daha fazla konu edildiği görülür.

Tanzimat’tan günümüze Türk romanında en sık karşılaşılan hastalık veremdir. Re-caizâde Mahmut Ekrem’in *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*’de, Şemsettin Sami’nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*’ta, Halit Ziya’nın *Nemide, Aşk-ı Memnu, Mai ve Siyah* romanlarında, Sami Paşazade’nin *Sergüzeştî*’nde, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur*’unda, Kerime Nadir’in birçok romanında veremli kahraman veya kahramanlar vardır.¹⁷ Veremin edebiyat eserlerine sıklıkla konu edilmesi bu alanda yapılan akademik çalışmaları da artırmıştır. Yavuz Selim Uğurlu *Türk Romanında Verem Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışmasında bu listeye yeni isimler ekler. Verem, Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım’ın birlikte yazdıkları *Hayâl ve Hakikât*, Halide Edip Adıvar’ın *Vurun Kahpeye*, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Aydaki Kadın*, Sabahattin Ali’nin *İçimizdeki Şeytan*, Peyami Safa’nın *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Kemâl Tâhir’in *Karılar Koğuşu*, Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar*, Ayşe Kulin’in *Fü-*

¹⁴ Hülya Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30 (2020), s.19-26.

¹⁵ Namık Çeçen, “1933’ten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıkların İşlenişine Genel Bir Bakış”, *Milli Eğitim*, 1 (2020), s.919-946.

¹⁶ Firdevs Erdemir vd., “Yeni ve Yeniden Tanımlanan Enfeksiyonlar ve Enfeksiyon Kontrolü II 21. Yüzyılda Yeniden Tanımlanan Enfeksiyonlar ve Enfeksiyon Kontrolü”, *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 27/1 (2020), s.62.

¹⁷ Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*, s.192-198.

reya, İhsan Oktay Anar'ın *Puslu Kıtalar Atlası*, Orhan Pamuk'un *Kar* adlı romanlarında da yer alır.¹⁸ Türk edebiyatının üretken yazarlarından Reşat Nuri Güntekin'in tüm romanlarında veremle birlikte çeşitli salgın hastalıklara rastlamak mümkündür. Bâki Asiltürk'ün bu konudaki çalışması yazarın romanlarını hastalıklar açısından ayrıntılı bir incelemeye tabi tutar. Buna göre *Gizli El* de dizanteri ve İspanyol nezlesi, *Çalkuşu*'nda difteri, tifo, verem, *Damga*'da verem, *Dudaktan Kalbe*'de tifo, *Akşam Güneşi*'nde tifo, *Bir Kadın Düşmanı*'nda tifo, *Yeşil Gece*'de çiçek hastalığı, verem, tifo, *Acımak*'ta verem, *Kızılık Dalları*'nda verem ve çiçek hastalığı, *Eski Hastalık*'ta sıtma, tifüs, *Ateş Gecesi*'nde tifo, *Değirmen*'de sıtma, *Miskinler Tekkesi*'nde sıtma ve verem, *Kavak Yelleri*'nde sıtma, veba, tifo, lepra işlenir.¹⁹ Ayrıca Reşat Nuri Güntekin'in *Salgın* isimli uzun hikâyesinde teşhis konulamamış bir salgın konu edilir. Romanlarda verem dışındaki hastalıklara örnek olarak şu eserler de verilebilir: Ahmet Mithat'ın *Jön Türk* eserinde kolera, Nabızâde Nazım'ın *Karabibik*'inde tifo, Halid Edip'in *Mev'ud Hüküm*'ünde frengi ve tifo, Peyami Safa'nın *Sözde Kızları*'nda frengi, Etem İzzet Benice'nin *Beş Hasta Var*'ında frengi yer alır.²⁰ Bu eserlere Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *İffet* eserinde işlenen difteri, *Hakka Sığındık* romanında geçen İspanyol gribi, Yaşar Kemal'in *Hüyük'teki Nar Ağacı* romanında yer alan sıtma, İhsan Oktay Anar'ın *Amat*'ındaki veba hastalıkları da eklenebilir. Türk edebiyatında 2000'li yıllardan sonra kaleme alınan romanlara bakıldığında ise salgınların distopik ve fantastik unsurlar bağlamında işlendikleri görülür. Afşin Kum'un *Sıcak Kafası*'nda ARDS ismi verilen ve kişinin akıl yürütme mekanizmasını bozan bir hastalık, Cem Akaş'ın *Y* isimli romanında erkeklere ait y kromozomunu yeryüzünden kaldıran bir salgın, Şebnem Şenyer'in *30 Şubat Bir Gülme Salgının Romani*'nda bulaşıcı bir gülme salgını, Onur Gürleyen'in *Hastalık*'ında kişilerin acı çekerek ölmesine neden olan bir hastalık anlatılır. Mehmet Eroğlu'nun 2021 yılında yayımlanan *Meraklı Adamın On Günü* adlı eserinde ise COVID-19 salgınına yer verilir.

Türk romanında salgın temasına yönelik yapılan taramalarda şüphesiz yeni eserler tespit edilecektir. Fakat yukarıda sıralanan eserlerden yola çıkılarak romanda salgın temasının işleniş biçimlerine dair bazı genellemeler yapmak mümkündür. Verem, daha önce de söylenildiği gibi hastalıkların içerisinde en yaygın biçimde işlenendir. Bunun nedeni veremin tıbbî bir sorun olmasının ötesinde, yazarın ve eserlerdeki kahramanların kişisel özelliklerine, duygu dünyalarına, sosyal statülerine, yaşam koşullarına dair göndermeler barındırmasıdır. Yani veremin çoğunlukla içli, hassas, melankolik ve yoksullukla mücadele eden insanlarla özdeşleştirilmesidir. Bu durum, veremi diğer hastalıklardan farklı olarak sanat için daha zengin bir malzeme haline getirir. Verem dışındaki kolera, sıtma, dizanteri, tifüs, tifo, İspanyol gribi gibi salgın hastalıklar ise günlük hayatın yansımaları olarak eserlerde yer alırlar. Toplumsal sorunlara, yönetim mekanizmasına, cehalete işaret ederler. 2000'li yıllardan sonra kaleme alınan romanlarda ise yaşanmış, tanımlanmış bir salgın hastalık değil, salgın fikri konu edilir. Ülkeleri veya şehirleri kaosa sürükleyen salgınların ardından ortaya çıkan yaşam biçimleri, insan tipleri kurgulanır. Bu

¹⁸ Yavuz Selim Uğurlu, "Türk Romanında Verem Üzerine Bir İnceleme", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2020), s.60.

¹⁹ Bâki Asiltürk, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Hastalık*, İstanbul: İkarus Yayınları, 2009, s.349-359.

²⁰ Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*, s.162-167.

nedenle de bahsi geçen romanlarda distopik ve fanstastik unsurlar görülür. Hâlen devam eden COVID-19'a yer veren yalnızca bir roman tespit edilmiştir. Bu romanda salgının günlük yaşamdaki yansımalarına yer verilir. Bu romanda salgına ilişkin hayalî veya fantastik unsurlar kullanılmaz, salgının etkilerinden gerçekçi bir bakış açısıyla bahsedilir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde, bu çıkarımlar iki grupta değerlendirilecek ve seçilen romanlar üzerinden örneklendirilecektir.

Gerçekçi ve Sembolik Bir Tutumla Değerlendirilen Salgın Hastalıklar

Sanat, yaratıcılık ve yaşamın iç içe geçtiği bir alandır. Sanatçının ilhamı ve hayal gücünden beslendiği kadar toplumsal gerçeklerden de beslenir. Edebiyat da bu ilkeye uygun olarak insanların yaşantılarını kurgusal düzlemde yeniden yorumlayarak eserlerin meydana çıkmasına katkıda bulunur. Esra Kara sanat eserinin bir yönüyle bireysel, bir yönüyle toplumsal bir olgu olduğunu söyler. Sanatçının da yaşadığı evreni yorumladığını, eğer bu bağlamda bir romancıdan bahsediyorsak onun kendi görüşlerini eserine yansıttığını belirtir.²¹ Salgın hastalıklar da günlük yaşamın gerçeklerinden olarak edebiyat eserlerinde kendilerine yer bulurlar.

Verem, aşısının bulunduğu 1921 yılına kadar, dünyada milyonlarca kişinin ölümüne neden olmuş birçok edebiyat eserine de kaynaklık etmiştir. Veremin Türk edebiyatındaki yansımalarını ele alan çeşitli çalışmalar vardır.²² Bu çalışmada tekrara düşülmemesi açısından belirli örneklerle yetinilecektir. Verem dönemin şartlarına, günlük yaşama dair ayrıntılara ışık tutmakla birlikte kişilerin ruhsal özellikleri ile ilişkilendirilir. Bu nedenle iki açıdan ele alınması faydalı olacaktır.

Veremin romanlardaki tipik yansımalarından olan ve gerçekçi bir tutumla ele alınan yönü, yoksullukla, fiziksel koşulların yetersizliği ile ilişkilendirilmesidir. “Tüberküloz genellikle ince giysiler, cılız vücutlar, soğuk ısınmayan odalar, kötü sağlık koşulları ve yetersiz beslenmeden kaynaklan) bir yoksulluk ve mahrumiyet hastalığı olarak düşünülmüştür.”²³ Romanlarda Sontag’ın bu sözlerini destekleyecek birçok ifade vardır. Reşat Nuri’nin *Yeşil Gece*’sinde (1928) başkahraman Şahin Efendi medreseyi dolaşırken duyduğu ses üzerine şunları söyler: Şahin Efendi’nin kulağına yukarı pencerelerin birinden öksürüğe benzer hafif bir ses geldi. Genç muallim, titrek başını kaldırdı. Vaktiyle orada Ispartalı bir hasta çömez vardı. Aç açına çalışmaktan verem olmuştu. Hâlâ da eski bir kerevetin üstünde nöbetten titreye titreye çalışmaya devam ededi.²⁴ Veremin temel tedavilerinden biri ise hastanın iyi bakılacağı bir yer, yani tebdil-i mekândır. Sontag, verem hastalarına iyi geldiği düşünülen yerler olduğundan bahseder. Bunlar 19. yüzyılda İtalya, Akdeniz ve Güney Pasifik’teki adalar, 20. yüzyılda ise dağlar ve çöllerdir. Hastalar bu yerlerdeki sanatoryumlarda tecrit edilirler. Böylelikle seyahat özellikle 19. yüzyılda veremli

²¹ Esra Kara, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Sanat ve Edebiyat (Küçük Bir Sanatçının Omuzlarında Koca Bir Evren)”, *Hece* (Hayat Edebiyat Siyaset Özel Sayısı), 90/91/92 (2004), s.138-139.

²² Ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Melike Selcan Kalkan, “19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Verem Hastalığı”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017., Siddika Dilek Yalçın Çelik, “Orhan Kemal’in Hikayelerinde İnce Hastalık: Verem ve Veremliler”, *Doğumunun Yüzüncü Yılında Orhan Kemal Sempozyumu Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2016, s.211-230., Uğurlu, “Türk Romanında Verem Üzerine Bir İnceleme”, s.57-69.

²³ Susan Sontag, *Metafor Olarak Hastalık Aids ve Metaforları*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Can Yayınları, 2020, s.25.

²⁴ Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2017.

insanlar için bir yaşam biçimi haline gelir.²⁵ Ahmet Mithat'ın *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* (1875) adlı romanında Râkım Efendi dadısına cariye satın alır. Cariyenin verem olduğunun anlaşılması üzerine getirilen hekim, cariyenin Kafkasya gibi soğuk bir memleketten İstanbul'a geldiği için iyileşeceğini söyler ve her sabah ballı süt içmesi tavsiyesinde bulunur.²⁶ 19. ve 20. yüzyıllarda Türk edebiyatında veremin işlendiği romanlara bakıldığında, hastalığın yetersiz beslenme, fiziksel olarak uygun olmayan koşullarda yaşanması gibi nedenlerle açıklanması gerçekçi yaklaşımı gösterir. Tedavi sürecinin sıcak ve nemli yerlerde iyi bir bakım altında devam ettirilmesi de hastanın yeni yaşam biçimini şekillendiren ölçütler olarak karşımıza çıkar. Fakat romanlarda veremi, nedenleri ve tedavi süreci ile ilgili biçimde ele alan yaklaşımlardan çok onu duygusal, psikolojik açılardan ele alan tavrı daha yaygındır. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*'de İngiliz ailenin kızlarından Can, kendisine Türkçe dersleri veren Râkım Efendi'ye âşık olur. Bir süre sonra Râkım Efendi'ye duyduğu aşktan verem olur.²⁷ Bu örnekte veremin birçok tipik özelliği vardır. Hastanın iştahını azaltan ve zayıflayıp solmasına neden olan verem, Can'a da zayıf, narin bir görüntü katar. Ayrıca insanların vereme yakalanmalarının fiziksel nedenleri dışındaki temel nedeni karşılıksız aşk veya kavuşamamadır. Özellikle Tanzimat ve Servet-i Fünûn romanlarında kavuşamayan çiftlerden biri, aşkına karşılık bulamayan kadın / erkek hastalanarak yatağa düşer. Bu da veremin sembolik yönünü destekler. Verem salgın bir hastalık olmaktan çıkarak aşkın, kavuşamayan âşıkların sembolü haline gelir ve romantizmden beslenir. Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* (1875) isimli romanında birbirlerine âşık iki genç Talât ve Fitnat'ın hikâyeleri anlatılır. Fitnat, Talât yerine zengin bir adamla evlendirilince üzüntüsünden zayıflar ve sararıp solar. İçinde bulunduğu durumu şu sözlerle anlatır: “- Ah! Valideciğim! Benden ümidi kesin artık... Öleceğim... Öleceğim... Kan tükürüyorum... Verem oldum...”²⁸ Verem sıradan insanların hastalığı değildir. Onun acı çekme üzerinden romantizmle kurduğu duygusal bağlar, veremi hassas, hüznü, duygusal açıdan derinliği olan hastalığı haline getirir. Örneğin Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* (1900) isimli romanında evin yardımcılarından Beşir veremden ölür. Onun Nihal'e duyduğu karşılıksız aşk, melankolik karakteriyle pekiştirilir.²⁹ Verimli insanlar âdeta 19. yüzyılın hüznünden keyif alan marazî ruh haline tutkundurlar. Veremle bağdaştırılan ruhsal ıstırap romantizmin gölgesinde serpilip büyür. Eserlerde veremin bulaşıcı ve salgın hastalık olma özelliklerinden neredeyse hiç bahsedilmez. Verimli kişilerin tedavilerinin yapıldığı sanatoryumlar izolasyonla ilişkilendirilebilir veya hastaların eğer imkânları varsa evlerinde ayrı odada kalmaları ve kullandıkları eşyaların ayrılması bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu tecrit edilme hali bireysel bir şekilde, yani romanların kahramanları ekseninde işlenir. Toplumsal bir kaygıya dönüştüğüne veya yeni bir yaşam şekli yarattığına tanık olunmaz. Yani verem Türk romanında toplumsal sonuçları olan değil, bireysel sonuçları olan, romantik bir hastalık olarak yer alır.

²⁵ Sontag, *Metafor Olarak Hastalık Aids ve Metaforları*, s.44.

²⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, haz., Mehmet Emin Agar, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994, s.13.

²⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, s.109-111.

²⁸ Şemsettin Sami, *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*, haz., Özlem Nemutlu, İstanbul: Özgür Yayınları, 2015, s.142.

²⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, haz., Muharrem Kaya, İstanbul: Özgür Yayınları, 2015.

Romanlarda verem dışında frengi, tifüs, tifo, çiçek hastalığı, kolera, sıtma, İspanyol gribi gibi salgın hastalıklar da yer alır. Bu hastalıkların sembolik bir içerikleri yoktur. Çoğunlukla hayat ile edebiyat arasındaki gerçekçi ve dolaysız ilişkiden beslenirler. Olayın geçtiği dönemin toplumsal yapısıyla, şartlarıyla, hastalığın gelişim süreciyle yakından ilişkilidirler.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Hakka Sığındık* (1919) isimli romanı İspanyol gribi çerçevesinde kurgulanır. İnsanlar arasındaki gelir adaletsizliğinin giderek arttığı, birçok insanın yoksulluk içerisinde kıvrandığı İstanbul'da Hacı Ferhat Efendi ile Hafız İshak Efendi'nin başından geçenler polisiye kurguyla anlatılır. Dünyayı kasıp kavurmakta olan İspanyol gribi zengin fakir demeden her haneden insanın ölümüne neden olur. Hafız İshak Efendi'nin on gün içinde önce torunu sonra da onun annesiyle babası vefat eder. Bu arada Hacı Ferhat Efendi ile Hafız İshak Efendi'nin konaklarına Abdal Veli imzalı mektuplar gelir. Kendisini ermiş kişi ve din büyüğü olarak tanıtan Abdal Veli, ilk mektubunda Hafız İshak Efendi'nin konağından ölecek üç kişiyi bilir. İkinci mektubunda ise Hacı Ferhat Efendi ile Hafız İshak Efendi kendisine 500'er lira göndermezse Hacı Ferhat Efendi'nin konağından İspanyol gribi nedeniyle iki ölümün olacağını söyler. Birinci mektuptaki bilgilerin doğru çıkması ve ailelerinden yeni insanların öleceğini öğrenen iki arkadaş Abdal Veli'ye parayı gönderirler. Ne var ki parayı götürülenler soyularak geri dönerler. Bunun üzerine adli bir vaka halini alan olayın iç yüzü romanın sonunda anlaşılır. Nüzhet Ulvi isimli genç bir adam yangında anne babalarını, yoksulluk nedeniyle de kardeşlerini kaybetmiş iki çocuğa bakabilmek için İspanyol gribini bahane ederek Hacı Ferhat Efendi ile Hafız İshak Efendi'yi dolandırmıştır.³⁰

Hakka Sığındık romanında işlenen İspanyol gribi toplumun farklı yönlerine ışık tutar. Bunlardan ilki, salgının ciddiyetini anlamayan bu nedenle de hastalığın yayılmasına ön ayak olan cahil insanlardır. "Hastalık, sağlık Allah'tan... Rabbimin takdiri ne ise o olur. Hekimler ne biliyormuş? Kelin medarı olsa kendi başına olur. Onlar ölmeyecek mi? Bu sene İspanyol'dan az hekim mi öldü? Ecele çare olmaz. O cahillere uyup da öyle söylemeyiniz. Rabbimin gücüne gider... Ona şirk koşmuş gibi olur' diyorlardı."³¹ Hastalığı Tanrı'nın takdiri olarak değerlendiren bu insanlar, hasta insanları ziyaret etmekten, onların eşyalarını kullanmaktan da çekinmezler. İkinci olaraksa romanda İspanyol gribinin, gelir adaletsizliğinin giderek arttığı bir dünyada zengin fakir ayırt etmeksizin insanların ölümüne neden olmasıdır. Romanın başında betimlenen mahallede, birçok ailenin günde tek öğün beslenebilmesi bile olanaksızken, Hacı Ferhat Efendi ile Hafız İshak Efendi'nin konaklarında her gün türlü yemekler pişirilir ve ziyafetler verilir. Bu adaletsizliğin devamı olarak ebeveynlerini kaybeden dokuz ve on bir yaşlarındaki iki çocuğun dilencilik ve fuhuş yaparak yaşamlarını sürdürmeye çalıştıklarından bahsedilir. Yani İspanyol gribi verem gibi, çoğunlukla konforsuz ortamlarda yaşayan, yetersiz beslenen insanlara değil maddi anlamda güç sahibi kişilere de bulaşır. Nüzhet Ulvi'nin Robin Hood gibi zenginden çalıp fakire vermesi ve İspanyol gribinin neden olduğu ölümler, yazarın bu adaletsizliği romantik bir bakış açısıyla giderme çabasıdır. Ayrıca bunu, kendini dini bütün olarak gören fakat hurafelerin, batıl inançların etkisinden

³⁰ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Hakka Sığındık*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.

³¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Hakka Sığındık*, s.20.

kurtulamamış kahramanlar üzerinden işleminde de yergi vardır. *Hakka Sığındık* romanında İspanyol gribi, toplumdaki aksaklıkları, cehaleti ortaya koymak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu nedenle gerçekçi bir tutumla işlenmiş ve dönemin anlayışını, koşullarını ortaya koyan bir arka plan olarak eserde yer almıştır.

Reşat Nuri Güntekin'in *Salgın* isimli uzun öyküsü 1935 yılında *Perşembe* dergisinde yayımlanmış, 2005 yılında da İnkılâp Yayınevi tarafından *Madalyonun Ters Tarafı* hikâyesi ile birlikte kitap olarak basılmıştır. *Salgın*, roman olmamasına rağmen hacimli bir eser olduğundan ve salgın altındaki koşullara yer verdiğinden bu çalışma kapsamında değerlendirilmesi uygun görülmüştür. *Salgın*, Gökpınar ilçesinin Karlıbel köyünde geçer. İlkokul öğretmeni Cevdet kaymakama yazdığı mektubunda, köyde bir salgın hastalığın baş gösterdiğini, hastaların şiddetli baş ağrısı ve kusmanın ardından ateşler içinde, ağızlarından kan gelerek üç dört gün içinde öldüğünü söyler. Öğretmen, ikinci olarak nahiye müdürüne gider. Çabalarının sonuç vermediğini gören Cevdet üçüncü olarak mutasarrıflığa yazar. Bu arada Karlıbel'e gönderilen doktorun zorlu kış şartlarından dolayı köye ulaşamaması nedeniyle Gökpınar'a Sağlık Müdürlüğünden müfettiş gönderilir. Öykünün sonunda olaya dâhil olan tüm bürokratlar fikir birliğiyle, köye gitmeden çevreden duydukları ayrıntılarla hastalık hakkında uydurma bir rapor hazırlarlar. Bu karışıklığın nedeninin asi, başına buyruk, düzen karşıtı davranışlarıyla bilinen öğretmen Cevdet olduğunu söylerler. Cevdet'e ihtar ve on beş gün maaş kesme cezası verirler. Fakat Cevdet'e aldığı cezaları tebliğ eden zarf, öğretmenin bilinmeyen bir salgın hastalık nedeniyle öldüğü bilgisiyle Kaymakamlığa iade edilir.³²

Salgın öyküsü, dünya tarihinde görülmüş, gerçek bir hastalıktan esinlenmez. Öyküde üzerinde durulan, salgının ışık tuttuğu aksaklıklardır. Hastalık hayalî olmasına rağmen ele alınış biçimi gerçekçidir. Köyde bulaşıcı bir hastalığın baş gösterdiğini fark edip Kaymakam'a mektup gönderen Cevdet şu satırları yazar: "Köylüler cahil insanlar, hastalıktan sakınmasını, korunmasını bilmiyorlar. 'Aman çoluk çocuğunuzu kollayın. Belki geçer' diyecek olursam kızıyorlar. 'Biz çok şükür Müslüman insanlarız. Hastadan iğrenmek günahdır' diyorlar."³³ Öyküden alınan bu kısımda tıpkı *Hakka Sığındık*'ta olduğu gibi insanların salgının yayılmasında etkili oldukları, bunun, onların batıl inançlarından, dini yanlış yorumlamalarına dayanan tavırlarından kaynaklandığı görülür. Öyküde ikinci olarak ise bürokrasinin işleyişine yönelik bir eleştiri vardır. İdarî birimler arasındaki kopukluk, mektupların yöneticilerin eline geçmesinde yaşanan gecikmeler, yine yöneticilerin karar almaktaki beceriksizlikleri ve umursamazlıkları, ilçenin yalnızca bir doktoru olması gibi sorunlar salgın etrafında eleştirilir. Reşat Nuri'nin pek çok eserinde din / din görevlileri ve öğretmenler üzerinden yaptığı karşılaştırma bu eserde de görülür. Aklı, cesareti ve aydınlığı temsil eden öğretmen tiplemesinin suçlu ilan edilmesi fakat salgın hastalık nedeniyle öldüğünden kendisine cezalandırmaya dair bilginin ulaştırılmaması eseri trajikomik hale getirir. Böylelikle adı konulamayan hastalık aracılığıyla 1930'ların Anadolu'suna ve zihniyetine ışık tutulur.

³² Reşat Nuri Güntekin, *Salgın & Madalyonun Ters Tarafı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005, s.7-77.

³³ Reşat Nuri Güntekin, *Salgın & Madalyonun Ters Tarafı*, s.11.

Yaşar Kemal'in 1952'de yayımlanan *Hüyükteki Nar Ağacı* adlı romanında ise sıtma yer verilir. Romanda, tarladaki ekinleri kuruduğu ve yoksulluk çektikleri için Çukurova'ya ırgatlık yapmaya giden bir grup insanın öyküsü anlatılır. Beş kişiden oluşan grupta Yusuf sıtma hastasıdır. Daha önce çalışmak için gittiği Çukurova'da hastalanmıştır. "Sağ eliyle boyuna karnını gösteriyordu. Karnı gebe karıların karnı gibiydi. Boynu çöp gibi ince, kalın dudakları yarık yuruk, yüzünde kan eseri yoktu."³⁴ Ne var ki romanın başında arkadaşlarını Çukurova'ya gitmekten vazgeçirmeye çalışan Yusuf, daha sonra ekonomik kaygılarla arkadaşlarına katılır. İş bulamadan, karınları doğru dürüst doyuramadan zorlu şartlar altında yaptıkları bu yolculuk Yusuf için oldukça zahmetli olur. Sağlık durumu giderek kötüleşir, yürüyemez hale gelir. "Kimi her yanını ateş alıyor, baygın düşüyor, kimi üşüyordu yayla karı gibi. İki haftadan sonra gayrı yürüyemez oldu. Ekmek yemiyor, bol bol Çukurovanın ılık, kan gibi suyunu içiyordu. Bir deri bir kemik kaldı."³⁵ Ayrıca iş bulma umuduyla Çukurova'yı baştan sona kateden grup yollarda sıtmadan hayatlarını kaybetmiş insanlara rastlarlar. "Yollarda kalmış ölümler gördüler. Bir akşamüstü karşılaştıkları ölümlerin üstünü yolun tozları örtmüştü. Tozların altındaki yüzü kehribar gibiydi. Bacaklarını germiş, ayaklarını dikmişti."³⁶ Roman, kutsal kabul ettikleri nar ağacına ulaşmalarıyla sona erer. *Hüyükteki Nar Ağacı*'nda sıtma aracılığıyla insanların çaresizliği, geçinmek, hayatta kalabilmek uğruna neleri göze aldıkları, eserin geçtiği coğrafyanın özellikleri konu edilir. Yaşar Kemal'in romanında salgın hastalık toplumsal sorunlara ışık tutmak için kullanılan bir temadır. Yusuf'un hasta olmasına rağmen çalışmak istemesi, yollarda kalan ölümler, traktörlerin tarımda kullanılmaya başlamasıyla işçilerin iş bulamaması gibi sorunlar hem sistemi betimler hem de eleştirir.

2020 yılından beri devam etmekte olan COVID-19'u işleyen edebiyat eserlerinin sayısının zamanla artacağı muhakkaktır. Mehmet Eroğlu'nun 2021 yılında çıkan son romanı *Meraklı Adamın On Gününü*'nde ise hastalığa dönemin koşullarını, insanların tavırlarını anlatırken yer verilmiştir. Roman, birinci kitabı *Kötü Adamın On Gününü* (2019), ikinci kitabı *İyi Adamın On Gününü* (2020) olan polisiye serinin son kitabıdır. Romanda eski bir avukat olan Sadık Demir'in TikTok fenomeni genç bir kadının kayboluşunu araştırırken başından geçenler anlatılır. Korona salgının ilk günlerinde yaşanan maske bulma sıkıntısından, insanların marketlere hücum etmesinden bahseder. Apartman görevlisi, Sadık'a piyasada bulamayacağını söyleyerek tanesi beş liradan maskeye satmaya çalışır. Eczanelerde kolonya ve dezenfektan da kalmadığını söyleyerek maske alması için onu ikna etmek ister, bir lira indirim yaparak maskeyi Sadık'a satar.³⁷ İnsanlar tıpkı *Hüyükteki Nar Ağacı*'nda olduğu gibi geçinebilmek uğruna canlarını tehlikeye atarlar. "Virüse asıl aldırmayan kalabalık PTT şubesinin önünde. (...) İzdiham sıranın başında. Virüs nedeniyle ihtiyaç sahiplerine dağıtılacağı söylenen bin liranın peşine düşen yoksullar, gözyaşlarına aldırmadan birbirlerini eziyorlar. Sosyal mesafenin ruhuna Fatiha."³⁸ Salgın, insanların parasız kalacakları konusunda endişeye kapılmasına neden olmuştur.

³⁴ Yaşar Kemal, *Hüyükteki Nar Ağacı*, İstanbul: YKY Yayınları, 2020, s.10.

³⁵ Yaşar Kemal, *Hüyükteki Nar Ağacı*, s.38.

³⁶ Yaşar Kemal, *Hüyükteki Nar Ağacı*, s.37.

³⁷ Mehmet Eroğlu, *Meraklı Adamın On Gününü*, İletişim Yayınları, s.13.

³⁸ Mehmet Eroğlu, *Meraklı Adamın On Gününü*, s.33.

Bu nedenle de insanlar hastalanmaktan çekinmeyerek yardım sırasında birbirlerini ezerler. Hastalıkla beraber, insanlar yaşamlarını sürdürmelerinin temel gereklerinden olan beslenmenin tehdit altında olduğunu sezmişler ve yiyecek depolamaya başlamışlardır. Sadık bunu şu sözlerle ifade eder: “Gerçekten de market, kapıdaki adamın dediği gibi dolu, girince görüyoruz. Öyle anlaşılıyor ki insanlar salgınlarda fazla yiyip içiyor. Tabii buna istifçilik damarlarının kabarmasını da eklemek gerek...”³⁹ Aslında bu durum insanın tehlike altında yaşamını sürdürme çabasıdır. *Meraklı Adamın On Günü*’nde olay örgüsünü şekillendiren polisiye kurgunun özellikleri olan suç, suçlu ve gizemdir, romanın ana teması korona değildir. Fakat olay 2020 yılında geçtiği için yazar, toplumun gündeminden beslenir. Sokakları betimlerken, dükkânların önünden geçerken, karakterleri tanıtırken koronanın yaşamımızdaki etkilerini göz ardı etmez. Aslında bu tutum bölümün başında vurgulandığı üzere günlük yaşamla edebiyatın kurduğu gerçekçi ilişkiye dayanır.

Tanzimat’tan bu yana Türk romanında görülen salgın hastalıklardan verem dışında olanlar, eleştirel bir tavırla dönemin şartlarını, insanların anlayışlarını, sistemi değerlendirirler. Bu eserlerde ele alınan salgın, çoğunlukla olayların içindeki bir unsur veya romanın fonudur. Salgın aracılığıyla yöneticilerin tutumları, insanların cahilliği, ekonomik sıkıntılar konu edilir. Yaşar Kemal’in ve Mehmet Eroğlu’nun romanlarındaki ortak tavır ise şudur: İnsan, ölümcül bir hastalıkla karşı karşıya olsa dahi geçinme endişesi hastalığa yakalanma ihtimalini görmezden gelmesine neden olur. Çünkü Doğu kültüründe teslimiyet ve kabullenme vardır, hastalık yaşamı sona erdirmek için sadece bir araçtır. Oysa insanın hayatta olduğu sürece geçinebilmesi için para kazanması gerekir. Buna bir de zorlu ekonomik koşullar eklendiğinde kişi hayati tehlikesini ikinci plana atar. Ayrıca Reşat Nuri’nin *Salgın* öyküsüyle Hüseyin Rahmi’nin *Hakka Sığındık* romanında insanların salgın tehlikesini dikkate almamasına din kaynaklı bir açıklama getirilir. Her iki eserde de insanlar, ecelin Allah’tan olduğunu ve hastaya yardımcı olmanın Müslüman kişinin görevlerinden olduğunu söyleyerek hasta insanlarla bir arada olmaktan, onları ziyaret etmekten çekinmezler. Verem ise sıtma, İspanyol gribi, korona gibi hastalıkların aksine yaşamın trajedilerinden beslenir. İyi beslenemediği, fiziksel imkânların yetersiz olduğu yerlerde yaşadığı için vereme yakalanan bireylerin yoksullukları anlatılardaki dram unsurunu güçlendirir. Verem, kişinin ciğerlerindeki enfeksiyona, imkânlarının yetersizliğine değil çaresizliğine, ümitsizliğine, ayrılık acısına, karşılıksız aşkına veya sanatçı ruhuna işaret eder.

Distopik ve Fantastik Unsurlar Bağlamında Salgın Hastalıklar

Türk edebiyatındaki salgın hastalık teması 2000’lerden sonra yeni bir görünüm kazanır. Artık toplumcu eleştirinin aracı olmaktan çıkarak ve edebiyatın gerçeklikle kurduğu, betimlemeye, tespit etmeye dayanan ilişkiden sıyrılarak yeni gerçekliğin inşasında söz sahibi olur. Bu gerçekliğin temelinde distopik ve fantastik unsurlar vardır. Yeni dünya düzeni kaosun ve yıkımın ardından kurulur. Salgın hastalıkların şekillendirdiği yeni dünya, insanları otoriter, karamsar ve kötücül bir gerçeklikle karşı karşıya getirir. Bu dünya yer yer hayal mi gerçek mi olduğu ayırt edilemeyen, insan aklını şüpheyeye düşüren unsurlarla çevrilidir.

³⁹ Mehmet Eroğlu, *Meraklı Adamın On Günü*, s.40-41.

Şebnem Şenyer'in 2008 yılında yayımlanan *30 Şubat Bir Gülme Salgının Romanı* isimli eserinde şehri etkisi altına alan ve şubat ayı boyunca devam eden gülme salgını konu edilir. Hastalığa yakalanan insanların birçoğu gülerken nefessiz kalarak, damarları yırtılarak, kalp krizi geçirerek ölürlür. Üstelik salgına yakalanan insanlar, sağlıklı insanları gıdıklayarak hastalığı bulaştırırlar. Salgını durduran tek şey insanların rüya görmesidir. Romanın sonunda rüya makinesinin icadıyla hastalık sona erer.⁴⁰ Şebnem Şenyer'in eseri çeşitli fantastik unsurlarla örülmüştür. Gülmenin bulaşıcı bir hastalığa dönüşmesi, rüya makinesinin icadı, ana kahraman Afsane Sahavet'in kardeşi Onan'ın takvimcilik denilen meslekle geçimini sağlaması, Afsane'nin kızının rüya görmeme hastalığına yakalanması ve bu konuda tedavi görmesi romanı fantastik yapan niteliklerdir. Özlük'ün fantastik tanımına uygun olarak gerçek dünyanın içinde gerçeküstü unsurlara yer vererek okuyucuyu şaşırtıp kararsız bırakırlar.⁴¹ Romanda karantinalar, şehrin giriş çıkışlarının kapatılması, insanların gülmeden etkilenmemeleri için maskeyle yüzlerini kapatması gibi bulaşıcı hastalıkların gerçeklerinden de bahsedilir.

Afşin Kum'un *Sıcak Kafası*'nda (2016), Cem Akaş'ın *Y'sinde* (2018), Onur Gürleyen'in *Hastalık*'inde (2018) ise salgın hastalıklar sonucu ortaya çıkan distopik dünyalar anlatılır. *Sıcak Kafa*'da ARDS'in (Acquired Reasoning Deficiency Syndrome / Edinilmiş Akıl Yürütme Yoksunluğu Sendromu) yayıldığı bir dünya anlatılır. Hastalığa yakalanarak anlamsız ifadelerle konuşmaya "abuklama" adı verilir. Hastalığın bulaşması için yaklaşık altı dakika abuklayan birisiyle konuşmanız yeterlidir. Bu nedenle bütün dünyada karantina bölgeleri oluşturulur. Televizyon ve internet hizmetleri durdurulur. Çünkü sağlıklı insanların abuklayan kişinin görüntülerini izlemesi de hastalığın bulaşmasına neden olur. İnsanlar evlerinin dışında mümkün olduğunca az insanla muhatap olmaya çalışırlar. Romanda hastalığa yakalanıp kendini iyileştirmeyi başaran fakat tedaviye ait belgeler yangında kaybolduğu için tedavinin yöntemlerini hatırlamayan dilbilimci Murat Siyavuş'un başından geçenler anlatılır. Roman, SMK'da (Salgın Önleme Merkezi) hastalığa karşı tedavi geliştirmeye çalışan Murat Siyavuş'un ikinci kez hastalığa yakalanmasıyla sona erer.⁴² *Y* isimli romanda, yıllar önce yaşanan bir salgından sonra kadınların erkek çocuk doğuramadığı, doğan erkek çocukların da öldüğü, bu nedenle sadece kadınların kaldığı bir dünya anlatılır. Yeni dünyada erkeklik artık tehlikeli ve zararlı bir hastalık olarak kabul edilir. Roman, Arendi ve İliada isimli iki kadının yaşadıkları evin önüne sepette erkek bir bebek bırakılmasıyla başlar. Çift, Constantine adını verdikleri bu bebeği kadın olarak yetiştirir ve erkek olduğunu herkesten saklarlar. Roman, bu çiftin ve Constantine'nin başından geçenleri anlatır. *Y* romanında salgın, dünyayı şekillendiren tarihi bir gerçeklik olarak işlenir. Bu nedenle salgın sırasında insanların yaşamı değil, onun ardından oluşan yeni dünya düzeni anlatılır.⁴³ Onur Gürleyen'in *Hastalık* isimli romanında ise, aniden şehrin bir yakasında ortaya çıkan, insanların vücutlarında mor, yeşil izlerle, kızarıklarla kendini belli eden, onların acılar içerisinde kıvrınmasına neden olan bir salgından bahsedilir. Salgın zaman içerisinde şehrin her iki yakasında da görülür. Fakat salgının ilk

⁴⁰ Şebnem Şenyer, *30 Şubat Bir Gülme Salgının Romanı*, İstanbul: Can Yayınları, 2008.

⁴¹ Nuran Özlük, *Türk Edebiyatında Fantastik Roman*, İstanbul: Hiperlink Yayınları, s.28.

⁴² Afşin Kum, *Sıcak Kafa*, İstanbul: April Yayınları, 2016.

⁴³ Cem Akaş, *Y*, İstanbul: Can Yayınları, 2018.

ortaya çıktığı yer karantina bölgesi kabul edilir. Hasta olanlar oraya gönderilir, oradan kimsenin çıkmasına izin verilmez. Zamanla hastalığa yakalananların yaşamlarını devam ettirdikleri görülür. Ne var ki ciltleri yeşil bir renk almakta, çok zayıfladıkları için vücutlarındaki mavi damarlar seçilmekte, tırnakları, dişleri ve kulakları sivrilip uzamaktadır. Hastalık ölümcül olmaktan çıkınca şehrin iki yakası arasında savaş başlar. Çoğunlukla sağlıklı insanlardan oluşan taraf savaşta yenilir, insanlar yiyecek, barınma gibi temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz hale gelirler. Birçok yerde çalışma kampları kurulur.⁴⁴

Sıcak Kafa, *Y*, *Hastalık* romanlarının ortak özelliği distopik unsurlardır. Distopya sözcüğü hastalıklı, kötü, kusurlu, sakıncalı yer anlamlarındaki “dus” ve “topos” sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur.⁴⁵ Edebiyatta ise kaosun ve yıkımın ardından kurulan yeni düzene işaret eder. Kaba tabiriyle ütopyanın tersi özellikler gösteren bir dünyayı anlatır. Bu dünyada, insanların temel ihtiyaçlarını gidermekte sıkıntı yaşamaları, bu nedenle ilkel yöntemlerle ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaları, manevî duygu ve davranışlardan uzaklaşmaları gibi özellikler görülebilir. Fakat bu romanların en tipik özellikleri baskıcı, otoriter, denetleyen ve gözetleyen yönetimlerin iş başına geçmesidir. Salgının kontrol altında tutulmak istemesiyle alınan yeni önlemler bir süre sonra toplumların yaşam biçimi haline gelir. Hastalığın bulaşmasını engellemek için kurulan karantina bölgeleri sosyal sınıf göstergelerine dönüşür. *Sıcak Kafa*'da insanların refah içerisinde yaşadığı Salgın Kontrol Merkezi, *Hastalık*'ta sağlıklı insanların yaşadığı şehrin bir yakası buna örnek olarak verilebilir. *Hastalık* romanında insanların karınlarını doyurmak için çalışma kamplarında çalışmaya mecbur bırakılmaları, *Y* romanında devletin erkeklerin takibini yapabilmek adına insanların seyahat, hastalık geçmişi, eğitim hayatı, iş olanakları, kültür sanat ürünlerinin dağıtımını gibi günlük yaşam kapsamındaki pek çok ayrıntıda söz sahibi olması otoriter yönetim mekanizmasının örneklerindedir. Korona önlemleri kapsamında gündeme gelen HES kodları, Çin'in karantina önlemleri kapsamında binalara, metro girişlerine ve tren istasyonlarına yerleştirdiği kameralar henüz bir edebiyat eserine konu olmasalar da benzer bir bakış açısıyla değerlendirilebilir. Peki 2000'lerden sonra kaleme alınan edebiyat eserlerinde salgın teması neden dönüşüme uğramıştır?

Distopik eserlerin çoğunda görülen gözetlemenin temeli modernizmin tekçi, mutlakçı ve hiyerarşik yapısına dayanır. Bu yapı 80'lere kadar devletin koyduğu yaptırımlar, idareciler, kolluk güçleri aracılığıyla baskıcı biçimde sağlanırken dijital çağın giderek yükselişe geçmesiyle gözetlemenin biçimi de değişir. Okmeydan'a göre günümüzde insanlar haz ve eğlence fikriyle artık görünür olmayı kanıksamışlardır. Yani modernist dönemde zorlamaya dayalı gözetim yerini gönüllü gözetime bırakmıştır.⁴⁶ Seyahat edebilmek, insanların toplu halde bulunduğu binalara girmek için kullanılması mecburi olan sağlık uygulamaları, bilgisayar ve cep telefonu kullanımı, kamera kayıtları insanları günlük yaşamlarını sürdürebilmek adına gözetleme karşısında umursamaz yapmıştır. Bu duruma, modernizmin sistem ve düzen

⁴⁴ Onur Gürleyen, *Hastalık*, İstanbul: NotaBene Yayınları, 2018.

⁴⁵ Gregory Claeys, *Ütopya Edebiyatı*, çev. Zeynep Demirsü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s.4.

⁴⁶ Sefa Bitirim Okmeydan, “Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: ‘Panoptikon’dan ‘Sinoptikon’ ve ‘Omniptikon’a’”, *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 8/30 (2017), s.47.

önceliğine zıt şekilde postmodernizmin öne sürdüğü kaos ve anarşi de eklenince distopik edebiyatın unsurları tamamlanmış olur. Ayrıca postmodernizm, modernizmin öncelendiği akılcılığa tepki olarak hayali, olağanüstü anlatılara, büyü, efsane, mit gibi akıldışı unsurlara yer verir. Bu unsurların varlığı fantastik metinlerin gelişimine zemin hazırlar. Böylelikle yakın tarihli salgının işlendiği metinler, modernizm ve postmodernizmin etkisiyle distopik ve fantastik özellikler gösterir. Çünkü insanın artık yaşamı, insanları ve kendisini kavrama, yorumlama biçimi değişmiştir. Önemli olan hastalığın kendisi ve tedavisi değil, hastalık fikri etrafında insanlığın ve dünyanın geçirdiği dönüşümdür. Bu nedenle distopik/fantastik unsurlar bağlamında değerlendirilen dört romanda da olay hayali hastalıklar etrafında kurgulanır.

Sonuç

Salgın hastalıkların geçmişi insanlığın ortaya çıkışına dek götürülebilir. Bu uzun süreçte hastalıkların edebiyatla kurduğu ilişki de çok yönlüdür. Modern Türk romanında bu ilişkinin seyri hakkında fikir sahibi olabilmek adına bu çalışmada *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi*, *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*, *Aşk-ı Memnu*, *Hakka Sığındık*, *Yeşil Gece*, *Salgın*, *Hüyükteki Nar Ağacı*, *30 Şubat Bir Gülme Salgınının Romanı*, *Sıcak Kafa*, *Y*, *Hastalık*, *Meraklı Adamın On Günü* isimli eserlerden örnekler verilmiş, otuz bir romandaki hastalıkların ise dökümü yapılmıştır.

19. yüzyılda Türk edebiyatında da dünya edebiyatlarında olduğu gibi verem, salgın hastalık temasının ilk sıralarında yer alır. Yazar ve şairler veremin yarattığı kaygıdan değil, trajedisinden, sembolik anlamlarından beslenir. II. Meşrutiyet Devri'nde, cumhuriyetin ilk yıllarında verem romanlarda görülmeye devam etse de olay örgüsü ve karakter yaratımı üzerindeki etkisi giderek azalır. Veremle birlikte romanlarda işlenmeye başlanan diğer salgın hastalıklar ise özellikle cumhuriyetin ilanından sonra toplumcu gerçekçi bir bakış açısıyla ele alınmaya başlar. Bunda, Anadolu merkezli eğitim ve aydınlanma hareketinin başlamasının da etkisi vardır. Böylelikle salgın hastalıklar yöneticilerin beceriksizliğini, idarî birimlerdeki aksaklıkları, gelir adaletsizliğini, yoksulluğu, cehaleti anlatmak için birer tema haline gelirler.

2000'li yıllara gelindiğinde postmodernizmin etkisiyle hayali salgın teması etrafında, distopik ve fantastik anlatılar ortaya çıkar. Bu eserlerde salgın, kaos ve yıkıma neden olduktan sonra yeni bir dünya düzeninin doğmasına neden olur. Bu dünya düzeni, devletin salgını kontrol etme amacıyla koyduğu kuralların kalıcı ve daha katı hale geldiği, insanların temel ihtiyaçlarını gidermekte sıkıntı yaşadığı, sosyal sınıflar arasındaki uçurumların arttığı bir yaşamı destekler.

Dönem fark etmeksizin incelenen romanların çoğunda hastalığı ciddiye almayan ve çeşitli nedenlerle izolasyonu önemsemeyen insanlardan oluşan bir grup yer alır. Distopik anlatılarda ise anarşinin hüküm sürdüğü bir ortamda insanların beslenme ve barınma ihtiyaçlarını gidermek için yasadışı yollara ve şiddete başvurdukları görülür. Türk edebiyatında, tarihte görülen salgınların işlendiği romanların hiçbirinde ülke veya şehir düzeyinde bir karantinadan bahsedilmemiştir. İn-

sanlar, hijyen ve sosyal mesafe kurallarına uygun biçimde yaşamlarına devam etmişlerdir. Şehir ve ülke sınırlarının kapatılmasına, karantina bölgelerinin oluşturulmasına yalnızca distopik/fantastik anlatılarda yer verilir. 2020 yılından beri devam eden süreçte görülmüştür ki insanlık kendisini fantastik olarak değerlendirdiği yeni bir gerçekliğin içinde bulmuştur. İnsanlığın son aylarda karşı karşıya kaldığı gelişmelerin bu denli sarsıcı olmasının ardında yatan nedenlerden biri de kurgulanan kaosun günlük yaşamın gerçekliği halini almasıdır.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*. Haz. Mehmet Emin Agar. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.
- Akaş, Cem. Y, İstanbul: Can Yayınları, 2018.
- Akça, Fatih. “Çağdaş Bir Kış Masalı: *Tipi*”. *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası). 44 (2020): 127-130.
- Asiltürk, Bâki. *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Hastalık*. İstanbul: İkarus Yayınları, 2009.
- Bulut, Faik, “Salgın ve Hastalıkların Edebiyat ve Sanata Yansımış Hikayeleri”. *İndepent Türkçe*. Erişim 26 Ocak, 2021.
<https://www.indyurk.com/node/162101/turkiyeden-sesler/salgın-hastalıkların-edebiyat-ve-sanata-yansımış-hikayeleri>.
- Claeys, Gregory. *Ütopya Edebiyatı*. Çev., Zeynep Demirsü. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Çeçen, Namık. “1933’ten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıkların İşlenişine Genel Bir Bakış”. *Milli Eğitim*. 1 (2020): 919-946.
- Çıkla, Selçuk. *Edebiyat ve Hastalık*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.
- Demir, Eda. “Philip Roth’un *Nemesis*’inde Ayarı Bozuk Terazi ve İlahi Adalet”. *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası). 44 (2020): 131-135.
- Doğru, İsmail Cem. “Shelley’nin Kapanış Teorisi: Son İnsan”. *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası). 44 (2020): 19-26.
- Domini, John. “Uyduruk Haberler, Aşırı Vatanseverlik ve Savaş: 1918’de Amerika”. Çev., Altay Ömer Erdoğan. *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası). 44 (2020): 56-62.
- Erdemir, Firdevs, Gülzade Uysal, Ahu Çırlak ve Arzu Akman. “Yeni ve Yeniden Tanımlanan Enfeksiyonlar ve Enfeksiyon Kontrolü II 21. Yüzyılda Yeniden Tanımlanan Enfeksiyonlar ve Enfeksiyon Kontrolü”. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*. 27/1 (2020): 61-75.
- Erdoğan, Altay Ömer. “Korkunç Şeylerin Masumiyeti”. *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası). 44 (2020): 145-151.
- Erk Görgülü, Hüma. “*Cehennem: Şimdi Değilse, Ne Zaman?*”. *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası). 44 (2020): 136-140.
- Eroğlu, Mehmet. *Meraklı Adamın On Günü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güntekin, Reşat Nuri. *Salgın & Madalyonun Ters Tarafı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005.
- Güntekin, Reşat Nuri. *Yeşil Gece*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2017.

- Gürleyen, Onur. *Hastalık*. İstanbul: NotaBene Yayınları, 2018.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi. *Hakka Sığındık*. Haz., Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.
- Kalkan, Melike Selcan. “19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Verem Hastalığı”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017.
- Kara, Esra. “Toplumsal Bir Olgu Olarak Sanat ve Edebiyat (Küçük Bir Sanatçının Omuzlarında Koca Bir Evren)”. *Hece* (Hayat Edebiyat Siyaset Özel Sayısı). 90/91/92 (2004): 138-139.
- Karakiraz, Erkan. “Edgar Allen Poe’nun Maskesi – Kızıl Ölümün Maskesi Üzerine”. *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası). 44 (2020): 32-34.
- Kemal, Yaşar. *Hüyükteki Nar Ağacı*. İstanbul: YKY Yayınları, 2020.
- Kum, Afşin. *Sıcak Kafa*. İstanbul: April Yayınları, 2016.
- Okmeydan, Sefa Bitirim. “Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: ‘Panoptikon’dan ‘Sinoptikon’ ve ‘Omniptikon’a’”. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*. 8/30 (2017): 45-69.
- Özlük, Nuran. *Türk Edebiyatında Fantastik Roman*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2011.
- Parıldar, Hülya. “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*. 30 (2020): 19-26.
- Sontag, Susan. *Metafor Olarak Hastalık Aids ve Metaforları*. Çev., Osman Akınhay. İstanbul: Can Yayınları, 2020.
- Şemsettin Sami. *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat*. Haz., Özlem Nemutlu. İstanbul: Özgür Yayınları, 2015.
- Şenyer, Şebnem. *30 Şubat Bir Gülme Salgının Romanı*. İstanbul: Can Yayınları, 2008.
- Uğurlu, Yavuz Selim. “Türk Romanında Verem Üzerine Bir İnceleme”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15 (2020): 57-69.
- Uraldı, Cem. “Edebiyat ve Sağlık”. *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası). 225 (2015): 101-102.
- Uşaklıgil, Halit Ziya. *Aşk-ı Memnu*. Haz., Muharrem Kaya. İstanbul: Özgür Yayınları, 2015.
- Yalçın Çelik, Sıddıka Dilek. “Orhan Kemal’in Hikayelerinde İnce Hastalık: Verem ve Veremliler”. *Doğumunun Yüzüncü Yılında Orhan Kemal Sempozyumu Kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2016.
- Yalman, Neslihan. “Koronavirüsten Öncesi – Romandan Güne Bakmak ‘Salgın’ Notları: İzmir, Türkiye 1 Haziran 2020”. *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası). 44 (2020): 93-100.
- Yenen, Zeynep. “Trump ve Bolsonaro Manzoni Okusaydı”. *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası). 44 (2020): 27-31.
- Yılmaz, Medeni. “Venedik’te Ölüm: Şimdi Ben Gidiyorum, Phaidros, Sen Burada Kal!”. *Roman Kahramanları* (Salgın Edebiyatı Dosyası). 44 (2020): 35-40.

Epidemic Diseases in Turkish Novel

HAYRUNİSA TOPÇU*

nisa@hacettepe.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2624-5148

Abstract: *The history of epidemics is as old as the emergence of humanity. Mass deaths, desperation and suffering become a rich source of material in terms of literature. In this study called Epidemic Diseases within Turkish Novel, works that have been about epidemic diseases in novels since Tanzimat have been tried to be identified. Among these works, in chronological order Felâtnun Bey ile Râkım Efendi, Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat, Aşk-ı Memnu, Hakka Sığındık, Yeşil Gece, Salgın, Hüyükteki Nar Ağacı, 30 Şubat Bir Gülme Salgının Romanı, Sıcak Kafa, Y, Hastalık, Meraklı Adamın On Günü have been selected for evaluation. The purpose of evaluation these novels is to observe the shift in the epidemic theme in novels. As a matter of fact while tuberculosis disease stands out in the novels of Tanzimat and Servet-i Fünûn; the epidemic becomes a tool in referring to social problems in the novels of the Second Constitutional and Republic Period. In novels written in 2000s, the epidemic theme is shaped around dystopian / fantastic elements.*

Keywords: *Disease, Epidemics, Turkish novel, Fantastic novel, Dystopian novel*

* Dr. Lect., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature.

Karantinada Dasein Olmak: *Homemade* Antoloji Serisine Heideggerci Bir Okuma

YASEMİN ÖZKENT*

yaseminozkent@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8617-8429

Öz: *Homemade* (2020) isimli kısa film antolojisi koronavirüs pandemisi nedeniyle neredeyse tüm dünyanın karantinada olduğu sırada Netflix tarafından yayınlanmıştır. Farklı yönetmenler tarafından çekilmiş on yedi kısa film, birbirinden bağımsız hikâyelerinden oluşmaktadır. Filmler, pandemi kriziyle birlikte yaşanan “kaygı”, “korku”, “endişe”, “yalnızlık” ve “ölüm” gibi varoluşsal temaları, sanatsal bir dille ifşa etmektedir. Bu düşüncelerden yola çıkan çalışmada *Homemade*’in, Martin Heidegger’in felsefesini bir eylem olarak açığa çıkaran anlatı yapısına sahip olduğu ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda, *Homemade* örneklemini üzerinden Heidegger’in varoluşsal ontolojisinin özcü temalarının bulgulanması amaçlanmaktadır. Çalışmada, Heidegger’in ontolojisi, pandeminin oluşturduğu kriz ortamındaki insanın duygu ve düşünce dünyasındaki değişimlerle ilişkilendirilmiştir. Kısa filmler, Heidegger’in varlığı anlama minvali olarak temellendirdiği Dasein kavramı ekseninde değerlendirilmiştir. Dasein olmanın temel ereklerinden “dünya-içinde-varlık”, “kaygı-duyan-varlık” ve “ölüme-doğru-varlık” üzerinden karantina ve pandemi süreci tahlil edilmiştir. Bu bağlamda karantinanın, her günkü Dasein’in kendi varlığının en zati imkanını açığa çıkardığı savunulmaktadır. Dasein izole bir şekilde yaşarken, başkalarıyla birlikte-varolduğunu bilerek kendi varoluşunu tesis etme yoluna girmiştir.

Anahtar kelimeler: Koronavirüs, Martin Heidegger, Dasein, Antoloji Serisi, *Homemade*

Giriş

Koronavirüs pandemisinin başlamasıyla gerçekleşen küresel krizin etkilediği alanların başında sinema ve televizyon sektörü gelmektedir. Netflix, pandemi krizine orijinal içerik olarak ürettiği bağımsız filmlerle çözüm bulmuştur. On yedi farklı yönetmenin çektiği kısa filmlerden oluşan *Homemade* (2020)¹ isimli antolo-

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

¹ *Homemade* antoloji serisinde yer alan filmler sırasıyla şöyledir: *Ladj Ly* (Ladj Ly, Fransa), *Voyage Au Bout De La Nuit* (Paolo Sorrentino, İtalya), *The Lucky Ones* (Rachel Morrison, ABD), *Last Call* (Pablo Larraín, Şili), *Couple Splits Up While In Lockdown LOL* (Rungano Nyoni, Portekiz), *Espacios* (Natalia Beristáin, Meksika), *Casino* (Sebastian Schipper, Almanya), *Last Message* (Naomi Kawase, Japonya), *Ferosa* (David Mackenzie, İskoçya), *Penelope* (Maggie Gyllenhaal, ABD), *Mayroun and the Unicorn* (Nadine Labaki ve Khaled Mouzanar, Lübnan), *Annex* (Antonio Campos, ABD), *Johnny Ma* (Johnny Ma, Meksika), *Crickets* (Kristen Stewart, ABD), *Unexpected Gift* (Gurinder Chadha, Londra), *Algoritmo* (Sebastián Lelio, Şili), *Ride It Out* (Ana Lily Amirpour, ABD). İtalyan-Şili ortak yapılı olan proje, Pablo Larraín, Juan de Dios Larraín ve Lorenzo Mieli tarafından tasarlanmıştır. <https://www.netflix.com/title/81285512>.

ji serisini², neredeyse tüm dünyanın eve kapandığı dönemde yayınlamıştır. Kriz zamanlarında yaratıcı film yapımcılığına iyi bir örnek teşkil eden *Homemade*, çoğunlukla cep telefonu ya da evde bulunan kameralarla çekilmiş filmlerden oluşmaktadır. Drone kamera kullananlar dışında yönetmenlerin çoğu filmlerini evinde, evinin bahçesinde, balkonunda ya da çevresinde çekmiştir. Kısa film serisinin farklı yönetmenleri bir araya getirmesi ve yönetmenlerin karantinadaki ortak yaşam deneyimlerini öznel bakış açısıyla yorumlamaları, uluslararası sinema alanında oldukça ufuk açıcıdır.

Kısa filmlerin yönetmenlerine tematik bir sınırlama getirilmemesine rağmen filmlerin hepsi pandemiyle ve karantinayla ilişkili birer hikâye anlatmaktadır. Aile hayatı, zaman geçirme etkinliği, pandeminin çocuklar üzerindeki etkisi ya da varoluş idesi filmlerin odaklandığı konulardır. Karantina sürecinde yaşanan ritüeller neredeyse her filme yerleştirilmiştir. Esasen küresel bir şirketin aynı anda dünyayı etkilemek için yaptığı küresel bir girişim olan *Homemade*, pandemi üzerine evrensel bir dil yakalamayı başarmıştır. Kısa filmlerin birçoğu günlük rutinitinde kendi varoluşunu sorgulamayı çoğu zaman düşünmeyen insanın, karantinayla birlikte girdiği varoluş sorgulamasının altını çizmektedir. Bu yönüyle filmleri felsefi düşünmede bir müttefik olarak görmek olanaklıdır. Robert Sinnerbrink'in de belirttiği üzere sinemaya, bir temsili indirgeme aracı olarak tasarlanmış kaynak olarak yaklaşılabilir. Filmler, varlığın hakikatini şiirsel bir yolla açığa çıkarma deneyimidir. Sinemanın gerçeklikle ilişkisini Andre Bazin, zamanın ve bilincin özetlenmesi, Siegfried Kracauer fiziksel gerçekliğin karşılık bulması, Walter Benjamin elverişli olanın bilinçsizce açığa çıkarılması, Gilles Deleuze hareket ve zaman birleşimiyle düşünce ve görüntülerin algılanması ve Martin Heidegger gerçeğin yaratıcı bir biçimde ifşa edilişi olarak açıklar. Bir bakıma sinema, sanal ve kurgusal dünyalar inşa ederek dünya-içinde-varlığın farklı yönlerini ortaya çıkarır.³ Bu anlamda *Homemade*, Heidegger'in yaklaşımıyla bir "açığa çıkarma" fenomeni olarak görülebilir. Nitekim Heidegger "The Turning" (1971) adlı makalesinde sinemayı bir imge biçimi olarak gördüğünü ifade eder.⁴ Bu doğrultuda kısa film serisi, hakikati alışlagelmişin dışında teknolojik araçlarla aktarması ve hayal gücünün olanaklarını kullanması bakımından Heidegger'in "şiirsel düşünme"⁵ kavramını uygulamak için iyi bir örnektir.

Koronavirüs pandemisine ontolojik varoluşçu bir perspektiften bakmak, bu kadim sorgulama biçiminin bilim ve teknoloji çağında yol göstericiliğini ortaya koyar. Kitlelölümlerin söz konusu olduğu pandemi sürecinde "varolma"nın an-

² Antoloji serisi, birbiriyle örtüşen bir tema çerçevesinde geliştirilen hikâyelerden oluşmaktadır. Televizyonun altın çağı olarak kabul edilen 1950'li ve 1960'lı yıllarda oldukça popüler bir anlatı biçimidir. Daniela M. Schlütz, "Contemporary Quality TV: The Entertainment Experience of Complex Serial Narratives", *Annals of the International Communication Association*, 40/1 (2015), s.96.

³ Robert Sinnerbrink, "Techne and Poiesis: On Heidegger and Film Theory", *Techne/Technology, Researching Cinema and Media Technologies Their Development, Use, and Impact*, der., Annie van den Oever, Amsterdam, Holland: Amsterdam University Press, 2014, s.77.

⁴ Martin Heidegger, "The Turning", çev., Kenneth R. Maly, *Research in Phenomenology*, 1 (1971), s.15.

⁵ Heidegger bu kavramı *The Question Concerning Technology and Other Essays* (1977) adlı kitabında kullanır. Kavram aracılığıyla şeylerin kendi gerçekliklerinin güzel sanat aracılığıyla açığa çıkarılmasını ifade eder. Martin Heidegger, *The Question Concerning Technology and Other Essays*, çev., William Lovitt, New York & London: Garland Publishing, 1977, s.34-35.

lamını sorgulamak, hayata değer atfetmenin ve bir tür meditasyon yapmanın yolu gibi görünmektedir.

Bu düşüncelerden yola çıkılarak oluşturulan çalışmada *Homemade* isimli antoloji serisinde, Heidegger'in varoluşsal ontolojisinin temaları araştırılmıştır. Heidegger'in ontolojisi koronavirüs pandemisinin oluşturduğu kriz ortamındaki insanın duygu ve düşünce dünyasındaki değişimlerle ilişkilendirilmiştir. 20. yüzyılın en etkili filozoflarından olan Heidegger'in felsefesini sinemasal alanda sorgulamaya niyetlenildiğinde ilk karşılaşılan fenomen "varlık nedir?" sorusudur. Çünkü Heidegger, insan olmayı fenomenolojik bir yaklaşımla ele almıştır. Bir diğeri varlığı anlama minvali içinde varolan Dasein'dır. Kısa film serisi Heidegger'in⁶ "kendi varlığı içinde kendini şu veya bu suret ve açıklıkla anlayan, bizatihi varlık anlayışına sahip olan", "öteki varolanlara göre ve ontik olarak müstesna" olarak açıkladığı Dasein kavramı aracılığıyla değerlendirilecektir. Çalışma, Dasein'ın temel ereklere üzerinden karantınada olma durumunu tahlil etmektedir. Bunlar, "dünya-içinde-varlık", "birlikte-varlık", "kaygı-duyan-varlık" ve "ölüme-doğru-varlık"tır. Dünya-içinde-varlığı ve birlikte-varlığı anlamak için birincil olarak sorgulanması gereken Dasein'dır. Bu yüzden çalışmanın ilk başlığının girizgahını Dasein kavramı ve karantınada Dasein olmanın belirtileri oluşturmaktadır. Sonrasında "kaygı-duyan-varlık", *aletheia* kavramı ve içinde-var-olmaklıkla ilişkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Son olarak Dasein'ın bütün-olma-imkanının ontolojik konstitüsyonu olan "ölüme-doğru-varlık" olması üzerinde odaklanılmıştır. Bu başlık altında Dasein'ın kendi varlığının farkına varmasını açıklayan "otantik" kavramına da değinilmiştir.

Amaç ve Yöntem

Doğal sistemlerin Sinema ve felsefe çalışmaları iç içe geçmiş iki fikir etrafında toplanmıştır. İlki dünyaca tanınan filozofları tanıtmak, ikincisi ise yerleşik ya da görece daha az bilinen felsefi konuları kullanarak sinemayı felsefeyle anlamının yeni yollarını aramaktır.⁷ Bu çalışmada ikinci yol izlenecektir. Çalışmanın örneklemine karantina döneminde Netflix platformunda yayınlanmak üzere üretilen *Homemade* isimli kısa film antolojisi oluşturmaktadır. *Homemade*'in karantina sürecine yönelik felsefe yapan bir yaklaşıma sahip olması ve felsefi bir bağlam içinde okunabilirliği örneklem olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Kısa filmler, Heidegger'in varoluşsal ontolojisinin temaları çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmanın amacı Heidegger'in varoluş ontolojisini, koronavirüs pandemisinde üretilen *Homemade* antoloji serisi aracılığıyla bulgulamaktır. Heidegger'in varlığı anlamada başvurduğu temel kavram "Dasein olma" ve karantınada olma durumu ilişkisi, kısa filmler üzerinde tartışılmıştır. Bir bakıma çalışma karantina-sinema-felsefe ilişkisi üzerine çıkarım yapmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda belirlenen araştırma soruları şöyle sıralanabilir:

- Bir film, felsefi bir kavramı anlamaya nasıl aracı olur?

⁶ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev., Kaan H. Ökten, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s.12.

⁷ David Martin-Jones, "Introduction: Film-Philosophy and a World of Cinemas", *Film-Philosophy*, 20/1 (2016), s.12.

- Koronavirüs pandemisinin insanın düşünce ve duygu dünyasındaki oluşturduğu değişimi, *Homemade*'i Heidegger'in varoluşsal ontolojisiyle değerlendirerek anlamlandırmak mümkün müdür?

Çalışmada bir filmi felsefi bir düşünceye dönüştürürken izlenilen yol ise şöyledir: Öncelikli olarak sinemanın açıkça aktardıklarının yanında düşünme yetisini kullanarak çok sayıda ilginç göndermeler yapması, bir filmin felsefi olarak okunabilmesinin yolunu açar. Bazı filmler felsefeyle olan bağlantısını açık bir biçimde kurarken bazılarını anlamak zorlu bir süreçtir. Nitekim felsefe soyut bir süreçken, sinema görsel imgelerden oluşur. Bernd Herzogenrath'ın belirttiği üzere bir filmi felsefi olarak incelemek geniş bağlamda ele almayı gerektirir. Öncelikli olarak görüntü aracılığıyla düşünmenin olup olmayacağı sorgulanmalı, sonrasında felsefi düşüncelerle bilimsel analizi ilişkilendirme yolu izlenmelidir.⁸ Sinema-felsefe bağlantısı kurarken hem yerel ve küresel sinematik eklemlenmeleri, hem de karmaşık şekilde birbiriyle ilişkili felsefi yaklaşımları bir arada düşünmek gerekmektedir.⁹ Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da görüntünün tek açıklayıcı olmadığını göz önünde bulundurmadır. Görsel imgeleri felsefi fikirlerle somut bir şekilde değerlendirmek, felsefi konuların ve kaygıların gündelik yaşantıya nasıl eklemlendiğini gösterir. Sinemada felsefi fikirler, temalar ve perspektifler karakter, olay örgüsü, durum temsilleri ve diyaloglar aracılığıyla açığa çıkarılır.¹⁰ Çalışmanın bundan sonraki kısmında bahsedilen parametrelerden yola çıkılarak Heidegger'in Dasein kavramı kısa filmler aracılığıyla değerlendirilmiştir.

Dasein'in Ontolojik Varoluşu

Martin Heidegger'in insanın varoluşunu sorguladığı *Varlık ve Zaman* (1927) adlı kitabında başvurduğu temel kavram Dasein'dir.¹¹ Heidegger'e göre her şeyin temeli olan varlık, konuştuğumuz, kanaat beslediğimiz ya da ilişki kurduğumuz olabilir. Varlık, ancak ontolojik öncelikte kavranabilir, tüm insanları kasteden bütünsellikle ve birlikle açıklanabilir. Varlığın ne olduğu, nedenselliği, nasıllığı, gerçekliği, mevcudiyeti, kalıcılığı ya da geçerliliği Dasein'da yatmaktadır.¹² Heidegger, Dasein aracılığıyla kartezyen geleneğin tarihten ve toplumdan yalıtılmış inşa ettiği insan anlayışını değiştirmiştir. Dasein toplum içinde varolur, dolayısıyla başkalarıyla-birliktelik fenomenine yakın hareket eder. İnsan ancak ötekilerle hareket ettiğinde, diğerlerinin ruh hallerini paylaştığında ve sosyalleştiğinde Dasein olur ya da Dasein'i ele geçirir. Bir bakıma Dasein,

⁸ Bernd Herzogenrath, "Introduction. Film and/as philosophy: An elective affinity?", *Film as Philosophy*, der., Bernd Herzogenrath, London: University of Minnesota Press, 2017, s.viii.

⁹ Martin-Jones, "Introduction", s.17.

¹⁰ Christopher Falzon, *Philosophy Goes to the Movies: An Introduction to Philosophy*, London & New York: Routledge, 2002, s.5.

¹¹ Almanca kökenli bir sözcük olan Dasein, insan varlığı anlamına gelmektedir. Heidegger kavrama felsefi anlam yükleyerek, felsefesinin temel kavramlarından biri olarak kullanır. Dasein, "da" ve "sein" sözcüklerinden türetilmiştir. "Da" burada ve orada; "sein" ise varolmak ve varoluş anlamlarına gelmektedir. "Dasein" burada ve orada olan varlıktır. Bir bakıma Dasein, varlığın anlamını sorgulayan tek varlıktır. Abdulkadir Çüçen, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Bursa: Asa Kitabevi, 2003, s.39. Heidegger'in özellikle bu kavramı tercih etmesi, varoluş sorgulamasında en kapsayıcı kavram olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanın varoluşu konusundaki diğer tüm kavramlardan farklı olan Dasein, insanın çokyönlülüğüne atıf yapar. Watts Michael, *Heidegger a Guides For Beginner's*, London: Hodder & Stoughton, 2001, s.25.

¹² Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev., Kaan H. Ökten, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s.6.

başkalarıyla-birlikte-olmaktır. Daha ilk doğduğu andan itibaren başkalarının yaptığını yapmaya başlayan bebek Dasein'i ele geçirir. Normlara uyma, Dasein'in temel unsurlarındanken; birilerinin yaptığını yapma Dasein'in benliğidir.¹³

Heidegger, Dasein'in karakterinden iki çıkarım yapar. Bunlardan ilki "söz konusu varolanın özü, onun bir-şey-olmasında yatar"; ikincisi "söz konusu varolanın kendi varlığı, içinde kendine mesele ettiği varlık hep benimkidir." Heidegger, geleneksel anlamda varoluşun ontolojik anlamının Dasein'in özüne neden uygun olmadığını, Dasein'in özünün kendi varoluşunda yatmasıyla ilişkilendirmiştir. Bu varlığın karakteri bir görünüme sahip özellikler değil, kendisine ait varolma imkanıdır. Başka bir deyişle Dasein'in ismi masa ya da ağaç gibi bir nesnenin nelliğini ifade etmeyi değil, varlığını ifade etmeyi amaçlamaktadır.¹⁴ Dasein öznenin içeriği olmadığı için varoluş yapısı antropolojik, psikolojik ve biyolojik yorumlardan ayrılır. Dasein; cotigo, ego, ruh, özne ve kişi değil, varlığın insanlığını açığa çıkaran "insanlık"tır.¹⁵ Daha açık bir ifadeyle insanın, sahip olduğu tüm "insani" özellikleridir. Aslında Heidegger'in *Varlık ve Zaman* eserinde Dasein'i anlatma çabası, insanları "insan olma"ya çağırma gayretinden köklenir. Heidegger bu yolda varolmanın temel ereklerini betimleyerek ilerler. Bunlar, "dünya-içinde-varlık", "kaygı-duyan-varlık" ve "ölüme-doğru-varlık" tır.

Heidegger'in özne fenomenolojisi olan "dünya-içinde-varlık", Dasein'in varlık konstitüsyonunu nitelendirmektedir. Dasein olmak için dünya içinde konumlanmak, bir bakıma ötekilerle birlikte olmak gerekmektedir. Burada dünya fani, tinsel ya da dünyevi anlama değil, varlığın açıklığına delalet etmektedir. Dünya, insanın fırlatılmış özünden çıktığı, özünü sürdürdüğü alandır. İnsanın özünü dünya-içinde-olmakla sürdürmesi, metafiziksel olarak insanın bu dünyaya mı yoksa öbür dünyaya mı ait olduğu yönünde bir karar içermektedir.¹⁶ Öte yandan Dasein'in dünyadalığı, dış dünyayla kendi varlığı arasında ilişki kurmasına bağlıdır.¹⁷ Dünyada-olmak, insansal bir varoluşun kökeninde yatmaktadır. İnsan temelde özgür, aşkın ve tamamlanmamıştır. Kendini tanıması, sorgulaması ve varolması Dasein'in en büyük olanağıdır.¹⁸

Bahsedildiği üzere Heidegger'in Dasein'i öz olarak başkalarıyla-birlikte-olmaktır. Eksistensi-ontolojik bir anlama sahip olan bu ifade, kendiliğince olgusal olarak tek başına bulunamayacağı veya başkalarının da yer aldığı ontik bir gereklilik değildir. Dasein'in dünya-içinde-varolmasının özünde birlikte-olmayla tesis edildiğini ileri süren önerme bu anlamda olsaydı, birlikte-olma Dasein'in kendinden türeyen ve varlık biçiminden şekillenen bir eksistensi-ontolojik belirleme olmazdı. Daha açık bir ifadeyle Dasein'in tabiatı başkalarının yer almaları halinde ortaya çıkardı. Oysaki birlikte-olmak, başkasının fiilen mevcut olmadığı durumda da, eksistensi-ontolojik olarak belirir. Dolayısıyla birlikte-olmak ve hep-beraber-

¹³ Bryan Magee, *Büyük Filozoflar Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, çev., Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001, s.275-276.

¹⁴ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.44.

¹⁵ Abdulkadir Çüçen, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Bursa: Asa Kitabevi, 2003, s.58.

¹⁶ Martin Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, çev., Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2013, s.42.

¹⁷ Rüdiger Safranski, *Bir Alman Üstat: Heidegger*, çev., Ali Nalbant, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008, s.234.

¹⁸ Frederic De Towarnicki, *Martin Heidegger Anılar ve Günlükler*, çev., Zeynep Durukal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.58-59.

olmaklığın olgusallığı öznelere bir arada olması üzerine temellenmemiştir. Dasein yalnız olduğu zamanlarda bile birlikte-olma halindedir.¹⁹ Dasein dünyadallığın bütünlüğü olarak öngörülse de kendi varlığının anlamını dünya-içindeki-şeylerden almamaktadır.²⁰

Daha önce de bahsedildiği üzere *Homemade* kısa film seçkisinin tamamı karantinada çekilmiştir. Hemen her filmin hikâyesi, yönetmenin kendi karantina alanının içinde, küçük bir mekânda şekillenmiştir. Keza Dasein'in bulunduğu dar alan ya da kendi başına olması içinde-var-olmaklığına ve Dasein olmasına engel teşkil etmediği açıklandı. Dasein'in var-olmaklığı kendi kendinden beslenmesine bağlıdır. Dasein'lar izole hayatlarının içinde bile birlikte-varıdır. Başka bir ifadeyle Dasein, tek başına olduğu zaman bile başka Dasein'larla birlikte olarak herkesin içinde kendiliğini bulur. Nitekim on yedi kısa film, aslında benzer duygulardan türeyen hikâyeleri tesis ederek, Dasein'in "herkes" in (*Das man*) dünyasında kendine yer edinmesini gözler önüne serer. Demek ki Heidegger'in kurduğu Dasein oluş, modern anlamda özne düşüncesine farklı bir yaklaşım getirmiştir.

Dasein'in "birlikte-varlık" olmasını açığa çıkaran bir yol da "içinde-olmak"tır. Diğer varlıklar kendini fiziksel olarak nesnel görünüşlerle, Dasein ise varlığını diğerleriyle birlikte ortaya koyar. Örneğin masa, sandalyeye fiziksel olarak dokunsa da ontolojik olarak dokunamaz. Dasein'a özgü dokunma, varlıkla karşılaşmayı, ilgi ve kaygı duymayı, birlikte-olmayı ve yan-yana-olmayı gerektirir. Dünya-içinde-varlık olarak Dasein'in, diğer nesnelere ve insanlarla anlamlı ilişkiler kurması varlığının formal ifadesidir.²¹ Dasein'in sahih olarak kendi olması, "ilgi"yle mümkündür. Bu, başkalarıyla ya da kendisiyle ilgilenmek olarak tezahür edebilir.²² *Homemade*'de yer alan kısa filmlerde karantina döneminde ortaya çıkan yeni ilgi alanları Heidegger'in "ilgi" yaklaşımıyla değerlendirilebilir. Bunlardan biri yemek hazırlamayı seremoniye dönüştürmektir. Sözelimi yönetmen Johnny Ma, kısa film anlatısının merkezine annesinin tarifi olan Çin mantısını yerleştirmiştir. Film, Çin mantısını çocuklarına yedirmesi ve mantı tarifinin ekrana yansımaları son bulur. Bir diğer film *Unexpected Gift*'de aynı zamanda filmin karakteri de olan yönetmen Gurinder Chadha, karantina zamanlarında ailesiyle yeni deneyimler yaşamının keyfini çıkardığını ifade etmektedir. Bu deneyimlerden biri çocuklarının deyişleriyle "anneleri işe giderken yiyemedikleri harika yemekler" pişirmesidir. Chadha en fazla geleneksel Hint yemekleri pişirmektedir.

Anlaşıldığı üzere söz konusu film koleksiyonunda yer alan birçok karakter Dasein olma belirtileri göstermektedir. *Homemade*, açılışını ve kapanışını pandemi nedeniyle herkesin eve kapandığı günlerde, Drone kameralarla şehri kuşbakışı izleyen filmlerle yapar. Ladj Ly'nin yönetmenliğini yaptığı antoloji serisinin ilk filminin başkarakteri Buzz, karantina sürecini sosyal medya etkileşimlerinde

¹⁹ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.126-127.

²⁰ Mark Blitz, *Heidegger's 'Being and Time', and Possibility of Political Philosophy*, Ithaca: Cornell University Press, 1981, s.118-119.

²¹ Çüçen, *Heidegger'de Varlık*, s.60-61.

²² Kaan H. Ökten, "Heidegger'in Varlık ve Zaman'daki Ölüm Çözümlemesi", *Cogito (Ölüm: Bir Topografya Sayısı)*, 40, (2004), s.152.

bulunarak, ödevlerini yaparak ve Drone kamerası vasıtasıyla Montfermeil sokaklarında dolaşarak geçirir. Karantinada olma duygusundan sıyrıldığı bu zamanlarda başkalarıyla beraber Dasein olur. Buzz'ın Drone kamerası, dünyayla ilişki kurma hevesidir. Seçkinin sonuncu filmi *Ride It Out*'ta ise yönetmen Ana Lily Amirpour, dış sesin okuduğu metin eşliğinde Los Angeles sokaklarında bisikletiyle dolaşmaktadır. Şehrin karantinada olması nedeniyle sokaklar bomboştur. Sokakların sessizliğini huzurlu bulduğunu söyleyen yönetmen, evde kaldığı süreçte insanlığın geçirdiği dönüşüme vurgu yapar. Koronavirüs'ün insanları eve kapadığı dönemde Amirpour'un bakış açısı değişmiştir. Metinde yer alan karınca analojisi Amirpour'un karantinadaki varoluş keşfini açığa çıkarmaktadır. Amirpour'un sözleriyle:

“[...] Bisikletli olmak, bisiklet olmaktan farklıdır. Bakış açısı bir şeye karşı tutum veya yöntem bulmaktır. Karınca çaresiz veya değersiz hissetmez, taki bir gün karınca olduğunun anlayana kadar. Dünya ise karıncanın sandığından çok daha büyüktür. Karınca dünyanın ne kadar büyük ve tehlikeli olduğunu bilseydi, karınca için zor olurdu. Karınca olumsuz düşüncelere odaklanmaz. Sadece şuna odaklanır: çok ağır bir yük taşıyan çok küçük bir varlık olduğuna. Karınca gibi biz de bir koloni arzularız. Yapı, iş ve rutinin rahatlığı. Gerçi bazen korkudur bu. Size bakış açısı gerektiren. Acımızı hafifletmek isteriz, medeniyeti ayakta tutan budur. Bunun mimari budur. Korku ayakta tutar. Korkarız çünkü hayatta kalmak korkutucudur [...]”

Heidegger'e göre varoluşsal bir etkinlik olarak bir durumu anlamak ve kavramak, o durumu yönetmeye muktedir olmak demektir. Dasein'in kendi varlığının olanaklarını görmesi de bu şarta bağlıdır.²³ Bu doğrultuda Amirpour'un, Heidegger'in kavrayışıyla uyumlu bir Dasein olarak pandemi sürecini yorumladığını söylemek olanaklıdır.

Öte yandan Amirpour, pandeminin beslediği “korku” haletiruhiyesinin altını çizmiştir. Heidegger bu kavramı Dasein olmakla ilişkilendirmiştir. Walter Biemel, *Martin Heidegger: An Illustrated Study by Walter Biemel* (1976) adlı çalışmasında Heidegger'in *Varlık ve Zaman* eserinde Dasein'in bulunuşunu “korku” ve “kaygı” olarak iki temel duruma bağladığını belirtir.²⁴ Heidegger, Soren Kierkegaard'ın etkisiyle kaygı ve korku arasında bir ayırım yaparak, Dasein'in ontolojik varlığını kaygıyla ilişkilendirmiştir.²⁵ Heidegger'de korku bir durumdur. Korku, bir şeylerden korkmak olarak dünya-içinde-varolanı tehditkar biçimde, içinde-var-olmaklığı ise tehdit edilmişlik içinde açığa çıkarmaktadır. Korkulan şey, dünya-içinde karşılaşılan varlığı mevcut olan ya da birlikte Dasein olandır. Korku, bulunuşun bir biçimidir. Bulunuş içindeki dünya-içinde-varlığa bir imkan olarak açığa çıkan korkma, dünyayı açıklama özelliğine sahiptir. Daha kesin bir ifadeyle korku her zaman Dasein'in içindeki varlığı dışı vurmaktadır.²⁶ Ayrıca kaygının

²³ Çüçen, *Heidegger'de Varlık*, s.73.

²⁴ Walter Biemel, *Martin Heidegger: An Illustrated Study by Walter Biemel*, çev., Javara Lal Metha, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976, s.48.

²⁵ Çüçen, *Heidegger'de Varlık*, s.72.

²⁶ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.148-149.

nesnesinin belirsiz olması, belirsiz bir ruh halinin müsebbibidir. Söz konusu süreçte Dasein diğer varlıklardan ayrılarak kendine döner.²⁷ Çünkü korku, hiçi açığa çıkarır. Bütününde varolanı yolundan ettiği için Dasein'da bir sarsıntı oluşturur. Fakat Dasein olmak için sürekli korkuya ihtiyaç yoktur.²⁸ Bireylerin pandemi sürecinde yaşadıkları korku, bulunuşun-bir-hali olarak vardır ve Dasein olmanın yolunu açar.

Casino isimli kısa filmde yönetmen Sebastian Schipper, karantina günlerinin rutin gündelik işlerini yaparken kendi versiyonlarıyla arkadaş olduğunu düşünmeye başlar. Elini yüzünü yıkarken, tıraş olurken, saçlarını keserken, yemek yerken ya da gitar çalarken halüsinatif biçimde her bir işi farklı kişi yapıyormuş gibi düşünür. Evdeki tüm sesler ve görüntüler kendisine aittir aslında. Yemek, bilgisayar, tıraş makinesi ve gitar sesi olarak birden fazla kişiden geldiğini düşündüğü ses, kendi sesidir. Schipper'in varoluşsal birlik hissetmek üzere seçtiği bu yol, başkalarıyla-birlikte-olma ihtiyacını karşıladığı kökensel bir duyumdur. Nitekim Heidegger, "birlikte" dendiğinde Dasein'sal bir niteliğin anlaşılması gerektiğini vurgular. Bu birliktelik hem kategorik olarak hem de eksistensiyel olarak anlaşılmalıdır. Dünya-içinde-varoluş birlikteselliği zeminindeki dünya, başkalarıyla paylaşılan dünyadır. İçinde-var-olmak demek, başkalarıyla-birlikte-olma fenomenidir. Dünya-içindeki-varlık olmak, birlikte-Dasein'in özüdür. Başka bir deyişle Dasein'in dünyası birlikte-dünyadır.²⁹ Michael Inwood'un açıklığıyla buradaki birliktelik yalnızca fiziksel birliktelikle sağlanmaz. Uzaklık, birlikte-Dasein'in bir modu olarak kabul edilir "çünkü birlikte-olma olarak Dasein, başkalarının Dasein'inin kendi dünyalarında kendileriyle karşılaşmalarına izin verir."³⁰ Buradaki birliktelik Dasein'in tek başına varolmasının mümkün olmayacağından çok daha öte bir anlama sahiptir. Nitekim Schipper'in yalnızlığından türettiği birlikte-olma hali, dünya-içinde-olmaklığa erişmesine yardımcı olur. Schipper, kendi kendisiyle sohbet ettiği ve poker oynadığı zamanlarda Dasein'in birlikte-dünya için çaresiz kaldığında sınırlarını nasıl zorlayabileceğini gösterir. Bilhassa "Something wrong" isimli şarkıyı söylediği sahnelerde birlikteliğe gönderme yapan kendi bulduğu halüsinatif çözümü parodileştirdiğini söylemek olanaklıdır.

Heidegger'e göre dünyada-olma, insanın çevresindeki nesnelere ve ait olduğu toplumun fertleriyle ilişki içinde bulunmasıyla belirlenir. Bu doğrultuda Dasein'i belirleyenler olgusalılık, kişinin varlığının potansiyelini kavraması ve meşguliyetleri içinde kendini unutarak sahici varoluşundan uzaklaşmasıdır.³¹ Karantina günlüklerine odaklanan kısa film serisinde bir çok yönetmen, ev içinde gerçekleştirilen gündelik işleri Dasein'i korumak üzere işlevselleştirir. Bu yolla, bir anda değişen dünyalarını yeniden kurarak varoluşlarını korumaya çalışırlar.

Dasein'in dünya-içinde-olmaklığı her kısa filmde farklı şekilde tezahür etmiştir. *Penelope* adlı kısa film, karantinaya yönelik gerçekçi bir yaklaşımla

²⁷ Çüçen, *Heidegger'de Varlık*, s.72.

²⁸ Martin Heidegger, *Metafizik Nedir?* çev., Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2009, s.35-38.

²⁹ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.124.

³⁰ Michael Inwood, *A Heidegger Dictionary*, Oxford: Blackwell Publishers, 1999, s.31-32.

³¹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s.199.

oluşturulmuştur. Şehirden uzak bir evde izole olan Peter Sarsgaard'ın oynadığı isimsiz başkarakter, yarım milyar insanı yok eden ve dünyanın çekim kuvvetini değiştiren bir pandemiden korunmaktadır. Sarsgaard'ın hayatla kurduğu bağ, Dasein olmasının temel belirtilerini içermektedir. İzolasyonla gelen yalnızlığını radyodan gelen haberlerle, izlemekten zevk aldığı bir filmle ya da her gün kullandığı ekmek kızartma makinesiyle bertaraf etmeye çalışır. Heidegger'e göre Dasein'in dünya-içinde-varolmaklığı, var-olmanın belirli tarzları içinde parçalanmıştır. Heidegger için var-olmak, bir şeyle uğraşmak, bir şeyi üretmek ya da işlemek, bir şeyi kullanmak, bir şeyi kaybetmek, yeni girişimlerde bulunmak, bilgilenmek, araştırmak, gözlemlemek ya da tartışmaktır. O halde, içinde-var-olmanın varlık biçiminin ilgilenme olduğu söylenebilir.³²

Söz konusu varlık konstitüsyonunun açığa çıktığı bir film de yönetmen Johnny Ma'nın isimsiz filmidir. Belgesel niteliğindeki filmde Johnny Ma, ailesiyle Meksika'da yaşadığı izolasyon sürecinden kesitler sunmaktadır. Yönetmen kısa filmi, annesinin hiç bir zaman okuyamayacağını -filmin sonunda Netflix kullanmadığından dolayı izlemeyeceğini söylüyor- düşündüğü mektup olarak kurgulanmıştır. Zira Dasein'in ölümlü olma durumu yönetmene sorumluluk yüklemektedir. Ma, mektubunda daha önce annesiyle konuşamadığı, ötedeki duygularını itiraf eder. Film boyunca Johnny Ma ve ailesinin karantina sürecinde yaptığı gündelik işler gösterilir. Ma, annesinin yaptığı Çin mantısını çocuklarına hazırlar. Yönetmen için mantı, annesiyle mutfakta olduğu mutlu zamanları hatırlatan sembol; Çin'deki ailesi ve Meksika'da seçtiği ailesi arasında kurduğu bağıdır. Film, geleneksel Çin mantısı tarifiyle sona erer. Ma'nın anılarını günümüze taşınması, karantinada daha fazla vakit geçirdiği ailesiyle bağ kurmasına yardımcı olacaktır. Bir bakıma bu bağ, Dasein'in yeniden canlanmasını sağlayacak varlık anlayışının ufku olarak yorumlanabilir.

Kaygı Duyan Varlık Olarak Dasein

İşte sonu Heidegger'in varlık görüşü "kaygı" (*sorge*), "korku" (*furcht, fürchten*), "endişe" (*angst, anxiety*) ve iç sıkıntısı gibi haletiruhiyeleri temel almaktadır. Varoluşçu felsefede kaygı, dünyanın anlamsızlığının, kaotik yapısının, düzen ve amaçtan yoksun oluşunun farkına varılmasıyla ortaya çıkan duygudur. Heidegger, felsefesinde kaygıya daha fazla önem atfederek, kaygıyı Dasein'in potansiyelini kullanmasında itici güç olarak konumlandırır. Dasein için kaygı, onu dünyadaki sindirilmişlik duygusundan kurtarmak üzere kesilmiş bir bilettir. Kaygının sağladığı bireyselleştirme, Dasein'i kendine getirerek kendi varlık imkanlarını keşfetmesine yardımcı olur. Yapmacılığın ve sahiciliğin farkına varan insan, vicdanının sesini dinler ve Dasein'i kendi olmaya davet eder.³³ Nitekim kişisel varoluş, kişinin kendini tasarlamasıdır. İnsanın ucu açık bir geleceğinin olması, biçimlenmemiş ve tamamlanmamış olduğunu gösterir. Bu özelliğine bağlı olarak Dasein yapısal olarak kendinden ileridedir. Bu noktada ortaya çıkan geleceğe ve ne olacağına dair endişesi, kaygı terimi ile ifade edilmektedir.³⁴ Kaygı, insanın

³² Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.58-59.

³³ Cevizci, *Paradigma Felsefe*, s.502.

³⁴ Harol John Blackham, *Altı Varoluşçu Düşünür Kierkegaard Nietzsche Jaspers Marcel Heidegger Sartre*, çev., Ekim Uşşaklı, Ankara: Dost Kitabevi, 2005, s.100.

yeniden özüne kavuşturan biricik yoldur. İnsanın “insanca” olmasının temel ereklerindedir.³⁵ Ayrıca insanın özü itibarıyla fani oluşu, kaygılı halinin müsebbibidir.

Homemade antoloji serisinde yer alan kısa filmlerin büyük kısmı pandemi ile ilgili bireysel ve toplumsal kaygılara odaklanmıştır. *Ferosa* isimli kısa film, karantina sürecinde evde zaman geçiren ergenlik çağındaki çocukların kaygılarını konu edinmiştir. Pandemiden sonra toplumsal düzeyde yaşanacak değişimler, ihtimam-göstermelik bir olgu olarak anlatıya yerleştirilmiştir. Bir başka kısa film *Espacios*'da karantina sürecinde nükseden kaygı, yine çocuklar üzerinden anlatılmıştır. Yönetmen Natalia Beristáin kendi kızını oynattığı filmde, dört-beş yaşlarındaki bir kız çocuğunun karantinadaki gündelik yaşamını anlatmıştır. Filmin sonunda karantinanın çocukların geleceğiyle ilgili daha çok düşünmeye vesile olduğu fikrinin altı çizilmiştir. *Last Message* adlı filmde salgın sürecindeki bireyin karamsar dünyası yansıtılmıştır. Özellikle öznel kamera açıları aracılığıyla başkarakterin kaygılı ruh hali vurgulanmıştır. Bilhassa “metanet” sözcüğünün sıklıkla tekrarlması kaygı halinin idrakini desteklemektedir. “Böyle devam ederse yarın neler olur?” sözleriyle başlayan film, “Her sonun bir başı vardır. Bu daha hikâyenin başlangıcı [...] Hafıza, bilgi, abeslik, sınır yok” sözleriyle devam eder. Karamsarlığa kapılmış Dasein, kaygılarından kurtularak kendi varlığını gerçekleştirmek istemektedir. Bunu yapmasının yolu da yine kendi deyişiyile “sanat ve metanet”tir. Paul Hühnerfeld, Dasein’ın yaptığı, ettiği, düşündüğü her şeyin dünyada-olma durumunun içinden doğduğunu ifade eder. Dolayısıyla Dasein, kaygıdan sıyrılmaz. İnsanı metafiziksel anlamda yalıtılmış bir mekânda, her şeyden sıyrılmış olarak görmek mümkün değildir. Çünkü insan nesnelere, renklerle ve eşyalarla yaşamaktadır. İşte bu yüzden Dasein yalıtık bir özne olamaz ve yaşamının her alanında bir tavır almak zorunda kalır.³⁶ Söz konusu bu tavır *Last Message*'da, sanata sığınma isteği içinde meydana çıkar.

Pandemi sürecinin neden olduğu olumsuz ruh halini sanatla aşmayı yeğleyen yaklaşıma sahip diğer kısa film de *Ride It Out*'dır. Yönetmen Amirpour'un, bisiklet gezintisine eşlik eden dış ses sanatla, bilhassa pandemi sürecinde sanatın değişen çehresiyle ilgili önemli saptamalarda bulunur:

“Evde kalmak zorunda olduğumuzdan hepimizin bakış açısı değişti. Sanat mesela, tanıdık bir şeye yeni bir bakış açısıyla yaklaşmaktan ibarettir. Bir sanatçının işi yerleşik tanımını parçalayıp baştan yaratmaktır [...] Tanımını parçalamak ve yeniden tanımlamak. Hayatlarımız tanıdıktı ve şimdi yeniden inşa edilmeleri gerekiyor. İşte bu yüzden sanat, hayatta kalmanın bir yoludur.”

İlk olarak Amirpour'un bisiklet sürerken özgürleştiğini hissettiğini söylemesi, Heidegger'ci yaklaşımla varolanı oluruna bırakan Dasein olarak hakikati açığa çıkarmaktır. Zira hakikat, varolanın mevcudiyetinin ifşa edilmesidir.³⁷ Yönetme-

³⁵ Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, s.11.

³⁶ Paul Hühnerfeld, *Heidegger. Bir Filozof, Bir Alman*, çev., Doğan Özlem, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994, s.15.

³⁷ Martin Heidegger, “Hakikatin Özü Üzerine”, çev., Nejat Aday. *Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi* 36-37

nin bisiklet sürerek özgürleştiğini hissettiği anlarda, yaşadığı süreci anlamlandırmasına yarayan bir farkındalık oluşur. Amirpour'un bu süreçte kamerasını Hollywood'un simgeleşmiş mekânı Sunset Bulvarı'na ve Chinese Theater'a çevirmesi pandeminin sanat alanında yol açtığı değişiklikleri vurgulamaktadır. Antoloji serisinin son filmi olan *Ride It Out*, bir bakıma yönetmenlerin çoğunun evlerinden çektiği kısa filmlerle, sanat anlayışının değişen çehresini yüzleştirmiştir. Bu yaklaşım aslında Heidegger'in sanat anlayışıyla da örtüşmektedir. Heidegger felsefesine bütüncül bir şekilde yaklaşıldığında, "varlık"ın ve "hakikat"ın anlamını sorguladığı söylenebilir. Heidegger, varlığın doğruluğunu -hakikati- sanatta aramıştır. Özellikle şiiri, varlığını hakikati olarak kavradığını belirtmiştir.³⁸ Heidegger'in vurguladığı gibi "insan, sanatın özüyle ilgili bilgi sağlama amacıyla sanatı deneyimler." Buradaki öz, hakikatin oluşudur.³⁹ Sanatın, hakikatin kendini ortaya koyma yollarından biri olması tarihsellik özelliğiyle vuku bulur. Dolayısıyla tarihsel süreç içinde Dasein'in kendi özünü ortaya koyma biçimlerinden biri de sanattır. Pandemi sürecinde sanat, Dasein'in diğerleriyle birlik içinde olmasına yarayan, kaygı ve ölüme karşı varlığına hakikat kazandıran bir "görüngü" olarak ortaya çıkar.

Bu noktada Antik Yunan'dan beri kullanılagelen kavram olan *aletheia* kavramına değinmek gerekir. Antik Yunan'da *aletheia* gizliliğin ortadan kalkması ya da açığa çıkma olarak kullanılmıştır.⁴⁰ Heidegger'de *aletheia*, gizlilikten türeyen bir anlama sahiptir. *Aletheia*, varolanı kendi mahfuzluğundan çıkararak keşfedilmeye açık hale getirir.⁴¹ Heidegger'e göre hakikatin özü mahfuz olduğu için *aletheia*'ya ulaşmanın tek yolu sorgulamaya devam etmektir.⁴² Varlığı ifşa eden *aletheia*'nın, hakikati görünür kılan, yeni bir bakış açısıyla bakmaya yarayan bir anlamı vardır. Karantina süreci, Dasein'a dünya-içinde-varlığını yeniden sorgulama sürecine girdiği, kendini anlamaya çalıştığı ve hakikatle yüzleştiği bir deneyim yaşatmıştır. Dasein'ın konumunu belirleyen, bahsedildiği üzere sanatla ya da başka yollarla kendiliğini ve biricikliğini ortaya koymaktır. *Ride It Out*'ta sanat hakikat karşısında bir sığınak olarak kabul edilirken, *Algoritmo* adlı kısa filmde şarkı söylemek ve dans etmek üzerinden hergünlüğün içindeki saklı anlam açığa çıkarılır.

Dasein'ın kaygısı sürekli ortaya çıkan ontik niteliklerden, psikolojik ya da fizyolojik kaygılardan öte, varoluşsal bir kaygıdır. Ayrıca gündelik hayatta bu kaygı içinde bulunması herkesin dünyasında olmasından kaynaklanır. Halbuki Dasein'ın varoluşsal kaygısı, sahil olandır ve onun münferitleşmesine yardımcı olmaktadır.⁴³ Genç bir kadının insomnia ile mücadelesini gösteren *Crickets* adlı film bunlardan biridir. Karantina sürecini yalnız geçiren bir genç kadının ruh sağlığı bozulmuştur. Eve sıkışmanın verdiği rahatsızlığa uykusuzluğun da eşlik etmesi, evde sanki başka biri varmışçasına davranmasının müsebbibidir. Uykusuzluk, anksiyete-

(2004), s.138.

³⁸ Çüçen, *Heidegger'de Varlık*, s.146; 159.

³⁹ Martin Heidegger, *Poetry, Language, Thought*, çev., Albert Hofstadter, New York: Harper & Row, 1971, s.71-79.

⁴⁰ Barry Allen, *Truth in Philosophy*, Cambridge: Harvard University Press, 1993, s.87.

⁴¹ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.231.

⁴² Martin Heidegger, *Pathmarks*, New York: Cambridge University Press, 1998, s.182.

⁴³ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.211-212.

te ve depresyona ek olarak filme de adını veren cırcır böceklerinin seslerinin genç kadına musallat olması, filmi varoluşsal bir fısıldamaya dönüştürür. O halde pandemi sürecinde bütün varolanları kuşatan kaygının, psikolojik ve fizyolojik problemlere de yol açtığını belirtmek gerekir.

Heidegger kaygıyı dünya-içinde-varolmanın temel bulunuşu olarak önceler. Bulunuş, “afiyet”i açıklarken, kaygı hali “tekinsizlik”i içinde taşımaktadır. Fırlatılmışlığından kaçan Dasein, tekinsizlikle birlikte kendini açığa vurarak dünya-içinde-varoluşunun hiçliğiyle karşı karşıya kalır.⁴⁴ Bu karşılaşma Dasein’e yuvasızlığını -evinde-yurdunda-bulunmayışını- hatırlatır. Kamusal alanda yuvasızlığının üzerini örten Dasein aslında kendi tekinsizliğinden kaçmaktadır. Ne zamanki kendi tekinsizliğiyle baş başa kalırsa Dasein başka kimseyle karıştırılmayacak kadar kendiyi yüz yüze gelir ve kaygı hali üzerine sirayet eder. Aslında Dasein kendi evindedir ama kaygı ona kendini yuvasız hissettirmektedir.⁴⁵ Karantina sürecinde olmak, varoluş kaygısından, bir nevi tekinsizlikten kaçmayı olanaksız kılarak, evde olmayı kaygıyla yan yana getirmiştir. Kaygıyla birlikte insanın en iyi bildiği yer olan evi, yabancı bir yerde olma hissi uyandırmıştır. Dasein’in kendini en güvende hissettiği alan olan evi, belirsiz, tekinsiz ve varoluşunu sorguladığı bir yere dönüşmüştür. George Steiner’in ifade ettiği üzere⁴⁶ yabancılaştırmanın getirdiği yurtsuzluk hissi, Dasein’in hakikat kavrayışına ilişkin bir yorumunu kaybetmiştir. Dasein’in yabancılaştırılmış hali, otantik olmayan bir yaşamda varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Karantinada Dasein’in varlığına ilişkin bir çok şeyi ifşa eden filmlerden biri müzikal niteliği taşıyan *Algoritmo*’dur. Amalia Kassai’ni canlandırdığı filmin tek karakteri, şarkı söyleyerek ve dans ederek evde-olmayı ya da eve mahkum olmayı sorgular. Kassai, kendi evinde yabancı gibi hissetmektedir. Bu duyguyu aşabilmek adına daha fazla temizlik yapar, mutfakta oyalanır ve evin çeşitli yerlerinde şarkı söyler. Kassai’nin pandemi yorumlama amacıyla yazdığını söylediği sekiz dakika süren şarkı, karantina sürecine ve varoluşçu suallere kenetlenir. Filmin en önemli özelliği “pandemiyi dünya meselesi olarak” sanatsal bir dille ifşa etmesidir. Ayrıca pandemiden önceki yaşayışımızı da benzer bir yaklaşımla eleştirir:

“[...] Hastalık ve trajedi dönemi bu kendi bedenlerimizi keşfetmeyi öğrendik,
bilinçli ve hezeyan dolu tecrit, gülünç, sonsuz ve zorunlu
şimdi eski halimiz daha net görüyorum
Eve mahkum olduk [...]
Soyu tükenmiş bir paradigmanın kökten değişimine duyuyoruz hasret
Acaba insan soyu akıllanmış olur mu nihayet? [...]
Köşelerinde pas görüyorum mutfağın ve ruhumun
Kendi yansıyımama çarpıyorum pencere ve duvarlarımdaki [...]
Bir sürü yeni duygu dehşete düşme ve nöbetler

⁴⁴ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.199.

⁴⁵ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.292-293.

⁴⁶ Georg Steiner, *Heidegger*, çev., Süleyman Sahra, Ankara: Hece Yayınları, 2003, s.130.

Evcimen judo kafakolları kendine atılan tokatlar [...]
 Bir gezegende yaşıyoruz boşlukta süzülüyoruz
 İmparatorluklar kurduk ama maymundan ibaretiz
 Ölümlere borçluyuz baştan aşağı yenilenmeyi
 Hep birlikte, ya hep ya hiç cesaret ve ilham
 Şimdi değilse ne zaman güzellik ve yaratım? [...]"

Pandemiden dolayı tüm insanlıkla birlikte Kassai'nin de üzerine çöken anksiyete hali, Heideggerci yaklaşımla bir kez daha izah edilebilir. Evinde ama yurtsuz hissedilen Kassai, daha önce kafa yormadığı konular üzerinde düşünerek, eski haline yabancılaşmıştır. Sürekli temizlediği, her noktasında gezindiği evi, sıkışıp kaldığı bir uzama dönüşmüştür. Mekânın derinliği arttırıldıkça Kassai'nin varlığını keşfedebilirliğinin arttığı gözlemlenir. Şarkı söylerken kolostrofobi duygusuna işaret eden beden dili hareketleri, Kassai'nin yeni deneyimlediği duyguları ifade etmesine yardımcı olmaktadır. Başkarakterin karantinayı geçirdiği ev, gerek kamera hareketleriyle gerekse şarkıya eşlik eden dans figürleriyle Dasein'in kendinden kaçamadığı ve kendiyi yüzleşmek zorunda kaldığı bir alan olarak tasvir edilmiştir. Heidegger, Dasein'in içinde-var-olmaklığın eksistensiye anlamı olan içinde-olmaklığı bir yerlerde ikamet etmek olarak belirlemiştir. İçinde-var-olmaklık, somut olarak ele alınırsa herkesin gündelik kamusalılığı içinde aşına olduğu şeylerdir. Dasein'in gündelik yaşamındaki kamusalılığı, yatıştırılmış kendine güven duymayı ve hergünü ortalamasını barındırmaktadır. Oysaki kaygı, Dasein'i dünyaya aşinalığından kopararak münferitleştirir. Dasein münferitleşme halini içinde-var-olmak olarak gerçekleştirir. Karantina süreciyle değerlendirildiğinde evde kalma hali Dasein'i içinde-var-olmaklıktan, içinde-kimsenin-olmamasının tabii olduğu eksistensiye "hal"e dönüştürmüştür.⁴⁷ Sözgelimi Dasein için evde geçirdiği karantina süreci, evde-olmamasına dönüşerek insanın varoluşuna dair bir çok fenomeni yeniden meydana getirmiştir.

Dasein'in Otantik-Varlık-Olanaklılığı Olarak Ölüm

Uygurluğun ilk Heidegger, Dasein'in noksanlığıyla beraber varolduğunu ve kendi "tamlığına" erişemeyeceğini ileri sürer. Dasein için ölüm sahih bir varlıktır ve dünya-içinde-varolmanın sonu ölümdür. Varlığın imkanına ya da varoluşuna ait bu son, Dasein'in olası bütünlüğünü aşındıran ve belirleyen biricik etkidir. Dasein'sal yaklaşımla ölüm, yalnızca varoluşsal bir ölüme-doğru-varlık içinde gerçekleşebilir.⁴⁸ Dasein'in ölümlle ilişkisi, ölümlün iki temel niteliği olan kesin ve belirsiz olmasıyla değerlendirildiğinde anlaşılır. Bu nitelikler Dasein'in imkan alanını da tayin eder. Dasein'in ölecek olmasındaki kesinlik, tüm yorumlamalardan sıyrılan en hakiki ifadedir. Burada ölümlülük, ölüme yol açacak bir vesileyle - hastalık vb.- gerçekleşmeyen, bizatihi varoluşla ilişkili olarak kavranmalıdır.⁴⁹ O halde Dasein'in ölümlü katıksız şekilde kabul ederek (*amor fati*) hakiki varoluşu-

⁴⁷ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.199.

⁴⁸ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.248.

⁴⁹ Martin Heidegger, *History of the Concept of Time: Prolegomena*, çev., Theodore Kisiel, Bloomington: Indiana University Press, 1985, s.317.

nu ortaya çıkaracağı⁵⁰, ölüme-doğru-varlık olarak belirsizliği aşmaya çalışacağı beklenebilir.

Anlaşılan o ki Dasein için ölüm, varlığın-tamlığına-doğru olanağı ve dünya-içinde-varolmanın “hitamı”dır. Mutlak olanaksızlığının olanağı olarak ölüm, Dasein’in kaygı ve korkuya ilişkin ruh-durumunu⁵¹ ortaya koymaktadır. Ölümle yüzleşme kaygısı Dasein’in varlığı-kendi-olanaklılığı içinde dünya-içinde-varlık olmasını sağlar. Ölümün varoluşsal olanaklılığı kaygıda temellenir ve Dasein’in ölümle arasına kaygı girer. Çoğu zaman Dasein kesinliğin zamanının belli olmayışından beslenen bir kaçıya doğru yönelir. Diğer yandan ölümün gelmekte oluşu Dasein’in kendi olanaklarını görmesine imkan sağlar. Ölüm beklentisi, otantik olanakların genişlemesine ve varlığını anlamlandırmasına yardımcı olur.⁵² O halde Heidegger’de ölüm, hakikati açığa çıkartması itibariyle Dasein’in varlığına özü gereği vekalet eder. Hatta ölümün Dasein’in kendisi için olduğu bile ilam edilebilir.⁵³ Pandemi, ölüme-doğru-varlık olduğunu hatırlattığı Dasein’da varlık olanaklarını sorgulama içtepisi oluşturur.

Homemade’de ölümü kabulleniş, ölüme yönelik varlığı yeniden tasarlama ve varlığının sınırlarını aşmaya çalışma eğilimi olarak çeşitli filmlerde ortaya çıkar. Ölüm-için-varlık düşüncesi Dasein’i yeni bir hayata doğru iterek Dasein’in dünya-içinde-varolmağına farklı bir anlayış eklemler. Sözelimi *Voyage Au Vout De La Nuit* filmi İngiltere Kraliçesi Elizabeth ve Papa Francis’in küçük figürlerini kullanarak iki önemli liderin sosyal mesafeli yaşamlarını ironik bir dille hikâyeleştirir. Kraliçe Elizabeth’in Papa Francis’le olan diyalogları çoğu zaman çocuksudur ve ilanıaşk içerir. İnsanlık karantinayla yeni tanışmıştır fakat Kraliçe Elizabeth bu duruma aşınadır. “Zaten 94 yıldır karantinadayım” sözleriyle izole yaşamının ve yalnızlığının altını çizer. Kraliçe Elizabeth için karantina yaşam becerilerini kısıtlar kısıtlamasına ama onu Dasein olmanın imkanlarından koparmaz. Nitekim ölüm kaygısı, Dasein’i yalnızlaştırırken, kendi varlık imkanını idrak etmesini ve diğer Dasein’lerle bir aradalık içinde olmasını mümkün kılmaktadır.⁵⁴ Dahası münferitleşme Dasein’i kendi düşkünlüğünden çıkarmaya aracılık eder.⁵⁵ İngiltere Kraliçesi’nin “Kısıtlama ruha özgü bir durumdur” ifadesi Dasein’in özünün gizli kalan karakterizasyonunu açığa çıkardığına işaret etmektedir. Zira özgür olmak, varolanı olurluna bırakmaktır. Burada özgürlük hakikatin özü olması itibarıyla, teslim-oluşla vücut bulur. Heidegger burada özgürlüğün ne olmadığını da belirtir. Özgürlük, ara sıra ortaya çıkan keyfi bir şey ya da istenilen ve zorunlu olunan şey değildir. Dolayısıyla Kraliçe Elizabeth’in vurguladığı üzere kısıtlamalar Dasein’in özgürlüğüne engel teşkil etmez, çünkü özgürlük yine Heidegger’in deyişiyse⁵⁶ “Da-sein’da mahfuzdur.”

⁵⁰ Blackham, *Altı Varoluşçu*, s.101.

⁵¹ Korku, unutmama, bekleme, şimdide bekleme haletiruhiyeleri olarak ortaya çıkarken; kaygı, alıkoyma, tahmin ve olumsuzluk olarak kendini göstermektedir. Michael Gelven, *Acommentary on Heidegger’s Being and Time*, Dekalb, IL: Nethern Illinois University Press, 1989, s.189.

⁵² Çüçen, *Heidegger’de Varlık*, s.87-88.

⁵³ Otto Pöggeler, *Martin Heidegger’s Path of Thinking*, çev., Daniel Magurshak ve Sigmund J. Barber, Atlantic Highlands: Humanities Press International, 1987, s.211.

⁵⁴ Ökten, *Heidegger’in Varlık*, s.153.

⁵⁵ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.201.

⁵⁶ Heidegger, “Hakikatin Özü”, s.135-137.

Dasein'ın, ölüme-doğru-varlık olması bilinci, diğerleriyle birlikte olma çabasına koşut biçimde gelişir. Dasein, diğerleriyle olan etkileşim şeklinde yeniden yapılanmaya yönelir. Daha önce bahsedilen korku, kaygı, belirsizlik ve tekinsizlik halletiruhiyesine bir de ölüme-doğru-varlık eklendiğinde, başkalarıyla-birlikte-olmak için teknolojiye daha fazla başvurur. Teknoloji en kestirme yoldan, Dasein'ı evin sınırlarından çıkararak, ona sınırsız bir mekânda olma deneyimi yaşatmaktadır. Dasein'ın varlığı bir mekâna sıkıştırıldığında, dünyayla varlığının kapsamı azalır. Dasein'ın evinin sınırları içinde yer alan nesnelere -kitabı, kanepesi, yatağı vb.- evin sınırları içinde kalırken, teknolojik aletler sınırsız iletişim sağlayarak varlığın kapsamını arttırır. *Homemade* kısa film serisinde karantina sürecinde teknolojinin imkanlarıyla sağlanan iletişimi tasvir eden hikâyeler bulunmaktadır. Bunlardan biri olan *Last Call*, huzurevinde yaşayan yaşlı bir adamın Zoom uygulamasıyla eski sevgililerini aramasına odaklanmaktadır. Zoom ortamındaki sohbet, mizahi bir dille aktarılmıştır. Pandemi sürecinde tüm dünyada etkinliği artan dijital mecraların filmde de başrolde olduğu söylenebilir. Yaşlı adam, görevlilerin yardımıyla aradığı eski sevgililerini hiç unutmadığına ikna etmeye çalışır. Fakat çok geçmeden kendini farklı biri gibi gösterme çabasında olduğu anlaşılır. Yaşlı adamın eski sevgililerine fiziksel rahatsızlıklarından bahsetmesinde, ölüme yakınlıkla ilgili bir kaygı duyması söz konusudur. Varlığının kapsamını genişletmesine zoom vekalet etmektedir. Yeni medya araçlarını ön plana çıkaran diğer kısa film *Couple Splits Up While in Lockdown LOL*'dur. Film, karantina sürecinde ilişkilerinde sorunlar yaşayan bir çiftin odalarını ayırarak mesaj yoluyla iletişim kurmalarını anlatmaktadır. Film, bir bakıma modern anlamda ilanıaşka ayna tutmaktadır.

Heidegger'e göre Dasein varolduğu sürece kendi varolma imkanlarını gerçekleştirmeye çabalar. Önünde gerçekleştirmesi gereken bir şey kalmadığını düşündüğünde Dasein kendini önceleyerek, gerçekleştirmek üzere yeni şeyler üretir. Çünkü Dasein en yoğun "ümitsizlik" durumunda bile varolma imkanlarının tükenmediğini bilir. Dasein'ın temel konsitüsyonu özünde "tamamlanmamışlık"la biçimlenir. Dolayısıyla Dasein varolmanın imkanlarına hep açıktır.⁵⁷ *Ride It Out* filminde Amirpour, "insan, ancak kendi ölümüne doğru ilerlediğinin farkına vardığında tam olgunluğa ulaşır" sözleriyle Dasein'ın varlık minvaline nasıl ulaştığını hatırlatır. Heidegger'e göre Dasein bir bütün olmasına rağmen henüz tam olarak gerçekleşmemiştir. Bu noktada Heidegger "ham meyve" örneğine başvurur. Ham meyve henüz olgunlaşmamıştır, demek ki kendini tam olarak gerçekleştirmemiştir. Fakat meyvenin olgunlaşması için kendi özünde bulunmayan şeyler ilave edilmez. Hamlıktaki henüz-olmamışlık, meyvenin eklemlenmesiyle mevcut olan harici bir ötekiliğe işaret etmez. Meyvenin hamlığı, özgül bir varlık minvali, bir bakıma temellendirici ögesidir. İşte Dasein'ın varlığı da bu şekilde işler, yani Dasein kendi henüz-olmamışlığındadır.⁵⁸

"Ölüm" hali Dasein'ın en otantik varoluş tarzıdır. Heidegger'in *Varlık ve Zaman* eserini inceleyen Mark Blitz, ölümün yalın anlamıyla kavranmasının otantiklik

⁵⁷ Ökten, *Heidegger'in Varlık*, s.127.

⁵⁸ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.259.

kavramını da açıklayacağını ifade eder.⁵⁹ Ölüm, ilk bakışta Dasein'in varlığının yok oluşu gibi gözükse de otantik Dasein'in varoluşu olanaklı değildir. Ölümle yüzleşen Dasein kararlı bir şekilde varolarak otantik olabilir. Çünkü ölüm kaygısı kendi varlığının hakikatini ve kim olduğunu anlamasını sağlayarak onu başkalarından ayırmaktadır. Otantik Dasein, varlığının hakikatini geçiciliği ve zamansallığı içinde kavrayarak başkalarından ayırır.⁶⁰ İnsanın edimlerinin farkında olması, hiçliğini görmesine yardımcı olur. Aslında tüm yaşamının tesis edicisi “hiçlik”tir.⁶¹

Homemade'de yer alan bir çok kısa filmde ölüm hakikatiyle yüzleşen Dasein'in, varlığının manasını aramaya yöneldiğini söylemek olanaklıdır. Çünkü Dasein'in hayata mana vermesi, otantik olmasının en önemli yoludur. Koronavirüs, varolan bir gerçeği -ölümü- yeniden hatırlatarak, Dasein'in hayata bakışını yeniden düzenler. Sözgelimi *Voyage Au Vout De La Nuit* filminde Elizabeth ve Papa Francis, otantikliğin “kendiyile olma” haliyle yıllardır hemhalleri üzerine sohbet ederler. Zira kişinin kendinin yani benliğinin farkına varması, otantik olmasının biricik delilidir. *Algoritmo*'da ölümle yüzleşme ve kaygı hali Kassai'nin insanın varoluşunu anlamasına, başka bir deyişle otantik olmasına olumlu katkı sağlayan mahiyettedir. Kısa film antolojisinin son filmi *Ride It Out* filminde kendi benliğine odaklanan Amirpour, evrende meydana gelen değişimleri kendinden yola çıkarak anlamlandırır. Zor zamanlar geçiren insan için huzura erişmek için otantik olmak iyi bir yoldur. Heidegger'in belirttiği üzere Dasein başkalarıyla birlikte varolsa da otantik olması, kendinde varlık olmasına delalet eder.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada koronavirüs pandemisi, Netflix orijinal içeriği *Homemade* (2020) isimli kısa film antolojisi üzerinden Heidegger'in ontolojik varoluşçu kavramlarıyla değerlendirilmiştir. Karantina koşullarında çekilen on yedi kısa film kişisel telefonlar aracılığıyla çekilmesi, yönetmenlerin evrensel bir krizi kişisel bir dille aktarmalarına yardımcı olmuştur. İnsan, günlük rutininde kendi varoluşunu sorgulamayı çoğu zaman düşünmezken, karantina süreci Dasein'in “bu dünyada varolan insan olmaklığı”nı açığa çıkarmıştır. Koronavirüs pandemisi bir yandan korku, kaygı ve anksiyeteyi beslerken, diğer yandan insana, ölümün yakınlığını idrak ettirmiştir. Bu haletiruhiyeler, varlık idesini yeniden sorgulamaya yol açmıştır. Dasein'in tüm dünyadan ve gündelik meşgalelerinden soyutlanması kökensel bir duyuma ulaşmasına aracılık etmiştir. Bir bakıma karantinanın Dasein'a varlığını anlayacağı bir mühlet verdiği iddia edilebilir. Böylelikle, insanın varoluş sorgulamasında ufku aydınlandıkça dünya ile etkileşimi yeni bir boyut kazanmıştır. Dasein varlıktan neşet ettikçe Heideggerci düşünceye yaklaşmıştır. Karantinanın hissettirdiği yalnızlığı, Heidegger'in deyişle dünyada-içinde-varlık ve başkalarıyla-birlikte-varlık olduğunu hatırlayarak aşmaya çalışmıştır.

Heidegger'in “dünya-içinde-olmak”lığı, Dasein'in fırlatıldığı dünyadaki ilgilendiği alanlarla kök salar. Dasein'in temel varlığı çevresindeki bir takım nesnelere,

⁵⁹ Blitz, *Heidegger's Being*, s.111.

⁶⁰ Çüçen, *Heidegger'de Varlık*, s.114, 118.

⁶¹ Marjorie Grene, *Heidegger*, London: Bowes & Bowes, 1957, s.48.

zamana, mekâna ve başkalarına bağılyken, pandemiyle birlikte dünyadaki varlığının kapsamı azalmıştır. Fakat Dasein, dar ve sınırlı dünyasının ötesinde dışardaki varlıkların, *Das Man*'ın farkındadır. Heidegger'in bu kavramı *Homemade*'de karantina sürecinde her türlü gündelik rutininden uzaklaşan bireyin toplumla yeniden bağlantı kurmasının bir yolu olarak açığa çıkarılır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle Dasein'in dünyayla olan ilişkisi, sonrasında ölümlülüğü kabul ediş i irdelenmiştir. Pandemi, Dasein'a ölüme-doğru-varlık olduğunu hatırlatan bir fenomen olarak değerlendirilmiştir. Ölüm, Dasein'ın olasılıklarının sınırlarını oluşturmaktadır. Dasein ancak varlığını anladığında ve ölüme-doğru-varlık olduğunu kabul ettiğinde dünya ile varlığını yönlendirebilir. O halde denilebilir ki Heidegger'in ontolojisinde kaçınılmaz olan ölüm, kısa film seçkisinde Heideggerci bir tasvir içinde sunulmuştur. Bu doğrultuda kısa film antolojisinin, pandemi öncesinde ölüm üzerinde böylesine kafa yorulmadığının altını çizdiğini ve ölüme-doğru olmanın nasıllığının incelenmesine olanak tanıdığını söylemek mümkündür. Sonuç olarak *Homemade*'in Heidegger'in felsefesini bir eylem olarak açığa çıkararak anlatı yapısına sahip olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca kısa film seçkisi yalnızca Heidegger'i değil birçok varoluşçuyu da aynı çatı altında toplayabilir ve varoluşsal paradigmanın temel çatışmalarını ortaya çıkarabilir. Bu doğrultuda kısa filmlerin Heidegger'in ontolojisi doğrultusunda hala çözülebilecek noktalarının olduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Allen, Barry. *Truth in Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press, 1993.
- Biemel, Walter. *Martin Heidegger: An Illustrated Study by Walter Biemel*. Çev., Javara Lal Metha. New York: Harcourt Brace Jovanvich, 1976.
- Blackham, Harol John. *Altı Varoluşçu Düşünür Kierkegaard Nietzsche Jaspers Marcel Heidegger Sartre*. Çev., Ekim Uşşaklı. Ankara: Dost Kitabevi, 2005.
- Blitz, Mark. *Heidegger's 'Being and Time', and Possibility of Political Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press, 1981.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Çüçen, Abdulkadir. *Heidegger'de Varlık ve Zaman*. Bursa: Asa Kitabevi, 2003.
- Falzon, Christopher. *Philosophy Goes to the Movies: An Introduction to Philosophy*. London & New York: Routledge, 2002.
- Heidegger, Martin. *Poetry, Language, Thought*. Çev., Albert Hofstadter. New York: Harper & Row, 1971.
- Heidegger, Martin. "The Turning." Çev., Kenneth R. Maly. *Research in Phenomenology*. 1 (1971): 3-16.
- Heidegger, Martin. *The Question Concerning Technology and Other Essays*. Çev., William Lovitt. New York & London: Garland Publishing, 1977.
- Heidegger, Martin. *History of the Concept of Time: Prolegomena*. Çev., Theodore Kisiel. Bloomington: Indiana University Press, 1985.
- Heidegger, Martin. *Pathmarks*. New York: Cambridge University Press, 1998.
- Heidegger, Martin. "Hakikatin Özü Üzerine" Çev., Nejat Aday. *Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*. Sayı 36-37 (2004): 125-148.

- Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*. Çev., Kaan H. Ökten. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Heidegger, Martin. *Metafizik Nedir?* Çev., Yusuf Örnek. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2009.
- Heidegger, Martin. *Hümanizm Üzerine*. Çev., Yusuf Örnek. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2013.
- Herzogenrath, Bernd. "Introduction. Film and/as Philosophy: An Elective Affinity?" *Film as Philosophy*. Der., Bernd Herzogenrath. London: University of Minnesota Press, 2017: vii-xxv.
- "Homemade about". Erişim 12 Kasım, 2020. <https://www.netflix.com/title/81285512>.
- Hühnerfeld, Paul. *Heidegger. Bir Filozof, Bir Alman*. Çev., Doğan Özlem. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994.
- Gelven, Michael. *A Commentary on Heidegger's Being and Time*. Dekalb, IL: Nethern Illinois University Press, 1989.
- Grene, Marjorie. *Heidegger*. London: Bowes & Bowes, 1957.
- Inwood, Michael. *A Heidegger Dictionary*. Oxford: Blackwell Publishers, 1999.
- Larrain, Pablo, Larrain, Juan de Dios ve Mieli, Lorenzo (Producers). (2020). *Homemade*. [Short film series]. Italy, Chile: Fabula, The Apartment Pictures. Netflix (Distributor).
- Magee, Bryan. *Büyük Filozoflar Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*. Çev., Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001.
- Martin-Jones, David. "Introduction: Film-Philosophy and a World of Cinemas". *Film-Philosophy*. 20/1 (2016): 6-23.
- Ökten, Kaan H. "Heidegger'in Varlık ve Zaman'daki Ölüm Çözümlemesi". *Cogito (Ölüm: Bir Topografya Sayısı)*. 40 (2004): 122-157.
- Pöggeler, Otto. *Martin Heidegger's Path of Thinking*. Çev., Daniel Magurshak ve Sigmund J. Barber. Atlantic Highlands: Humanities Press International, 1987.
- Safranski, Rüdiger. *Bir Alman Üstat: Heidegger*. Çev., Ali Nalbant. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- Schlütz, Daniela M. "Contemporary Quality TV: The Entertainment Experience of Complex Serial Narratives". *Annals of the International Communication Association*. 40/1 (2015): 95-124.
- Sinnerbrink, Robert. "Techne and poiesis: On Heidegger and Film Theory". *Tēchne/Technology: Researching Cinema and Media Technologies Their Development, Use, and Impact*. Ed., Annie van den Oever. Amsterdam, Holland: Amsterdam University Press. 2014: 65-80.
- Steiner, Georg. *Heidegger*. Çev., Süleyman Saha. Ankara: Hece Yayınları, 2003.
- Towarnicki, Frederic De. *Martin Heidegger Anılar ve Günlükler*. Çev., Zeynep Durukal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Watts, Michael. *Heidegger a Guides For Beginner's*. London: Hodder and Stoughton, 2001.

Being Dasein in Quarantine: A Heideggerian Reading of the *Homemade* Anthology Series

YASEMIN ÖZKENT*
yaseminozkentt@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8617-8429

Abstract: *Homemade* (2020), a short film anthology, was released by Netflix while the entire world was in quarantine because of the coronavirus pandemic. Seventeen short films shot by different directors narrate independent storylines. They expose existential themes experienced along with the pandemic crisis such as “care (Sorge)”, “fear (Furcht)”, “anxiety (Angst)”, “solitude” and “death” in an artistic manner. The present study argues that *Homemade* has a narrative structure revealing Martin Heidegger’s philosophy as an action. In this respect, the study aims to discover the themes of Heidegger’s existential ontology through the example of *Homemade*. It links Heidegger’s ontology with the changes in the emotional and intellectual world of human beings within the crisis environment caused by the pandemic. The short films were evaluated within the framework of the concept of Dasein, which Heidegger established as the way of understanding being. The study analyses the quarantine and the pandemic on the basis of “being-in-the-World” (In-der-Welt-sein), “being-in concern” (Sorge), and “being-towards-death” (Sein zum Tode), which are the fundamental ends of being Dasein. In this context, it is argued that the quarantine reveals the most personal means of the own being of quotidian Dasein.

Keywords: Coronavirus, Martin Heidegger, Dasein, Anthology Series, *Homemade*

* Dr. Lect., Selçuk University, Faculty of Communication.

Influencer Effect during Coronavirus Period within the Framework of the Consumption Society

ALI MURAT YEL*

alimuratyel@marmara.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2176-9199

FEYZA ÜNLÜ DALAYLI**

feyzacunlu@windowlive.com

ORCID ID: 0000-0003-2193-8236

Abstract: *Consumption culture is discussed by many theorists. Since most of societies are based on consumption, they started to be known as consumption society. Capitalist social understanding based on production in early days has become consumption-based in time and has shown itself in all areas of life. With emergence of social media networks invented with effects of technological developments, phenomenon of consumption has been transferred to a new platform. Using influencers, which most companies have a large number of followers for marketing and product promotion, is an indicator of prevalence of consumption. In last month of 2019, due to deadly Covid-19 virus, which emerged in Wuhan, China and spread to the world, people chose to stay from their homes and prefer online shopping to avoid infection. Therefore, in this study, effect of influencers on shopping habits of the society during Covid-19 virus period was discussed based on phenomenon of consumer society.*

Keywords: *Consumption society, Consumption, Influencer, Social media, Covid 19*

Introduction

Covid-19 virus, which first appeared in Wuhan, China, spread to all countries of the world in a short time. Although Turkey was among these countries, by the ministry of health in order to prevent the increase of disease and death a large number of measures were taken. First of all, everyone was asked to stay at home in order to prevent the spread of the epidemic by coming together. In order for this process to proceed in a systematic way, curfew restrictions have been applied by the Turkish government. Both private sector and public employees were encouraged to work from home, and the whole society was allowed to stay at home, even for a certain period of time.

Turkish people staying at home have started to spend much more of their time on social media. However, individuals who cannot leave their homes have preferred to meet their needs through e-commerce shopping. As a result of this situation, people who follow the influencer are affected by their product sharing and have

* Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Communication.

** Ph.D. Student, Marmara University, Institute of Social Sciences.

added the products recommended by them to their shopping. Influencers also did not stop sharing during the Covid-19 process, and they even made more product marketing especially. For example, an influencer who shares make-up has highlighted the phrase “keep looking beautiful even if you are at home”. Influencer followers affected by the messages in these posts continued their shopping. The situation in question reveals that the need for a care is a concept created. The important thing here is that my consumption is based on continuity and vanity.

In the light of all this information, in this study, Influencer marketing in the Covid-19 process was evaluated based on the views of Jean Baudrillard and Pierre Bourdieu on the consumer society.

Theoretical Background

In our techno-cultural age, many discussions can be made regarding the close relationship between consumption habits and media visibility. But it becomes more evident that there is no difference between the individual and the commodity he consumes on the basis of ideology and modern lifestyle imposition in its broadest sense.¹ In other words, the person assumes that he has acquired an identity in the society not only with what he eats, but also with the shirt brand he wears, the style of the automobile he uses, or the neighborhood or district he resides in. If it is understood by separating it from political ideologies and representing the superstructure in the Marxist sense, and understood as a way of life and thinking that is “normal, must be imitated and followed”¹ ideology has become, to a large extent, the most important element of consumption.² The ideology that controls people and turns them into subjects (interpellation, the production of consent, governmentality, tyranny) establishes an imaginary relationship between individuals and existing conditions.

While the influence of celebrities in this consumption model was present in all kinds of media products as an incentive for consumption in traditional media, it came to the fore mostly with reality show programs. In terms of the discipline of cultural studies, the forms of these elements that form the format of the values, goals and the style of advice and encouragement about the ideology that are desired to be accepted in general may change. Encouraging consumption under the name of “liberation” for individuals, perhaps even more women, such as traveling and going on vacations, buying more make-up, or socializing by participating in friendships or various cultural activities in the evenings is often imposed by the media and its derivatives. At this point, it can be said that the understanding that television series do not consume such consumption at all is not very correct, but the encouraging effect of social media shares, which is a new phenomenon, has increased visibly. Therefore, as Slavoj Žižek has mentioned, the system has included ideology within the boundaries of state and legal sanctions and economic limits. From now on, it can be said that the difference between the “constructed” truth and ideology no longer exists in the world of “post-ideology”. But if social reality

¹ Slavoj Žižek, *The Spectre of Ideology, Mapping Ideology*, Londra: Verso, 1994, p.1-33.

² Louis Althusser, *Idéologie et appareils idéologiques d'État (notes pour une recherche)*, Paris: La Pensée, 1970, p.3-38; Antonio Gramsci, *Lettere dal carcere*, Torino: Giulio Einaudi, 1949.

is already constructed through language, gestures and gestures, and symbolic social signs³ then thanks to speech-action,⁴ speech is not a phenomenon that represents something, but becomes something done through performance.⁵ Therefore, according to linguistic rules and norms, we do our speech actions in daily life, rebuilding the social reality and making it normal and natural. From this point of view, “culture” can no longer be understood as the culture of the upper classes, but a phenomenon that we experience through our activities of daily life as a lifestyle,⁶ more precisely as the lifestyle of the industrial capitalist society.⁷

Raymond Williams, who says that Antonio Gramsci’s concept of hegemony is not only imitated and “normalized” the lifestyles of the upper classes and analyzed in more depth, points out that the individual internally embraces popular change (structures of feeling).

In this article, considering that individuals staying at home during the Covid-19 epidemic days spend more time with technology, the consumption patterns of social media users will be examined through the “influencer” and the social reality of those who are affected by them. In this context, the message of the technology and environment in the formula of Marshall McLuhan’s famous “vehicle is the message”⁸ will be discussed in terms of the changes it brought to human relations during the epidemic period. Although the technological tool (social media) remains relatively the same, the message of the change of the environment (epidemic) or how it affects the consumer behavior (influence) we specifically deal with here will be tried to be analyzed. In the face of the rate of distribution of YouTube videos, an answer will be sought to the question of what role the “emotional structure” of the consumer plays between the spread and transmission rate of the epidemic, with the word, language, show, psychological boredom and the act of speech. The emergence of “old economy” and “new consumer” individuals in this new medium, which offers a tremendous sociological experiment, will be a new field of research for the discipline of cultural studies.

Covid-19 Virus

Corona virus, also known as Covid-19, which emerged in Wuhan, China in the last days of 2019, affected all countries of the world in a short time. After China, many countries, including Italy, Spain, Iran and the United States, were adversely affected by the coronavirus epidemic (pandemic). In Turkey, the first cases of coronavirus have been seen on March 11, 2020. The measures that have been taken in other countries because the increase in the number of cases began to be taken in a short time in Turkey, respectively. First, primary and secondary schools and high schools were vacationed as of March 16, and as of March 23, students started online

³ John Langshaw Austin, *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*, Oxford: Oxford University Press, 1962.

⁴ John Searle, *The Construction of Social Reality*, London: Penguin, 1996.

⁵ Judith Butler, *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 1990.

⁶ Raymond Williams, *Culture and Society: 1780-1950*, New York: Anchor Books, 1960.

⁷ Raymond Williams, *The Long Revolution*, London: Chatto & Windus, 1961.

⁸ Marshall McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man*, New York: McGraw-Hill, 1964.

education from their homes. However, higher education institutions, which were suspended on the same date, went to online education and some date postponements within the framework of the decisions taken by the universities in accordance with YÖK (higher education institution). Afterwards, sports competitions, where many people were together, started to be played without an audience and were completely ended in the following weeks. Abroad departures have been stopped for both public employees and individual citizens.⁹

Initially, curfew was imposed for those over 65 and later for those under 20. Afterwards, shopping malls and places of worship were closed, and even though there was no general curfew, citizens were constantly warned not to go out into the streets by means of mass media, by means of announcements made from mosques' loudspeakers and by police and watchmen. It is also obligatory to wear a mask for citizens who have to go out for their essential needs. Later, when the number of cases increased, curfew restrictions began to be applied on weekends. Currently, many companies have started to work from home, and families in general have started to spend their days at home.¹⁰

Influencer affects in Consumption Society

In the face of this landscape, the rapid conversion to digital and the increase in the use of social media tools have led to the increase of the importance of influencers with a large number of followers. Although influencers are not literally Gramsci's organic intellectuals or opinion leaders, these individuals are used for characters who can influence and direct the behavior and choices of a particular user group, especially with potential consumers. Especially people who cannot leave their homes and meet their many needs through online cargo, care about the consumption recommendations of influencers. Because individuals who stay at home and are not psychologically satisfied with this situation, relax thanks to online shopping and feel themselves away from the pandemic crisis for a moment with the support of social media tools and influencers.

The French theorist Jean Baudrillard defined the concept of consumption as "a signification order like language or kinship system in primitive societies".¹¹ In addition to these expressions, Baudrillard mentioned that the capitalist system, which has become widespread in the western world, by associating the consumption situation with the capitalist system, is fundamentally against human nature. Because, according to him, in terms of human essence, it expresses a being filled with many desires and fantasies and is loaded with excessive energy composed of various motives. As can be understood from these statements, it would not be wrong to say that today consumption is accepted as the object of satisfying desires in all societies. Because people stay at home today, they are constantly keeping consumption alive

⁹ Mustafa Bag, "Dünyada Covid-19: İlk 4 ayında neler yaşandı? Salgının seyri ne durumda?", Euronews, 4 May, 2020, last accessed 22 December, 2020, <https://tr.euronews.com/2020/04/09/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld>.

¹⁰ Okan Yücel, "Koronavirüs zaman çizelgesi: Ne zaman ortaya çıktı? Nasıl yayıldı? Önemli tarihler nelerdi?", 5 April, 2020, last accessed 15 January, 2021, <https://medyascope.tv/2020/04/05/koronavirus-zaman-cizelgesi-ne-zaman-ortaya-cikti-nasil-yayildi-onemli-tarihler-nelerdi/>.

¹¹ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev, Oğuz Adanır, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, p.87.

through social media. In this context, even though the “consumer society” perspective, which Baudrillard has put into a conceptual form, seems to analyze the Western society in general, it actually has a remarkable position in terms of understanding the dynamics of society today. With regard to today’s societies, Baudrillard reveals “an inconceivable reality of consumption and abundance created by the multiplication of services, objects and material goods around us”.¹² This abundance in question surrounds individuals with other persons and objects. As such, consumption becomes an understanding of existence.

Although Karl Marx was the first theorist to talk about the means of production, Jean Baudrillard also mentions that the explanation of the social structure is insufficient by mentioning only the means of production and their relations in today’s societies where consumption has preceded production. Even in today’s societies, individuals are informed about what, how, where and when they should be consumed through consumption objects. Because today’s social point of view is no longer based on economy-politics and has moved to a cultural and ideological dimension. Therefore, instead of the term “exchange value” mentioned by Marx,¹³ “indicator value” has become used.¹⁴

In the social media environment, influencers, also known as influencers, introduce many products and services to their followers by using indicator values. Since these people are not famous and are accepted by the public, they are seen as sincere as they test the products in front of the screen and directly reflect the effect. As a result of this situation, individuals who want to get influencer advice before purchasing any product in an innocent way follow these people who are the leading soldiers of consumption. These people also share in many areas. For example; makeup, automotive, food, baby care, etc. There are influencers who have determined the areas for themselves, as well as those who share in many fields and share various information together. These people increase the number of followers over time, thanks to their followers, they are noticed by various brands and start sponsorship activities. Initially, influencers, which seemed to share naturally, have started to promote the products of the brands they have agreed with over time. Seeing the usage and types of products, influencer followers buy many products even though they do not need it. This situation has caused the change of the basic economy-based consumption understanding, which depends on supply and demand at the time when the production relations first emerged, companies have increased their production even if there is no supply, and they create a need for their products thanks to influencer marketing. This situation actually led to the emergence of a new consumption culture understanding. The relationship between consumption society and culture has attracted the attention of many theorists and Baudrillard.¹⁵

The issue of the disappearance of the difference between high culture and low culture, which was criticized by Frankfurt School theorists with the concept of Culture

¹² Baudrillard, “Tüketim Toplumu”, p.15.

¹³ Karl Marx, *Capital, Volume I*, Londra: Penguin, 1990.

¹⁴ Baudrillard, “Tüketim Toplumu”, p.244.

¹⁵ Mehmet Güzel, “Gerçeklik İlkesinin Yitimi: Baudrillard’ın Simülasyon Teorisinin Temel Kavramları”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/1 (2015), p.66.

Industry, became a criticism for Baudrillard. Baudrillard criticized a new understanding of consumption culture in which there is no longer any difference between “an elegant food shop” and “picture gallery”, “Play-boy” and “Paleontology magazine” in shopping malls called “Drugstore” in the USA.¹⁶ In this context, it is possible to say that there is no difference in terms of the value of the products, as influencers present many different products together in the social media environment. Because each object of consumption has been turned into an attractive shape by making it special. Just as all consumer products in shopping malls were made divine and in the words of Baudrillard, they became a “pantheo.”¹⁷ With this, daily life is now seen as the main place of consumption.

People consume the consumption objects offered to them in the comfort of their homes. Influencers also support the producers in order to realize this presentation. Particularly aware of the comfort of home due to the Covid-19 pandemic, consumers who have become aware of the comfort of home have purchased the products offered by the influencers they follow in their homes, from online channels. In this context, the most striking phenomenon is that people who are in their homes and who actually do not need anything other than their basic needs, follow and see the influencer as an “idol”, for example, whether they need a lipstick or any make-up material. It is to buy without question. In this situation, it is related to the fact that consumption is now in a symbolic dimension in Baudrillard’s words. Today, consumption has become abstract from the object itself. In order for the object to become a consumption object, it must first turn into an indicator. For this reason, when the purchases made by people through cargo companies in the Covid-19 period, it was revealed that almost all products were not related to the basic needs of people. Indeed, many cargo companies have criticized the influencer marketing, even in a period of such a deadly epidemic, that people buy products just for “show off” and “display” without thinking about cargo employees. The highlighting of consumption by ignoring even the lives of people now reveals that the objects have “indicator status”. In the words of Baudrillard, “when it has a systematic indicator status, it changes the way people relate to themselves.”¹⁸

Based on these expressions, it is possible to say that what is actually consumed through purchased objects is actually a form of relationship, not objects. Although this form of relationship has an underestimated and meaningful side, it also has a side that is excluded and a part of. Even though human life is under threat in the situation during the Covid-19 epidemic process, people who buy the product with influencer recommendation even if they do not need it and endanger the lives of cargo employees, actually buy that product completely. On the other hand, they buy the product under the relevant share of the relevant influencer to comment and actually be involved in the relationship and take part in it. In this context, people actually want to have the opportunity to convey a “message” and / or “image”

¹⁶ Baudrillard, “Tüketim Toplumu”, p.21.

¹⁷ Baudrillard, “Tüketim Toplumu”, p.19.

¹⁸ Jean Baudrillard, *Nesnel Sistem*, çev. Oğuz Adanır, Aslı Karamollaoğlu, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011, p.241.

through their consumption behavior. In other words, all of the relations established within the consumer society are realized through objects and consumed as a “mental relationship.”¹⁹

In addition to Jean Baudrillard, Pierre Bourdieu analyzed the consumer society by using different parameters. According to Bourdieu, in today’s new societies, this situation now precedes the highest individual effort and talent, since the physical image has provided to the individual and the social purchasing power of the advantages is too high. When looking at today’s influencer marketing, this statement becomes completely concrete. Because influencers, which have been followed by thousands and sometimes millions of people and shaped their lives according to their recommendations, achieve their positions without spending individual effort and talent. Especially during the Covid-19 epidemic, they cannot go to gyms, hairdressers, beauty salons, aesthetic specialists, etc. because no one can leave the house, and therefore they have difficulty in maintaining their appearance. But even in such a situation, the only goal of the influencers who disregard their health for the sake of their physical appearance is to increase the effectiveness of the products they market in this context by presenting a perfect appearance to their followers. At the point where the human body constitutes the main source of cultural and social taste judgment or a series of predispositions, the “sociality transformed into body” form, named by Bourdieu by “habitus”, emerges. Here, what Bourdieu calls habitus is that the practical meanings of the social are embodied in the body.²⁰

In other words, habitus is seen as the most indirect expression of cultural tendencies. In addition, the phenomenon of culture expresses a more visible part of habitus. It is thought that social behaviors such as nutrition, masculine and feminine roles, table order, language etc. guide the whole. In this context, habitus determines what is good or bad, ugly or beautiful. Bourdieu, when it comes to consumption; evaluating class and consumption practices together, he mentions that besides economic income, habitus, which is the collection of tastes, habits and tendencies brought by the individual from the past, is a determining factor in this process. Distinction In his work titled “Distinction”, Bourdieu has tried to qualitatively reveal the tastes and preferences of social practices, inherited social qualities (habitus), which differ in three major clusters (cultured middle class, middle class, popular class). In this context, especially the public class has to be contented with the consumption processes related to the judgments imposed on them by the material and spiritual conditions in terms of income, time and symbolic abilities. On the other hand, according to Bourdieu, at the point where the working class is subject to the dominant class, the working class replaces luxury consumption goods with cheap goods, and in this context imitates the ruling class and tries to resemble it and mentions the interaction processes between classes in consumption processes.²¹

¹⁹ Jean Baudrillard, *Neden Her Şey Hala Yok Olup Gitmedi? çev.* Oğuz Adanır, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012, p.18.

²⁰ Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1984, p.123.

²¹ Bourdieu, “Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste”, p.130-145.

In the context of Pierre Bourdieu's approach, it is possible to say that individuals' selection of influencers to follow on social networks is related to the habitus they are in. Because the economic conditions of individuals determine consumption preferences. An individual who buys a product he does not need at all because he recommends an influencer, he does not care about should have an economic income that can meet their basic needs. On the other hand, some people are forced to be a part of the influencer environment they follow, even if they do not have sufficient economic infrastructure. It shows that he is actually getting rid of the habitus he is in and consuming for the habitus he wants to be. As a matter of fact, Bourdieu states that the ruling class tends to gain value and status by imitating it. On the other hand, people who do not have economic competence also turn to counterfeit products in order to be a part of this group in Bourdieu's words. Consumers' point of view that the counterfeit products in question have the same effects as their realities is interpreted by Bourdieu as "an unconscious bluff that cheats even the bluff."²² People can sometimes follow influencers who are at different levels with them to skip classes or feel that they have skipped.

In general, it is noticed that influencers, who promote many different products during the Covid-19 epidemic period, bring showiness to the fore even more in order to increase their potency. This is what Bourdieu demands, instead of boring and identical products, products that are easily distinguishable from one another and have more show-off.

According to Bourdieu, there are three different class distinctions in society. These; the working class are the petty bourgeoisie and the upper classes. These classes are shaped by both their economic and cultural capitals.²³ In the social media environment, it is possible to say that people's influencer choices are related to the said capital forms. However, sometimes these forms of capital can be intertwined today. For example; A person who is highly intellectual and has a high cultural capital, can follow influencers who are far from his point of view and watch their posts only in order to distract him from time to time or to get away from the serious environment he is in.

Pierre Bourdieu, who reveals many distinctions and inequalities in society, is actually a topic that is discussed again when everyone quits their jobs at the same time and stays at their homes during the Covid-19 epidemic. Because in many mass media tools, it is mentioned that all inequalities in influencer sharing are eliminated and equality is achieved. But in no way, people's economic levels, houses they live in, consumption habits and purchasing power are not equalized. Although this situation does not show that individuals have become equal, on the contrary, it is an indicator that the existing inequalities are deepening.

In addition, individuals can sometimes shape their consumption habits by showing emotional intimacy. Some people can follow influencers with whom they feel emotional affinity and give importance to their opinions. On the contrary, in the Covid-19 period, many people stopped following them against the overflowing and

²² Bourdieu, "Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste", p.468.

²³ Bourdieu, "Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste", p.145.

exaggeration of the influencers they followed. In other words, feeling intimacy or hate affects individuals' intimacy and consumption habits in this context.

On the other hand, Bourdieu also criticized the economic models of supply-demand that limited the explanation of consumer choices to purchasing power regarding consumer behavior. Because, according to Bourdieu, people choose the products they consume according to their "tastes" without making a meticulous cost calculation. "The main reason underlying choices is taste; necessity disguised as virtue." Appreciation stems from the deep-rooted expectations that people internalize with their experiences of scarcity or abundance in the social world and their experiences of scarcity.²⁴ In this context, individuals who choose influencers often prioritize their likes. In line with their tastes, they choose consumer products among the products shared by influencers.

Due to Covid-19, not only in our country but also around the world, skin trends and themes have emerged or some habits have been returned. In addition to returning to making bread and similar pastries, which have been abandoned for years, rather than staying at home during the epidemic period, different hobbies came to the fore according to the iyziico mobile application data.²⁵ There has been a trend towards activities such as spending more time with the family, cleaning and organizing, working from home through video calls and chatting with friends, doing sports and exercise at home, distance learning and watching movies online. But apart from these, there has been a noticeable increase in trends such as online banking, contactless payment, takeaway order, and durable food inventory. While more attention is paid to the social distance rule due to the epidemic, the boundaries of private life have begun to open with the increase of social media use. The video conferencing method, which companies have used for a long time, is now used for chatting between family, friends and friends. However, there has been an explosion in online shopping as contactless payment is encouraged and adopted by people for more hygiene concerns, and the rate of credit card usage has increased in March 2020, when stay at home calls were made not only compared to previous years but even in January and February of this year.²⁶ While it is understandable that food and cleaning products are getting more demand, it is understood from the complaints of social media users working in cargo companies that shoe and clothing orders and make-up sales have also increased as there is not much going out of the house in this period. It has even been stated that the increase in the amount of such products has difficulties in delivering other basic needs to consumers on time. But the South Korean "Dalgona Kahvesi" recipes, which are quickly adopted by Instagram (kahveduragi) users, even called "TikTok Coffee", have become widespread with "WhatsApp messages" rather than "word of mouth". McLuhan's predictions about vehicles and messages are once again confirmed, and Austin is once again witnessing that things are done with words.

²⁴ Bourdieu, "Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste", p.189.

²⁵ iyziico.com, "Corona Virüs, Tüketim Dünyasında Neleri Değiştirdi?", 1 May, 2020, last accessed 3 January, 2021, <https://www.iyziico.com/blog/corona-virus-tuketim-dunyasinda-neleri-degistirdi/>.

²⁶ Bankalararası Kart Merkezi, "İnternette yapılan kartlı ödeme işlemleri", 17 June, 2020, last accessed 5 January, 2021, <https://bkm.com.tr/internette-yapilan-kartli-odeme-islemleri/>.

Result

As a result, within the framework of both Pierre Bourdieu and Jean Baudrillard's views on consumption society and consumption, people who had to spend time in their homes during the Covid-19 virus epidemic turned to buy even the products they did not need with the influence and directions of the influencers they followed. Even in the case of a fatal disease, individuals' orientation towards consumption has not changed, on the contrary, it has continued to increase. In this context, it is possible to say that this situation is quite outside the economic-political framework shaped within the framework of supply-demand and needs, and is related to the habitus of individuals, the forms of capital they represent and the symbolic consumption understanding. In addition, the fact that the influence frames of the influencers are related to the tastes of the individuals is another situation.

As a result, even a sudden, deadly epidemic situation did not reduce the consumption of individuals and did not cause any change in pretension consumption; In fact, it is seen that individuals bought products that they do not need during this period just because influencers recommended them.

References

- Althusser, Louis. *İdeoloji et appareils ideologiques d'État (notes pour une recherche)*. Paris: La Pensée, 1970.
- Austin, John Langshaw. *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: Oxford University, 1962.
- Bag, Mustafa. "Dünyada Covid-19: İlk 4 ayında neler yaşandı? Salgınin seyri ne durumda?". Euronews. 4 May, 2020. Last accessed 22 December, 2020. <https://tr.euronews.com/2020/04/09/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld>.
- Bankalararası Kart Merkezi. "İnternette yapılan kartlı ödeme işlemleri". 17 June, 2020. Last accessed 5 January, 2021. <https://bkm.com.tr/internette-yapilan-kartli-odeme-islemleri/>.
- Baudrillard, Jean. *Neden Her Şey Hala Yok Olup Gitmedi*. Çev., Oğuz Adanır. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2012.
- Baudrillard, Jean. *Nesnel Sistem*. Çev., Oğuz Adanır ve Aslı Karamollaoğlu. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2011.
- Baudrillard, Jean. *Tüketim Toplumu*. Çev., Oğuz Adanır. İstanbul: Ayrıntı, 2016.
- Bourdieu, Pierre. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1984.
- Butler, Judith. *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1990.
- Gramsci, Antonio. *Lettere dal carcere, (cilt 4, Il Risorgimento)*. Torino: Giulio Einaudi, 1949.
- Güzel, Mehmet. "Gerçeklik İlkesinin Yitimi: Baudrillard'ın Simülasyon Teorisinin Temel Kavramları". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 19/1 (2015): 65-84.

- İyzico.com. "Corona Virüs, Tüketim Dünyasında Neleri Değiştirdi?". 1 May, 2020. Last accessed 3 January, 2021. <https://www.iyzico.com/blog/corona-virus-tuketim-dunyasinda-neleri-degistirdi/>.
- Marx, Karl. *Capital, Volume I*. Londra: Penguin, 1990.
- McLuhan, Marshall. *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill, 1964.
- Searle, John. *The Construction of Social Reality*. Londra: Penguin, 1996.
- Williams, Raymond. *Culture and Society: 1780-1950*. New York: Anchor, 1960.
- Williams, Raymond. *The Long Revolution*. Londra: Chatto & Windus, 1961.
- Yücel, Okan. "Koronavirüs zaman çizelgesi: Ne zaman ortaya çıktı? Nasıl yayıldı? Önemli tarihler nelerdi?". 5 April, 2020. Last accessed 15 January, 2021. <https://medyascope.tv/2020/04/05/koronavirus-zaman-cizelgesi-ne-zaman-ortaya-cikti-nasil-yayildi-onemli-tarihler-nelerdi>.
- Žižek, Slavoj. *The Spectre of Ideology, Mapping Ideology*. Londra: Verso, 1994.

Tüketim Toplumu Kavramı Çerçevesinde Koronavirüs Döneminde Influencer Etkisi

ALİ MURAT YEL*
alimuratyel@marmara.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-2176-9199

FEYZA ÜNLÜ DALAYLI**
feyzauunlu@windowslive.com
ORCID ID: 0000-0003-2193-8236

Öz: Tüketim kültürü pek çok teorisyen tarafından tartışılmaktadır. Topluların çoğu tüketimi temel aldıkları için tüketim toplumu olarak anılmaya başlamışlardır. İlk zamanlar üretimi temel alan kapitalist toplumsal anlayış zaman içerisinde tüketim temelli hale gelmiş olup yaşamın her alanında kendisini açıkça göstermiştir. Teknolojik gelişmelerin etkileri ile icat edilen sosyal medya ağlarının ortaya çıkışıyla tüketim olgusu yeni bir platforma taşınmıştır. Şirketlerin çoğu pazarlama ve ürün tanıtımı için çok sayıda takipçileri olan influencer kullanımı, tüketimin yaygınlığının bir göstergesi niteliğindedir. 2019 yılının son ayında Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkıp dünyaya yayılan öldürücü Covid-19 virüsü yüzünden insanlar virüsün bulaşmasından kurtulmak için evlerinde kalarak çevrimiçi alışverişini tercih etmişlerdir. Bu bağlamda bu çalışmada tüketim toplumu olgusu temel alınarak Covid-19 virüsü döneminde Influencerların toplumun alışveriş alışkanlıklarına olan etkisi ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Tüketim toplumu, Tüketim, Influencer, Sosyal medya, Covid 19

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

** Doktora Öğr., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazım Kuralları

1. *İnsan ve İnsan Dergisi* tematik yayıncılık yapmaktadır. Her sayısında belli bir konuya odaklanmaktadır. Dergiye gönderilecek çalışmalar çıkacak sayının konusuyla ilgili ve özgün olmalıdır, daha önce başka bir yerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
2. *İnsan ve İnsan Dergisi'*ne, tek yazarlı veya danışman ismiyle birlikte çift yazarlı da olsa, Yüksek Lisans düzeyi çalışmalar ile Yüksek Lisans tezlerinden üretilmiş çalışmalar kabul edilmemektedir.
3. *İnsan ve İnsan Dergisi'*ne, sempozyum, kongre vb. etkinliklerde sunulmuş bildiriler veya bu bildirilerden üretilmiş çalışmalar kabul edilmemektedir.
4. Dergiye gönderilen makaleler Dergi'nin "**Etik ilkeler ve Yayın Politikası**"na uygun hazırlanmalıdır, yazım bakımından son denetimleri yapılmalı ve yayımlanmaya hazır olarak gönderilmelidir. Bu kapsamda, **Etik İlkeler ve Yayın Politikası'**nı ihlal eden, **Yayın Koşulları ve Yazım Kuralları**na uymayan, yazım yanlışları bulunan makaleler değerlendirmeye alınmaz.
5. Yazılar Microsoft Word (Microsoft Office 98 ve üzeri sürümler) formatında olmalıdır.
6. Dergiye gönderilen bir çalışma başlık, öz, dipnotlar ve kaynakça dâhil 7.000 kelimeyi aşmamalıdır.
7. *İnsan ve İnsan Dergisi'*ne gönderilecek çalışmalarda Tablo, Grafik, Resim, Şekil, Şema gibi görsel öğeler kullanılmaması tercih edilmektedir. Bu tür öğelerin kullanılması zorunlu görülüyorsa, Tablo, Grafik, Resim, Şekil, Şema gibi görsel öğelerin tümünün toplam sayısı bir makalede 3 adeti geçmemelidir. Yazı içinde resim, grafik, şekil veya tablolar kullanılmışsa, bu öğeler orijinal resim veya excel dosya olarak ayrı ayrı gönderilmelidir. (# Dergiye gönderilecek makalelerde uyulması gereken kâğıt ve yazım düzeni)
8. Dergiye gönderilecek yazılar Türkçe veya İngilizce olabilir.
9. Başlık yazısının altında yazar veya yazarların adları sıralı olarak yazılmalıdır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazar veya yazarların unvanı ilk sayfanın altında (*) işareti ile gösterilir. Unvandan sonra, yazarın görev yaptığı kurum (Üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adı belirtilir. Akademik unvan dışında başka unvan kullanılmaz.
10. Yazıyla birlikte yazarın (veya yazarların) iletişim bilgileri (adı, unvanı, çalıştığı kurum, kurum adresi, kolay ulaşım sağlanabilecek telefon numaraları, elektronik posta adresleri, ORCID ID) editörlere ulaştırılmalıdır.

11. Makalelerde, 120-150 kelime arası Türkçe ve İngilizce öz ile birlikte 5 adet anahtar kelime yer almalıdır. Türkçe makalelerde, Türkçe öz ilk sayfada; İngilizce abstract ise başlığı ile birlikte yazının sonunda yer alır. İngilizce makalelerde ise İngilizce abstract ilk sayfada, Türkçe öz başlığı ile birlikte yazının sonunda yer alır.

12. Dergiye gönderilen yazılarda Chicago dipnot-kaynakça sistemi kullanılmalıdır. (**Atıf ve kaynakça yazım kılavuzu**). Dipnot, kaynakça yazımı ve yazım kuralları konusunda fikir edinmek için son sayımızdaki makalelere ve derginin sonundaki yazım kurallarına bakılması önerilir.

13. İlgili sayı editörleri tarafından ön incelemesi yapılan çalışmalar, Editör Kurulu tarafından değerlendirilir. Editör Kurulu bir çalışmanın hakem değerlendirme sürecine sokulmadan iadesine karar verebilir. Hakem sürecine alınmasına karar verilen çalışmalar çift taraflı kör hakemlik politikası gereğince anonim en az iki hakeme gönderilir; hakemlerin raporları doğrultusunda, Editör Kurulu tarafından makalenin yayımlanmasına; hakemden gelen rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yayımlanmamasına karar verilir. Yazar, verilen karardan, en kısa zamanda ve e-posta yolu ile haberdar edilir. Tamamlanmış veya düzeltilmiş yazı, Editör Kurulu'na tekrar hakeme gönderilebilir. Değerlendirme süreci tamamlanan yazıların Dergide yayımlanıp yayımlanmamasına nihai olarak Editör Kurulu karar verir.

14. Çalışmalar Dergi Park sistemi üzerinden yüklenmelidir. Çalışmalarla birlikte "**Etik Sorumluluk Beyanı ve Telif Hakkı Formu**" doldurularak sisteme yüklenmelidir.

15. Etik kurul izni gerektiren çalışmalar aşağıdaki hususları dikkate almalıdır. Belirtilen hususları içeren, ancak gerekli izinler alınmamış veya çalışma içinde gerekli kısımlarda bu izinler uygun şekilde belirtilmemiş çalışmalar *İnsan ve İnsan Dergisi*'ne kabul edilmez ve değerlendirmeye alınmaz.

– **Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak, katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,**

– İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,

– İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,

– Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,

– **Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,**

Ayrıca;

– Olgu sunumlarında "aydınlatılmış onam formu" nun alındığının **belirtilmesi,**

– Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve **belirtilmesi,**

– Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun **belirtilmesi** gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen niteliklerdeki çalışmaların etik kurul raporu ya da izin belgelerinin değerlendirilecek makale ile birlikte, birlikte sisteme yüklenmesi gerekir.

DİKKAT: TR DİZİN İLKELERİ GEREĞİNCE;

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

16. İntihal politikamız: Dergiye gönderilen makaleler Plagiarisma (Desktop Plagiarism Checker), iThenticate veya Turnitin gibi intihal programları ile kontrol edilir. Araştırma Makalelerinde benzerlik oranı yüzde yirmiyi aşmamalıdır. Özgün olmadığı veya akademik etiğe uygun hazırlanmadığı tespit edilen çalışmalar editörler tarafından değerlendirmeye alınmaz, derhal reddedilir.

17. Yazı göndermeden önce aşağıdaki koşulların ve formların incelenmesi, sürecin sağlıklı işlemesi açısından önem taşımaktadır.

– Etik İlkeler ve Yayın Politikası

– Dergiye gönderilecek makalelerde uyulması gereken kâğıt ve yazım düzeni

– Dipnot ve kaynakça yazım kılavuzu

– Etik Sorumluluk Beyanı ve Telif Hakkı Formu

(Formu bilgisayarınıza indirin, doldurduktan sonra “farklı kaydet” seçeneğini kullanarak kaydedin. Kontrol ettikten sonra sistem üzerinden gönderin).

– Makale Değerlendirme Formu

(Değerlendirme ölçütlerine göz atmak, yazarlar için yararlı ve bilgilendirici olabilir).

18. *İnsan ve İnsan Dergisi*'ne Gönderilecek Makalelerde Uyulması Gereken Kâğıt ve Yazım Düzeni

A4 Kâğıt düzeni

Kenar boşlukları: Sol: 3,5 cm Sağ: 3,5 cm Üst: 2,5 cm Alt: 2,5 cm

Metin içi

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 punto

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 8 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Alıntı paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 30 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Başlıklar

Yazı tipi biçimi: Koyu

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 punto

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 10 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Başlık numaralandırma

Çalışmalar Öz, Giriş, Sonuç, Kaynakça dışında uygun sayıda alt başlık içermelidir. Öz, Abstract, Giriş, Başlık ve Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça için hiçbir numaralandırma kullanılmamalıdır. Başlık ve alt başlıklarda kelimelerin ilk harfleri büyük, bağlaçlar küçük olmalıdır ve tümü koyu olmalıdır.

Dipnotlar

Yazı tipi: Times New Roman

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 0 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Punto büyüklüğü: 9 punto

Kaynakça

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Asılı (Değer: 0,7 cm)

Paragraf aralığı: Önce: 2 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Tablo, Şekil, Grafik, Resim, Fotoğraf başlıkları

Yazı tipi: Times New Roman, İtalik

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Tablo başlıkları tablonun üzerinde, Şekil, Grafik, Resim başlıkları ise şekil veya grafiklerin altında verilmelidir.

Tablo veya Grafikler aşağıdaki gibi numaralandırılmalıdır.

Tablo 1. Tablo Başlığı

Grafik 2. Grafik Başlığı

Tablo içerikleri

Tablolar (satır, sütun ve hücreler) düzenleme sırasında karışıklığa ve veri kaybına yol açmayacak şekilde hazırlanmış olmalıdır. Bu çerçevede, makalelerde kullanılan tablolar, Word belgenin dışında, ayrıca Excel dosya içinde de gönderilmelidir.

Not: Tablolar renk, şekil vb. bakımından biçimlendirilmemeli, yalın şekilde içeriği vermelidir. Ayrıca, tablolar kesinlikle resim formatında olmamalıdır.

Şekil veya grafikler

Şekil veya grafikler Word dosya dışında, ayrıca Excel dosya olarak da gönderilmelidir. Resimler Resim formatında olan öğelerin çözünürlüğü yüksek olmalı; resim öğeleri Word dosyanın haricinde, ayrıca resim dosyası olarak da gönderilmelidir.

Yazıma ve atıflara dair diğer hususlar Kitap, Dergi, Ansiklopedi vb. eserlerin yazımında bu tür eserler tırnak içine alınmamalı veya koyu yazılmamalıdır. Kitap gibi eserler genel yazım kurallarına göre italik yazılmalıdır.

- Makaleler “[Etik İlkeler ve Yayın Politikası](#)”, “[Yayın Koşulları](#)” ve “[Yazım Kuralları](#)”na uygun olarak hazırlanmalıdır.

- Dipnot ve kaynakça için Chicago dipnot ve kaynakça sistemi kullanılmalıdır. Bkz. ([Chicago atıf ve kaynakça yazım kılavuzu](#)).

[Dergiye gönderilecek makalelerde uyulması gereken kâğıt ve yazım düzeni](#)

[Chicago dipnot-kaynakça yazım kılavuzu](#)

[Etik Sorumluluk Beyanı ve Telif Hakkı Formu](#)

(Formu bilgisayarınıza indirin, doldurduktan sonra “farklı kaydet” seçeneğini kullanarak kaydedin. Kontrol ettikten sonra Dergipark sistemi üzerinden makale ile birlikte yükleyin.

[Makale Değerlendirme Formu](#)

(Değerlendirme ölçütlerine göz atmak, yazarlar için yararlı ve bilgilendirici olabilir).